

VARGA ÁGNES

**Perifériák függőségi viszonyainak változó gazdasági tényezői
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében**

Doktori értekezés

TÉMAVEZETŐ:

DR. HABIL. GYŐRI RÓBERT, PhD
tanszékvezető egyetemi docens

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

FÖLDTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

FÖLDRAJZ-METEOROLÓGIA PROGRAM

A doktori iskola vezetője:

Dr. habil. Bartholy Judit, DSc
egyetemi tanár

A program vezetője:

Dr. habil. Karátson Dávid, DSc
egyetemi tanár

BUDAPEST

2019

TARTALOM

I.	BEVEZETÉS.....	3
II.	PERIFÉRIÁK FÜGGŐSÉGI VISZONYAIT MEGHATÁROZÓ GAZDASÁGI TÉNYEZŐK	6
II.1.	Függőség és periféria fogalmának értelmezése.....	6
II.1.1.	<i>A függőség értelmezése a különböző tudományfilozófiai megközelítésű perifériakutatások tükrében .....</i>	<i>6</i>
II.1.2.	<i>A függőségi viszonyt meghatározó globális és lokális gazdasági tényezők. 16</i>	
II.2.	A függőséget meghatározó gazdasági fejlettség értelmezése és mérése.....	19
II.3.	A gazdasági felzárkózás gazdaságelméleti megközelítései	25
II.3.1.	<i>A konvergencia értelmezése és típusai .....</i>	<i>26</i>
II.3.2.	<i>A konvergencia mérési módszerei.....</i>	<i>30</i>
II.3.3.	<i>Lépték váltó egyenlőtlenségek: a váltómozgás-elmélet.....</i>	<i>32</i>
II.4.	Kutatás módszertani háttere	34
III.	A GAZDASÁGI FEJLETTSÉGET MEGHATÁROZÓ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TÉNYEZŐK ÚTFÜGGŐSÉGE BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN	43
IV.	A MEGYE KONVERGENCIA FOLYAMATÁNAK ÉRTÉKELÉSE A VÁLTÓMOZGÁS-ELMÉLET TÜKRÉBEN 61	
IV.1.	A függőséget meghatározó tényezők változása a megyei konvergencia folyamatok során.....	62
IV.1.1.	<i>A megyei reálkonvergencia folyamatok értékelése .....</i>	<i>62</i>
IV.1.2.	<i>A gazdasági szerkezetet meghatározó tényezők változása.....</i>	<i>64</i>
IV.2.	A megyén belüli területi egyenlőtlenségek változása.....	70
IV.2.1.	<i>A járási szintű konvergencia folyamatok értékelése .....</i>	<i>71</i>
IV.2.2.	<i>Járasszékhelyek és járási hinterlandok közötti egyenlőtlenségek változása .....</i>	<i>88</i>
IV.2.3.	<i>A TGE egyes tényezőinek szerepe a reálkonvergencia folyamatokban .....</i>	<i>93</i>
V.	A FELZÁRKÓZÓ PERIFERIKUS JÁRÁSOK FÜGGŐSÉGI VISZONYAINAK VÁLTOZÁSA ...	98
V.1.	A felzárkózó perifériák belső egyenlőtlenségeinek változása	102
V.1.1.	<i>A TGE egyenlőtlenségének változása a felzárkózó perifériákon.....</i>	<i>102</i>
V.1.2.	<i>A TGE tényezőinek egyenlőtlenségei a felzárkózó perifériákon .....</i>	<i>105</i>
V.1.3.	<i>A járások egyéni fejlődési pályáit meghatározó folyamatok a TGE összetevőinek tükrében.....</i>	<i>108</i>
V.2.	Formális gazdaság jellemzőinek változása a felzárkózó perifériákon.....	112
V.3.	Szubsztantív gazdaság megjelenése a felzárkózó perifériákon.....	121
VI.	ÖSSZEFOGLALÁS	128
VII.	SUMMARY	133
VIII.	IRODALOM.....	134

I. BEVEZETÉS

A különböző fejlettségi szinten álló és eltérő méretű nemzetgazdaságok és régiók között fennálló, a világgazdaságot átszövő kölcsönös függőségi viszonyok a legtöbb esetben aszimmetrikus interdependenciák formájában öltenek testet, ami a kevésbé tőkeerős (periferikus) gazdaság kedvezőtlen alkupozíciójával jár. A kapcsolat szimmetrikusabbá tételéhez szükséges fejlődési lépcsőhöz, azonban olykor épp a függőség növekedésén át vezet az út. A kizsákmányolás, a kezdeti aszimmetria mértéke és a függőségi viszonyok száma, amely egyben determinálja, hogy a sérülékenyebb, gyengébb nemzetgazdaság képes-e a kritikus időszakban felhalmozásra (tőke, tudás, technológia), amivel szimmetrikusabb és kiegyenlítettebb interdependenciákon keresztül lesz képes kapcsolódni a világgazdaságban partnereihez. A kevésbé, vagy közepesen fejlett nemzetek gazdaságfejlesztési politikáinak végső célja tulajdonképpen világgazdasági alkupozícióik kedvezőbbé, függőségi viszonyaik szimmetrikusabbá tétele a fejlett nemzetgazdaságokhoz történő felzárkózás révén. A bruttó hazai termék (GDP) a gazdasági fejlettség durva, de jó indikátora annak, hogy egy nemzetgazdaság várhatóan kedvező, vagy kedvezőtlen alkupozíciókba kerül a világgazdasági tranzakciók során. Így a gazdasági felzárkózás a függőségi viszonyok szimmetrikusabbá tételében kiemelt szerepet játszik. Azonban a fejlett centrumtérsegek és kevésbé fejlett perifériák közötti függőségi viszonyok nemcsak a nemzetgazdaságok szintjén, hanem alacsonyabb területi szinteken is tetten érhetők. A kedvezőtlen gazdasági helyzetben lévő régiók és települések túlélésének záloga szintén a gazdasági felzárkózásban, a gazdasági élet vérkeringéséhez minél jobb feltételekkel történő kapcsolódásban rejlik.

Egy adott területi szinten megfigyelhető felzárkózás, konvergencia azonban nem feltétlenül jelenti az alacsonyabb területi szintű egységek kiegyenlített fejlődését, ugyanis egy-egy kedvezőbb makrogazdasági helyzetre sokszor a már jobb helyzetben lévő magasabb tőkeellátottságú, a piachoz jobban alkalmazkodni tudó térségek gyorsabban reagálnak, és elsősorban nagyobb gazdasági erőt képviselő gazdaságuk korábbihoz képesti gyorsabb ütemű növekedése járul hozzá a régió felzárkozásához, miközben ez a folyamat a régióon belüli területi egyenlőtlenségek növekedését eredményezi. Vagyis a régióon belül a divergencia lesz a jellemző folyamat, miközben a régió felzárkózik a vele egy területi szinten elhelyezkedő fejlettebb régiókhoz. A 2000-es évek elején az Európai Unióban megfigyelt empirikus tapasztalatok vezettek el a váltómozgás-(trade-off)

elméletéhez, amely kimondja, hogy a nemzetgazdaságok felzárkózása általában regionális divergencia, polarizáció mellett valósul meg (KERTÉSZ 2014).

Hazánkban a rendszerváltoztatás felerősítette, kiélezte a már meglévő területi különbségeket és egyben újakat is termelt (pl: rozsdaovezet), ami a tartósan alulfejlett, a modernizációs folyamatokhoz önerőből csatlakozni képtelen térségek területi tőkéjének csökkenését eredményezte. A szelektív elvándorlás, a fokozott munkanélküliség és az alacsony belső gazdasági potenciál közvetlen és közvetett hatásai a mai napig meghatározzák e térségek fejlődési mozgásterét (G. FEKETE 2008). Borsod-Abaúj-Zemplén megye, amely a borsodi iparvidék révén a szocializmus kiemelt gazdaságfejlesztési célterülete volt, a rendszerváltoztatást követő piacgazdasági átmenet egyik legnagyobb vesztese. A kedvezőtlen folyamatok következtében Magyarország legnagyobb kiterjedésű halmozottan hátrányos helyzetű válságtérségét magában foglaló megyéjévé vált, ahol a borsodi új rozsdaovezetek, a történelmileg elmaradott, hanyatatott sorsú abaúji, és a rendszerváltoztatást szintén megszenvedő zempléni részek összefüggő válságterületet alkottak. E térségekben éppúgy felfedezhetjük a társadalmi, gazdasági és környezeti problémák egymást kölcsönösen blokkoló, bonyolult és szinte feltörhetetlen ok-okozati rendszerét, ördögi körét, mint a fejlődő országokban (G. FEKETE 2006; SZENTES 1976). A felhalmozódó területi hátrányok következtében Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes térségei a hazai területfejlesztési politika kiemelt célterületei között szerepeltek a rendszerváltoztatás óta eltelt közel 30 esztendőben. Az európai uniós csatlakozással a megye számára is kibővült a pályázati úton elérhető források nagysága, amelyek felhasználása a kezdeti időkben inkább újratermelte a meglévő különbségeket, mint azok felszámolását szolgálta volna (KULLMANN ET AL. 2010).

Az elmúlt évtizedben azonban a megye a sereghajtók közül az egy főre jutó GDP alapján a megyei középmezőnybe került. Míg Borsod-Abaúj-Zemplén megye az ezredfordulón csak Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyét előzte meg, addig 2017-re tizedik helyre került a megyei versenyben, az ezredforduló óta csak Győr-Moson-Sopron megye növekedési sebessége volt gyorsabb.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mely területi egységek járultak hozzá legnagyobb mértékben a megye felzárkózásához és – a váltómozgás-elméletből kiindulva – hogyan rendezte át a folyamat a megye különböző területi szintjein megfigyelhető gazdasági különbségeket? Vajon a reálkonvergencia együtt járt-e a gazdaság szerkezeti jellemzőinek átrendeződésével, vagyis mennyire törékeny az a gazdasági szerkezet, amely a felzárkózás motorja volt?

Doktori kutatásomban arra keresem a választ, (1) hogy mi állhat a megye reálkonvergencia folyamatának hátterében, (2) hogy változtak-e a felzárkózás során a belső egyenlőtlenségek, (3) valamint arra, hogy mindez milyen szerkezeti változások mellett ment végbe, vagyis hogyan változtak időközben a megye és a megyén belül felzárkózó periférikus járások gazdasági függőségét hosszú távon befolyásoló tényezők?

A gazdasági erő növekedését, a reálkonvergenciát az egy főre jutó GDP és a kettős könyvvitелű vállalkozások bruttó hozzáadott értékének változásával vizsgálom, míg a gazdaság szerkezeti jellemzőit a vállalkozási szerkezetének, a vállalkozások külpiaei kitétségeének és beágyazottságának vizsgálatából vezetem le.

A kvantitatív elemzés segítségével feltárt folyamatok hátterének azonosításában előnyt jelentett a megye abaúji periférikus járásainak terepi ismerete. 2006 óta éves szinten vettem részt (2011 óta szervezőként) településfejlesztési terepgyakorlatokon, amely 2012 és 2016 között egy az Encsi járásba érkező támogatások és helyi innovatív fejlesztések hatásait kutató multidiszciplináris (földrajz, szociológia, közgazdaságtan) OTKA¹ kutatással egészült ki, ahol az évek folyamán hallgatók segítségével több mint 200 kérdőív és 50 interjú segítségével nyertem betekintést a helyi folyamatokba. A több mint egy évtizedes terepi jelenlét lehetőséget teremtett arra is, hogy egy-egy helyi kezdeményezés (pl. BioSzentandrás) fejlődési stádiumait végigkövethessem. A megyei szintű folyamatok oknyomozását a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara (BOKIK) 2005 és 2015 közötti időszakra vonatkozó rendelkezéseimre bocsájtott anyagai, valamint az Emerging Markets Information Service (EMIS) részletes vállalati profiljai segítették, illetve a cégeknél dolgozó személyes kapcsolataim, valamint az a tény, hogy a miskolci agglomeráció legkisebb településén, Sajópálfalán nőttem fel.

Ezúton szeretném megköszönni a műhelyvitan két opponensemnek, Nagy Gábornak és Szalkai Gábornak építő jellegű kritikáit és javaslatait, témavezetőm, Győri Róbert és családom töretlen támogatását, valamint a különböző terepmunkák, nyári egyetemek és munkahelyi beszélgetések alkalmával nyújtott szakmai támogatását G. Fekete Évának (†), Juhász Pálnak és valamennyi interjúalanyomnak. Végül, de nem utolsó sorban Tirpák Lászlónak, aki 2006-ban elsőként kalauzolt szakmai szemmel a Cserehát csodálatos tájain, ami elültette bennem e kutatás korai magjait.

---

¹ Megvalósult és elmaradt szinergiák a fejlesztéspolitikában – uniós és hazai támogatások kölcsönhatásai földrajzi keretben (OTKA K-101025)

II. PERIFÉRIÁK FÜGGŐSÉGI VISZONYAIT MEGHATÁROZÓ GAZDASÁGI TÉNYEZŐK

II.1. Függőség és periféria fogalmának értelmezése

A függőség és periféria – különösen a marxista alapokon nyugvó társadalomelméletekben – elválaszthatatlan, szorosan összetartozó fogalmak. Ezen elméletek a periféria fogalmának – legyen az társadalmi csoport, vagy egy régió – a területi kutatásokban értelmezett hármass (helyzeti, fejlettségi, hatalmi) jelentéstartalmából (NEMES NAGY 1998) csupán egyetlen, a kiszolgáltatott helyzetet jelző jelentéstartalmára koncentrálnak. A függőségi viszony kialakulásáért a kiszolgáltatott, periférikus helyzetbe került entitás (csoport, régió) az adott helyzetben másikkal szembeni kedvezőtlen tulajdonságai (pl: kedvezőtlenebb gazdasági helyzet, szerkezet vagy alacsonyabb tudás és kulturális tőke, technológiai színvonal) a felelősek, ebből következően lehet beszélni olyan tényezőkről, paramétereikről, amelyek megléte, vagy hiánya az adott társadalmi és gazdasági berendezkedés mellett az entitásokat sebezhetőbbé teszi más entitások befolyásával szemben. Ezért a következőkben egyrésztől áttekintjük, hogy a társadalomtudományokban a különböző tudományfilozófiai alapokon nyugvó, ebből következően különböző térfelfogásokkal operáló kutatásokban miként jelenik meg a periféria és a függőség viszonya, majd a fejlődéstudományok tükrében azt, hogy melyek az egyes régiók függőségét befolyásoló legfontosabb tényezők. A kutatásban a függőség fogalmát tágra értelmezem, vagyis egy régió függőségének növekedése alatt nemcsak a konkrét már meglévő kedvezőtlen alkupozíciók számának növekedését, hanem a régió társadalmi-gazdasági jellemzőinek – a kapitalista társadalmi és gazdasági rendszerben – a jövőbeni nagyobb számú kedvezőtlen alkupozíciók kialakulásának irányába ható változásait értem.

II.1.1. A függőség értelmezése a különböző tudományfilozófiai megközelítésű perifériakutatások tükrében

A perifériakutatások során a periféria értelmezését és annak hangsúlyait, jellegadó fogalmait meghatározza az adott kutatás társadalomtudományi háttere. Míg a szociológiai, közgazdaságtani, politológiai indíttatású kutatások a társadalmi tartalomra – az entitások közötti kapcsolatokra és azok jellemzőire, aszimmetrikus jellegük okainak, mozgatórugóinak és következményeinek feltárására –, addig a „tér tudományiak” (társadalomföldrajz, regionális tudomány) a helyzeti és a társadalmi értelemben vett

periféria egymáshoz képesti viszonyára helyezik a hangsúlyt (LÖCSEI – SZALKAI 2008; NEMES NAGY 2009). Mindemellett a kutatások során alkalmazott tudományfilozófiai megközelítés – és az abból következő térfelfogás – szintén jelentősen befolyásolja a kutatási kérdésfeltevést, a választott vizsgálati módszereket, a területi beosztást és a kapott eredmények interpretálását. A területi kutatásokban „a kutatások eredményei szorosan összefüggnek a területi beosztással, így képesek az egyes jellemzők túlzott kiemelésére vagy elfedésére” (BARANCSUK ET AL. 2013, p.107.). A jelenlegi közigazgatási határokon alapuló kutatások például más interpretációra vezethetnek egy adott társadalmi-gazdasági jelenség vizsgálata esetén, mint a tájhatárokhoz, a munkaerőpiaci vonzáskörzetekhez, az elérhetőséghez, vagy a történelmi közigazgatási beosztáshoz igazodók.

Az egyes tudományfilozófiai megközelítések alapvetően determinálják a perifériakutatások során használt térfelfogást, amelyekről hazai szakmai körökben a 2010-es években felélénkült diskurzus és az abban a Tér és Társadalom hasábjain kibontakozott vita kapcsán megjelent tanulmányok (DUSEK 2012; ERDŐSI 2014; FARAGÓ 2012, 2013; NEMES NAGY 2012, 2014; VARRÓ, 2018), valamint a témában készült akadémiai doktori disszertáció (FARAGÓ 2016) és összefoglaló tanulmánykötet (FARAGÓ 2018b) megállapításainak tükrében igyekszem reflektálni a perifériák függőségi viszonyainak értelmezésében meghatározó szerepet játszó megközelítések alapvető különbségeire.

II.1.1.1. A periféria az abszolút és relacionális tér kapcsolatának kontextusában

A fent említett térelméleti vita központi témájaként jelenik meg az abszolút (fizikai, anyagi, objektív) és relacionális (relatív, kapcsolati, szubjektív) tér egymáshoz képesti viszonyának kérdése. A Newton és Descartes munkásságában kiteljesedő abszolút tér koncepciója a teret egy olyan abszolút, kvázi üres tartályként, a benne lévőktől függetlenül létező szubsztanciaként értelmezi, amelyben helyet foglalnak és egymással kölcsönhatásba lépnek a testek, lejátszódnak benne a folyamatok (BENEDEK 2002; FARAGÓ 2018a; LENGYEL 2010; TAGAI 2018a). Ezzel szemben a relacionalista, vagy relativista térfelfogás a viszonzyszerűséget helyezi a középpontba. A newtoni abszolút térfelfogással egyidőben megjelenő Leibniztől eredeztetett relacionalista (relatív) térfelfogás szerint a tér önállóan (üresen) nem létezik, azt csak a testek pozíciói, egymáshoz viszonyított helyzete hozza létre (BERGER 2018). A relativista térfelfogás a

térre a tárgyak közötti viszonyok érzékelésének eredményeként tekint (BENEDEK 2002), amiből az következik, hogy a tér nem egy önmagában megragadható entitás, pusztán a dolgok közötti viszonyok és összefüggések eredőjeként értelmezhető, épp ezért a világ a maga totalitásában nem megismerhető; a tér ezért erősen kontextus- és szubjektumfüggő, társadalmilag konstruált (FARAGÓ 2016).

A különböző tudományfilozófiai háttérű perifériakutatások a periféria fogalmát egyaránt használják a földrajzi (fizikai) térben egy peremi, határmenti helyzetben lévő térelem központtal szembeni megjelölésére, és társadalmi értelemben a centrum-periféria értékduál negatív jelentéstartalommal rendelkező párjaként valamiféle hiányosság, kedvezőtlen, kiszolgáltatott, függő helyzet kifejezésére (NEMES NAGY 2005, 2009). NEMES NAGY (1998) által elkülönített (1) *helyzeti, vagy földrajzi*, a (2) *fejlettségi, vagy gazdasági* és a (3) *hatalmi, vagy társadalmi* periféria közül a fentiek tükrében az abszolút térben értelmezett periféria a helyzeti, vagy földrajzi perifériával azonosítható, amely egy peremi helyzetű térséget jelöl. A peremi helyzet utalhat az abszolút térhez szorosan kötődő közigazgatási felosztásában határmenti helyzetre (ország-, vagy más közigazgatási határ) vagy a természetföldrajzi sajátosságokra visszavezethető nehéz elérhetőségre (pl: sziget, erősen tagolt dombsági, vagy hegységi, magashegységi térség), valamint egyéb természetföldrajzi határ (pl: partmenti) következtében periferikus helyzetbe került térelemre (NEMES NAGY 2005).

A nehéz elérhetőség gyakran a társadalmi térben, vagyis fejlettségi, vagy politikai értelemben vett periferikus jelleggel is együtt jár, amely átvezet bennünket a relacionális, konstruktivista térfelfogás periféria értelmezéséhez. Ebben a kontextusban a periféria mint térkategória a társadalmi viszonyrendszerben a centrum ellenpárjaként a negatív, kiszolgáltatott, függő helyzetű elemek összefoglaló megjelölésére szolgál (NEMES NAGY 2009). A relacionális térfelfogást többen is az abszolút térszemlélet meghaladásaként értelmezik (pl: FARAGÓ 2012; LENGYEL 2010), azonban többen is a két térfelfogás kibékítésére törekedtek (pl: Newton), amely a duális térfelfogásokat eredményezte. A duális térfelfogás elismeri mindkét tér létjogosultságát, viszont éles választóvonalat lát a szubjektumtól független fizikai valóság (tér) és az ember által konstruált társadalmi valóság (tér) között (VARRÓ 2018). A duális térfelfogáson alapul NEMES NAGY (2009) sokat hivatkozott és vitatott külső - belső tér modellje, amelyben egyszerre törekszik a társadalom földi térhez kötött, lokalizált „külső” terének és az egyes társadalmi szférák „belső” terének elkülönítésére, valamint a közöttük lévő kapcsolat megteremtésére, ami visszatükröződik az általa használt periféria-értelmezésekben is (*l. fentebb*). A nyugati

szakirodalomban a konstrukcionizmus mára a társadalomföldrajzi szemlélet alapjává vált. A pozitivistikus, statisztikai/kvantitatív eszközökkel dolgozó kutatók is elfogadják az ún. gyenge konstrukcionizmust – amit a hazai duális térfelfogás hívei is képviselnek –, miszerint „az emberi tudás és a társadalmi intézmények társadalmilag konstruáltak, de a tudás a kutatótól függetlenül létező tárgyakra vonatkozik és bizonyos értelemben objektív (lehet)” (VARRÓ 2018, p.29.), míg az erős konstrukcionizmus csupán az ismeretelméletre (episztemológiára) koncentrálna, és valóságnak csak az ismertszerzés folyamatában konstruált világot tekint. Kutatásom valóság- és térértelmezése a gyenge konstrukcionizmushoz áll közelebb. A függőség (általam is használt értelemben l. fentebb) az abszolút térben szinte nem, kizárólag a konstruált térben értelmezhető, azonban számos az abszolút térben földrajzilag lokalizálható tényező (pl. természeti adottságok, kiépített infrastruktúra hálózati és fizikai sajátosságai, a kulturális minták és intézmények konstruálásához szükséges humán tényezők fizikai jelenléte, vagy hiánya) felelős azon tér konstrukciójához, amelyben a függőségi viszonyok kibontakoznak, vagy egyes tényezők megváltozásával átalakulnak².

II.1.1.2. Különböző tudományfilozófiai irányzatok periféria-értelmezései

A pozitívizmus

A pozitivistá tudományfilozófiai irányzat követői szerint a térbeli folyamatok egzakt módon leírhatók, és a hagyományos tényekre és tapasztalatokra alapozott tudományos módszerekkel megismerhetők. Ebből következően a valóság megismerésére irányuló pozitivistikus kutatásokban kiemelten fontosak az objektivitást – vagy csak annak illúzióját – biztosító indikátorok és kvantitatív mérési módszerek (FARAGÓ 2013, 2018a). A pozitivistikus szemléletű perifériakutatások a legtöbb esetben (HORVÁTH 2007; KANALAS – KISS 2006; LÖCSEI – SZALKAI 2008; PÉNZES 2014) a perifériák kialakulásához vezető egyenlőtlenségeket generáló társadalmi-gazdasági-természeti folyamatok feltárására, térbeli egyenlőtlenségeire és ezek változásának elsősorban kvantitatív elemzési módszerekkel történő megragadására koncentrálnak. A perifériákat kialakító egyenlőtlenségeket az útfüggőséggel, a termelőerők egyenlőtlen térbeli

---

² Épp e lényeges kapcsolatra világít rá a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét programja, amely abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a kialakult függőségi viszonyokon, a marginalizált helyzetbe került társadalmi csoportok összetett problémáinak kezelése csak a fizikai jelenlét, az életük részévé válása révén lehetséges (jelenlet.maltai.hu).

eloszlásával, a természeti, épített és humán erőforrások (területi tőke) egyenlőtlenségeivel magyarázzák, amelyek közül a fejleszthetőkkel foglalkozva, különböző fejlesztési megközelítésekben (top-down - bottom-up, ágazati - integrált, stb.) látják a perifériák helyzetének javítását. Rendszerszintű kritikáik (amelyek inkább csak fejlesztéspolitikai értékelések) legfeljebb a fejlesztéspolitika alkalmazott eszközeinek és megközelítéseinek kontraproduktivitására hívják fel a figyelmet, de a megoldást a fennálló társadalmi és gazdasági rendszeren belül képzelik el (BALOGH 2012; HÉTFA ET AL. 2013). Vagyis kimondva, vagy kimondatlanul az egyenlőtlenségeket átmenetinek tekintik, amit a kapitalizmus rendszerén belül megoldhatónak tartanak (TIMÁR 2016).

A hazai pozitivistá tudományfilozófiai megközelítésen alapuló perifériakutatások a perifériát Nemes Nagy külső-belső tér modelljén keresztül közelítik meg (egyes kutatásokban ez explicitté is válik, van ahol kevésbé). Ugyan a belső tér a relativista térfelfogáson alapul, de a pozitivistikus megközelítés hívei azt gondolják, hogy a belső teret létrehozó viszonyok objektív módon és univerzálisan megragadhatók.

A marxizmus

A perifériakutatások marxista, neomarxista, különböző kritikai és radikális irányzatai a függést, kirekesztést és a világban megmutatkozó egyenlőtlenségeket a kapitalista tőkefelhalmozás diktálta működési logikából vezetik le, vagy marxista logika alapján értékelik az állam fejlesztési, vagy a centralizáció irányába ható intézkedéseit (NAGY 2019). E kutatások sajátossága, hogy nem a „meglévő területfejlesztési politikák jobbá tételében látják a kiutat” (TIMÁR 2016, pp.106-107.), hanem annak a rendszernek a strukturális megváltoztatásában, amely a méltánytalan, a térben is megnyilvánuló egyenlőtlenségeket létrehozta. A marxizmus elismeri az objektíven létező fizikai teret, azonban vitatja annak önálló (kizárólagos) oksági magyarázó erejét. A társadalmi-térbeli viszonyok dialektikus, marxista értelmezése azt jelenti, hogy egy ellentétpár (város-vidék, gazdag-szegény) közötti konfliktus hozza működésbe például a tőkeáramlást, vagy a társadalmi viszonyok változását (CZIRFUSZ ET AL. 2018). Tulajdonképpen a termelési viszonyok összessége hozza létre azt a szuperstruktúrát, amely kolonizálja a mindennapi élet tereit (FARAGÓ 2018a). A marxizmus metanarratívája a minden mögött feltételezett szuperstruktúra és hierarchia (FARAGÓ 2018a), amely minden igazságtalanságért felelőssé tehető, ami a társadalmi-térbeli viszonyokat kizsákmányolók és kizsákmányoltak – vagy egyéb entitások – közötti dialektikus kapcsolatokra és

konfliktusokra egyszerűsíti és sarkítja le, így éppoly determinisztikus mint az általa kritizált pozitivizmus (GYURIS 2015).

David Harvey egyenlőtlen térbeli fejlődés koncepciója (HARVEY 2009) a függőség és periféria rendszerszintű újratermelését mondja ki. Azzal a feltételezéssel él, hogy a – boomok és válságok sorozatán keresztül fejlődő – kapitalizmus kríziseinek kitolására a lokalitásokban keletkező problémákat más lokalitásokban meglévő erőforrások kiaknázásával (pl: olcsóbb munkaerő) igyekszik megoldani, miközben máshol új – ugyan lehetőségeket is teremtő – egyenlőtlenségeket generál a tőke minél nagyobb mértékű megtérülésének fenntartása érdekében (GYURIS 2014, 2015; TIMÁR 2016). Ennek értelmében a kapitalizmus generálta egyenlőtlen térbeli fejlődés egy periférikus térség helyzetének stabilizálásához – tőkebefektetés és munkahelyteremtés révén – éppúgy hozzájárulhat, mint bizonyos periférikus jegyek (függőség, alacsony bérek, egyoldalú gazdasági szerkezet) újratermelődéshöz.

A marxista kizsákmányoló-kizsákmányolt relációból kiinduló perifériakutatások szempontjából nem elhanyagolható TIMÁR (2016) azon koncepcionális felvetése, hogy a kapitalizmusban a kizsákmányoltak még szerencsés helyzetben vannak azokkal a csoportokkal, térségekkel szemben, amelyek annyira erőforráshiányosok (pl. hazai gettósodó falvak), hogy esélyük sincs a gazdasági körforgásba történő bekapcsolódásra, mert a tőke csak azokon a helyeken fog megjelenni pozitív és negatív hatásaival együtt, ahol a megtérülése biztosított. E felvetés is ráirányítja figyelmünket a perifériákon belüli heterogenitásra (kizsákmányolhatók vs. underclass³), a lokális történetekre, az univerzális narratívákra nem leegyszerűsíthető egyedi történetek vizsgálatára. Vajon a tőke befogadása szempontjából heterogén periférikus térségekben a tőke megjelenése milyen folyamatokat indukál a kizsákmányolt és az abból is kiszoruló társadalmi csoportok, vagy lokalitások között?

---

³ „Az underclass kifejezés nem egyszerűen munkanélküli, szegény vagy nagyon szegény népességet jelöl, hanem valami minőségileg teljesen újat. A szegényeknek ugyanis mindig van valami, általában persze meglehetősen periférikus és alárendelt szerepük a társadalmi-gazdasági munkamegosztás adott rendszerében. Az underclasst azonban olyanok alkotják, akik bizonyos társadalmi-gazdasági változások következtében egyszerűen „feleslegessé” válnak a munkamegosztás kialakuló új rendszerében (WILSON, 1987)” (LADÁNYI 2008, p.2.) A jelenség korábban csak a városi gettók, majd az 1970-es évektől a falusi terekben új településtípus, a gettófalvak megjelenésével formálja a vidéki tereket és folyamatokat.

Posztmodernizmus és új materialista irányzatok

A metanarratívák univerzális törvényszerűségeinek elfogadásába vetett hit megkérdőjelezéseként fejlődtek ki a különböző, elsősorban a kapcsolatokat, hálózatokat, a viszonyokat, az érzékelést, a szubjektivitást, a konstrukciót és a kontextualitást, vagyis a relativitást hangsúlyozó tudományfilozófiai megközelítések, mint a posztmodernizmus és újmaterializmus, amelyben a periféria, mint térkategória nem értelmezhető.

Az 1980-as években kialakult posztmodern irányzat az első, amely megkérdőjelezi a világ univerzális narratívák általi megismerhetőségét. Nem a modernizmus értékeit, a természettudományos gondolkodást vitatta, hanem annak totalitárius törekvéseit (FARAGÓ 2018c). Épp ezért a posztmodern definiálása is nehézségekbe ütközik, hiszen nincs rá univerzálisan érvényes definíció, nem a modern ellentételezéseként jött létre, a posztmodern a pluralitást, a dolgok relativizmusát és kontextusfüggését hirdeti. A valóság leírása is nyelvi diskurzusokon keresztül történik, amely függ a kultúrától, a társadalmi pozíciótól és az aktuális tudástól, amely viszont folyamatosan változik, így a világ megismerése és maga a posztmodern eszméáramlat is a folyamatos önreflexiók következtében állandó változásban van (FARAGÓ 1991, 2018c). A posztmodern irányzat így szakít az unilineáris fejlesztési irányzatokkal, a perifériák sikeres fejlődésének a fejlettek által bejárt útjának követésébe vetett hittel, így sokkal inkább felértékelődnek a lokalitásokból kiinduló, a helyi kontextusban életképes és arra reflektáló alulról kiinduló (bottom-up) fejlesztési stratégiák.

Nyugaton a térelméleti pluralizmus, a különféle konstrukcionista alapokon nyugvó térszemléletek váltak elfogadottá (VARRÓ 2018). A posztmodernben a periféria csak az adott szituációban és diskurzusban termelt nyelvi konstrukciónak tekinthető, relativizált fogalom. Nem beszélhetünk posztmodern értelemben vett perifériáról, vagy a posztmodern perifériát meghatározó jellemzőkről (mint peremi helyzet, vagy függés) hiszen ahány nézőpont annyi periféria lehatárolás és értelmezés létezhet; minden egyes helyzetnek megfelelően dekonstruálja és újraértelmezi a fogalmakat. (Kinek a nézőpontjából periféria? Ki az aki meghatározza a kívánatos, és hogyan viszonyulnak ahhoz mások?) (FARAGÓ 2018c)

A perifériák szempontjából azonban mégis jelentős üzenetet hordozhat a posztmodern irányzat, hiszen ráirányítja a figyelmet arra, hogy a versenyképesség (G. FEKETE 2008) vagy az intelligens szakosodás és más fejlesztéspolitikai megközelítések is csak egyek a lehetséges narratívák közül, amelyek a perifériák esetén újraértelmezve lehetnek csak működőképesek. Posztmodernre szokás úgy hivatkozni, mint olyan

szemléletmódra, amely elismeri, hogy a modern totális igényű, rendszerező hajlama sohasem megvalósítható, és enged kibontakozni a modern felfogásba nem illő elemeket. Vagyis „a posztmodern címke alatt igen sokféle és sokszor egymással vitázó megközelítés is megfér” (VARRÓ 2018, p.26.).

Az új materialista síkontológiai alapokon nyugvó megközelítések közös vonása a posztmodernnel, hogy elutasítja a struktúrákat, a hierarchiát a lépték hagyományos módon történő értelmezését, azonban hangsúlyozza, hogy a materiális dolgok nélkül semmi sem létezik (FABÓK – BERKI 2018). E tudományfilozófiai irányzat perifériaértelmezése szintén nehézkes, mert nincs struktúra, nincs hierarchia, nem használ absztrakt fogalmakat, hanem mindent a maga materiális valóságában szeretne megragadni. Nincs absztrakt tér (mint nemzetállam, vagy szegregátum) csak konkrétumok vannak, amikkel esetleg az absztrakciók megragadhatók (pl: határállomás, lakások, hajléktalanbiztos pad) (FABÓK – BERKI 2018). Míg a közlekedési infrastruktúra sajátosságaiból adódó nehezen elérhetőség a helyben élők munkavállalásai felől kedvezőtlen, addig egy másik összerendeződésben a nehezen elérhetőség a térség vonzerejévé válhat (rekreáció, világból történő kivonulás). Mivel a síkontológiában sincs struktúra és hierarchia, nincs centrum, ami a hálózatokat összefogja, vagy irányítja így a periféria mint térkategória meghatározása sem értelmezhető, azonban tény, hogy adott összerendeződésen belül az egyes entitások jelentősége alapján már definiálható egyfajta centrum-periféria jelleg. A síkontológia legnagyobb érdeme a perifériák szempontjából talán az, hogy ráirányítja a figyelmet a globális – lokális viszonyra, az egyén/lokalitás a hierarchia lépcsőinek átugrásával történő érvényesülésére (pl: globális értékláncokba történő közvetlen kapcsolódással), amely a dolgok és sorsok egyéni megváltoztathatóságába vetett hitet hozza vissza.

	irányzat	téralfogás	tér szerveződése	hierarchikus- lépték	periféria
metanarratívák	pozitivizmus	duális	hierarchikus	van	külső (peremhelyzet)- belső (függés, elmaradottság) térben
	marxizmus	duális, dialektikus		van	szuperstruktúra által meghatározott
kontextusfüggés, kis elbeszélések	neomarxizmus, posztmoderniz- mus	relacionális	nyelvileg konstruált	nincs (lokális felértékelődik)	hierarchia és a metanarratívák megszűnésével eltűnik, nincsenek általános igazságok, kontextusfüggés felerősödik
	új materializmus	relacionális, perforált	fluid, hálózatos, síkontológia	nincs (inkább kiterjedés)	

2.1. táblázat: Főbb tudományfilozófiai irányzatok és térfelfogások periféria értelmezései
 Forrás: fejezet hivatkozott szakirodalmi alapján saját összeállítás

Kutatásom pozitivistikus megközelítésű abban az értelemben, hogy a centrum-periféria relációt a közigazgatási határok alapján értelmezi, és ezzel kimondatlanul azzal a látszólagos feltételezéssel él, hogy egy-egy közigazgatási egység önálló társadalmi-gazdasági egységnek is tekinthető, vagyis a meglévő keretek között adottnak veszi a teret. Kutatásomban azonban a közigazgatási határokhoz illeszkedő helyzetfeltárás pusztán benyomások kialakításához, tájékozódásként szolgál a megyei folyamatok tendenciáiról. A folyamatok hátterének oknyomozásához a jelenségek lokálisokig történő dekonstrukcióját alkalmazom. A lokálisokban kibontakozott túlélési stratégia korlátainak függőségi szempontú értékeléséhez az újmaterialista irányzatok térfelfogása áll közel, ahol a központi fejlesztéspolitika (pénzügyi források, szabályozások) és a helyben elérhető erőforrások (tudás, termőföld, szabad munkaerő, világlátott helyi hős, kapcsolatrendszer) egyéni összerendeződéseként és kombinációjaként rajzolódnak ki az eltérő korlátokkal rendelkező „fejlesztési sikertörténetek”.

II.1.1.3. Hazai perifériakutatások főbb irányzatai

Hazánkban a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, periférikus térségek kutatása az 1980-as évek második felében kapott lendületet, amikor az alapvetően a gazdaságfejlesztési politikából kinőtt 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) mentén történő településfejlesztést felváltotta a területi egyenlőtlenségek mérséklésének, a társadalmi-gazdasági szempontból alulfejlett települések fejlesztésének igénye (BELUSZKY 1993; KOVÁCS 1987). Az

elmaradott/alulfejlett/fejlesztendő⁴ települések és térségek lehatárolásának három – majd az európai uniós csatlakozást követően a programozási ciklusokhoz illeszkedő hét – évenkénti felülvizsgálatához kapcsolódó lehatárolási módszertanok tökéletesítése (indikátorok és elemzési módszertan) számos publikációval gazdagította a hazai szakirodalmat (CSATÁRI 1999; FALUVÉGI 1995; FALUVÉGI – TIPOLD 2007; KOVÁCS 1987). A kutatások eredményeként elmondható, hogy hazánk legelmaradottabb térségei a rendszerváltoztatás óta a nyugati határmente felértékelődésétől eltekintve alig változtak, és a lehatároláshoz használt jóléti és életminőségi indikátorok, valamint az azokból képzett komplex mutatók erősen korrelálnak az egy főre jutó jövedelemmel (NAGY 2012). A társadalmi-gazdasági szempontból alulfejlett térségek lehatárolására irányuló kutatások (NAGY 2011; PÉNZES 2014, 2015) és az azokhoz szorosan kapcsolódó, a fejlesztéspolitika eredményeit értékelő (JENEY – VARGA 2016; VARGA ET AL. 2018), valamint egyéb más szempontból a hazai területi folyamatok alakulását ismertető írások a pozitivistikus tudományfilozófiai irányzathoz sorolhatók. Csakúgy, mint a területi konfliktusokat és perifériaproblémákat feltárni igyekvő, kvantitatív módszertani eszköztárra alapozó kutatások (KANALAS – KISS 2006; LÖCSEI – SZALKAI 2008), amelyek a helyzeti (földrajzi) periféria lehatárolása (HORVÁTH 2007), az ahhoz szorosan kapcsolódó közlekedési és infokommunikációs elszigeteltség (LIESZKOVSKY – SZABÓ 2009; SZARVÁK 2004), a gazdasági szerkezetben megmutatkozó aránytalanságok megragadása (NAGY 2006), vagy a társadalom jólétében jelentkező aránytalanságok (ZSOM 2015) mérésében teljessé válnak ki. A hazai perifériák jelenlegi fejlődési folyamata történelmileg erőteljesen meghatározott ezért különösen figyelemreméltók a perifériák fejlődésével és a perifériaképződés dimenzióinak változásával történelmi léptékben foglalkozó munkák, amelyek egy része kifejezetten a perifériák kutatására (BARANYI 2004), míg mások egy-egy periférikus térség történeti földrajzi feltárásával (DOBÁNY 2010a, 2010b, 2010c) járulnak hozzá a jelenben zajló folyamatok hátterének felvázolásához.

A hazai perifériakutatások másik jelentős irányzatát képviselik azok a marxista gyökerű különböző kritikai földrajzi munkák, amelyek a lokális problémákat a kapitalizmus működési rendjéből vezetik le (G. FEKETE 2006, 2008; NAGY 2014; NAGY ET AL. 2015), míg mások akciókutatással, alternatív fejlesztési megoldások után kutatva

---

⁴ A felsorolásban a fejlesztéspolitikában a társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott térségek megjelölésére használt leggyakoribb elnevezések szerepelnek.

és azokat kikísérletezve igyekeznek a perifériák gondjait enyhíteni (G. FEKETE 1995, 2015). A térbeli egyenlőtlenségeket ezért egyre több kutató társadalmi konstrukcióként, a neoliberális kapitalista gazdasági rendszer folyamatainak „termékeként” vizsgálja (NAGY ET AL. 2015; NAUMANN – FISCHER-TAHIR 2013). Fontos azonban megemlítenünk, hogy a centrumtérsegek és a perifériák közötti különbségek történelmi léptékben mindig is jelen voltak, illetve a fejlődéssel egyre inkább növekedtek, míg a neoliberális berendezkedés sokkal fiatalabb, így az csak felerősítheti e folyamatokat (GYURIS 2014, 2015). A 2008-as válságot követően Közép- és Kelet-Európában a nagyváros és a vidék közötti polarizáltság a Nyugathoz képest nagyobb mértékben növekedett (LANG 2015), sőt a tagállamok közötti egyenlőtlenségek is növekedésnek indultak (BENEDEK – MOLDOVAN 2015), e mélyülő, növekvő egyenlőtlenségekre hívja fel a figyelmet a Bertelsmann-jelentés is (VÁRADI 2015). A társadalmi–gazdasági egyenlőtlenségek ráadásul minden területi szinten egyre markánsabbá váltak. A politikai döntéshozók a 2008-as válság után főként a nagyvárosi húzótersegek segítésére fókuszáltak abban bízva, hogy a gazdaság beindításával a periférikus térségek is profitálhatnak, ám ez tovább növelte a már meglévő egyenlőtlenségeket (LANG 2015).

Ezek a tendenciák hívták életre először főként a német geográfiában az ún. periferizáció kérdését, ami tulajdonképpen a statikus periféria fogalomról magára a perifériák kialakulásához vezető folyamatra, és a periférikus, függőségi helyzethez vezető tényezők vizsgálatára helyezi a hangsúlyt (LANG ET AL. 2015; LANG – GÖRMAR, 2019). A periferizáció fogalom nagyon közel áll a szociológia által használt marginalizációhoz. A szociológiában a marginalizációt azonban inkább mikroszinten vizsgálják, és a szegénységgel azonosítják, míg a periferizáció nagyobb léptékű fogalmában földrajzi, térbeli elemek is megjelennek (NAGY ET AL. 2015). A periferizáció tehát nem más mint a szegénység, az aszimmetrikus függőségi helyzetnek való kitettség létrejöttének földrajzi léptékű megjelenése, mint a már korábban említett gettófalvak, vagy a termelési rendszerbe történő bekapcsolódást akadályozó társadalmi (alacsonyan képzettség, munkamorál) és gazdasági (munkalehetőségek hiánya, alacsony jövedelemtermelő képesség) tényezők földrajzilag összefüggő övezetet alkotó megjelenése.

II.1.2. A függőségi viszonyt meghatározó globális és lokális gazdasági tényezők

A világgazdaság szintjén megfogalmazott fejlődéstudományok központi témája az erős és gyenge nemzetgazdaságok, vagyis a centrumok és perifériák szimmetrikus és aszimmetrikus kölcsönös függőségi viszonyai (PERROUX 1972; SZENTES 1976, 2011).

Ezen elméletek függőség alatt a perifériák a centrumtérsegek megnyilvánulásaival és politikai hatásaival szembeni csökkent ellenállóképességét és sebezhetőségét értik, amelyet a függőségi helyzetbe került periféria strukturális sajátosságaiból vezetnek le (PERROUX 1972). A függőséghez vezető egyenlőtlen struktúrák kialakulását a kritikai társadalomelméletből kiinduló narratívák a globális kapitalizmus egyenlőtlenségeket újratermelő logikájával magyarázzák, amely éppúgy hat a társadalmi viszonyokra, mint a globális vállalati hálózatokra (NAGY 2014). Egy gazdasági szempontból gyenge, sebezhető ország (térsg) nemcsak gazdasági, de politikai és biztonsági szempontból is könnyen kényszerül más erősebb nemzetgazdaságok által kierőszakolt, vagy egyszerűen csak az erőviszonyokból spontán következő függőségi helyzetek elviselésére, ezért a gazdasági szerkezetben megjelenő egyenlőtlenségek és ezek változásának tanulmányozása alapvető a függőségi helyzetben lévő periférikus térségek fejlődésének értékelése során.

A nemzetgazdaságok szintjén PERROUX (1972) a gazdasági struktúrák egyenlőtlenségeinek függőségi szempontú értékelése és a függetlenség megvalósításához vezető stratégia kidolgozása során három fő dimenziót emelt ki, amelyek könnyen adaptálhatók más területi szinten értelmezett perifériák függőségi viszonyainak leírása során is. Perroux a szerkezeti egyenlőtlenségek kifejezést a függőségi viszonyok kapcsán két dimenzióban használja. Egyrészt a centrumok és perifériák belső gazdasági szerkezete közötti (amiket inkább találó különbségeknek nevezni), másrészt a perifériák gazdaságán belüli szerkezeti egyenlőtlenségekre. A centrumok és perifériák közötti külkereskedelmi árucseré aszimmetrikus hatásokat idéz elő (1) az export, (2) a közvetlen beruházások és (3) a pénzáramlások területén. Az aszimmetria annál nagyobb fokú minél nagyobb a periféria gazdaságán belüli egyenlőtlenség, ami egyrészt a koncentrációs viszonyok alakulásán, illetve a kapacitás, termékmennyiség és beruházások növekedési rátáján keresztül, másrészt a szerkezeti változásokban, valamint a külkereskedelmi mérlegben megmutatkozó egyenlőtlenségekben ragadható meg. Ezek alapján az „aktív export bármilyen formában történő elemzése függőségi viszonyokat tár fel. Az a nemzet, amelynek nincsenek támadásra kész exportvállalatai, elveszíti pozícióit a nemzetközi piacon, vagy más országokban és fennáll a veszély, hogy nem is tudja ezeket visszahódítani” (PERROUX 1972, p.58.).

PERROUX (1972) a függetlenség megvalósítását – vagy az aszimmetrikus kapcsolatokban legalább a kölcsönösség irányába történő elmozdulás lehetőségét – a

következő három struktúra arányainak, stratégiai jelentőségének, mennyiségi és minőségi jellemzőinek, virulenciájának függvényeként definiálja:

- újításokkal táplált struktúra (innováció)
- a gazdasági apparátus felújításának struktúrája (növekedést előmozdító ágazatok, új iparágak);
- az offenzív export struktúrája (a gazdasági életnek az export útján való serkentése, különleges serkentő hatású exportok).

A globális szinten értelmezett perifériák függőségét meghatározó tényezők közül levezethetők az alacsonyabb területi szinteken azonosított perifériák függőségi viszonyait meghatározó tényezők is. Nemzetállami szinten a sérülékeny és gyenge gazdaság legfőbb kísérőjelensége egy-egy térségből történő szelektív elvándorlás és az annak nyomán fellépő egyéb problémák. Egy térség addig életképes, amíg a társadalom minél szélesebb rétegei számára képes megélni, valamint a korra jellemző emberi szükségletek kielégítéséhez megfelelő életkörülményeket biztosítani (G. FEKETE 2013). Korunkban a létezés alapfeltételeinek biztosításához szükséges erőforrásokhoz történő hozzájárás a gazdaságon keresztül történik, ezért egyes térségek alapvető életképességét és sérülékenységét a terület gazdasági rendszerben elfoglalt helye határozza meg, ami az általa előállított termékekben, szolgáltatásokban jelenik meg. A helyi, vagy helyből elérhető gazdaság állítja elő a szükségletek kielégítéséhez elengedhetetlen anyagi javakat és szolgáltatásokat, a szükségletek kielégítésének jövedelmi bázisát (vállalkozóként, vagy munkavállalóként), és abszorbeálja az újraelosztási rendszeren keresztül a települési és közösségi szolgáltatások fenntartásához és fejlesztéséhez biztosított forrásokat (G. FEKETE 2013). Közvetett módon a gazdaság jelenti az alapját a közösségi szolgáltatások működésének is, hiszen a közösségi szolgáltatások leépülése az emberi szükségletek kielégítéséhez szükséges jövedelem elérhetőségének nehézségeiből fakadó elvándorlás, az összezsugorodott gazdaság egyik következménye. Ebből következően a gazdaságot meghatározó tényezők változása kiemelten fontos a perifériák életképességének, sebezhetőségének, és függőségének megítélése szempontjából.

Hazai perifériák esetén G. FEKETE (2013) a következő, jelen kutatás szempontjából is meghatározó strukturális egyenlőtlenségeken keresztül, a gazdaság hármas funkciójából (termelés, fogyasztás, felhalmozás) kiindulva vezette le a helyi gazdaság értékelését. G. FEKETE (2013) a hazai perifériák függőségi viszonyait a gazdasági hatékonyságot akadályozó kis méretből, a periférikus fekvésből és az öröklött elmaradottságból vezeti le, így a függetlenség felé vezető út három kulcstényezőjeként az

integrációt, a kommunikációt és innovációt jelölte meg. Azonban egy gyenge gazdaság az integrációs folyamatok során könnyen kerül előnytelen alkupozícióba (legyen szó, akár csak a szolgáltatások integrált rendszerben történő biztosításáról), amely a jelenlegi kapitalista rendszerben a periferizáció újratermelődéséhez, vagy más formában történő megjelenéséhez vezet (LANG 2015; NAGY 2015; NAGY ET AL. 2015). Vagyis az egyes perifériák függőségi viszonyok iránti kitettségét alapvetően azok gazdasági fejlettsége határozza meg.

NAGY és NAGY (2008) a hazai városhálózat gazdasági potenciáljának tanulmányozása során a sérülékenység, a függőség iránti kitettség – periferikus térségeinkre is érvényes – fokmérőjét a következő dimenziók mentén határozta meg. Általában azon települések (térségek) kerülhetnek cserekapcsolataik során előnytelen alkupozícióba, amelyekre jellemző (NAGY – NAGY 2008, p.33.):

- (1) a helyi gazdaság (a nagyvárosokhoz képest) csekélyebb diverzifikáltsága,
- (2) a szolgáltatások növekvő súlya, amely többnyire külső szereplők döntéseinek eredménye,
- (3) a helyi erőforrások korlátozottsága/léptéke (tudásbázis, intézményi háttér, infrastruktúra, terület stb.) és
- (4) a település méretéből adódóan a „helyi állam” viszonylag szerény mozgástere a gazdasági térfolyamatok kontrolljában.

A helyi gazdaság hanyatlása együtt jár a jövedelemszerzési lehetőségek beszűkülésével, a szolgáltatások színvonalának és mennyiségének csökkenésével, amely kezdetben szelektív, majd az egyre növekvő lakossági és önkormányzati elszegényedéssel egyre szélesebb társadalmi rétegeket érintő elvándorlást eredményez, amely végső esetben a település/térség társadalmi-gazdasági-természeti erőforrásainak végletes kiürüléséhez vezet. Az ilyen alacsony területi tőkével (OLÁH ET AL. 2017) rendelkező térségek fejlődésének egyedüli útja sok esetben a külső függőség növekedése, amely a társadalmon és a térségen belüli polarizációhoz, torz és instabil gazdaságszerkezet kialakulásához (l. fejlődő világ országainak problémái), a munkaerő és természet kizsákmányolásához vezethet (NAGY ET AL. 2015; NAGY – NAGY 2008).

II.2. A függőséget meghatározó gazdasági fejlettség értelmezése és mérése

Az eltérő fejlettségű területi egységek közötti különbségek növekedésének vagy csökkenésének vizsgálata a területi kutatások egyik leggyakoribb témája. Azonban a

hazai területi kutatások szerzőinek jelentős része nem foglalkozik a fejlettség és fejlődés fogalmának definiálásával, arra egy a szűkebb, vagy tágabb szakmai közegébe tartozók által elfogadott normatívaként tekint (HARCSA 2015a; NÉMETH 2008). A fejlettség operacionalizálást tekintve a hazai kutatások két fő irányát különböztette meg TÁNCZOS és EGRI (2010). Az egyik csoportba a fejlettség egyes kiemelt jellemzőire koncentrálok, azokat néhány időpontra vonatkozó vagy idősorosan elemző vizsgálatokat, míg a másik csoportba a fejlettség lehető legtöbb jellemzőjét egy komplex modellben vagy összetett módszertannal megragadni igyekvő vizsgálatokat sorolják, amelyek egy évre, vagy két egymástól távol eső évet összehasonlítva elemzik a fejlettséget. Az utóbbi időben a különböző társadalomtudományi diszciplínák mind nemzetközi mind hazai szakmai fórumain (GÁSPÁR 2013; HARCSA 2015a, 2015b) termékeny párbeszéd folyik a fejlettség meghatározásáról, annak fejlődéséről és mérési lehetőségeiről.

A fejlettség fogalmának meghatározásával foglalkozó szakirodalomban erősen visszatükröződik annak a fejlődéstudományokban gyökerező, azok folyamatos kritikája nyomán fejlődő jellege. Ahogy a nemzetgazdaságok közötti fejlettségbeli különbségek csökkentésére, a fennálló problémák kezelésére a pusztán a gazdasági növekedésre fókuszáló fejlesztéspolitikák sorra elégtelennek bizonyultak úgy került előtérbe a fejlettség és fejlődés fogalmának egyre összetettebb értelmezése. Az elsősorban a gazdasági növekedésre koncentrálok klasszikus és neoklasszikus exogén-, és endogén növekedéstudományok kritikájaként megjelenő strukturalista-, valamint a marxizmusban gyökerező függőségi-elméletek (SZENTES 2011), végül a legutóbbi 2008-as válság hatására felerősödött a fejlettséget a társadalom felől megközelítő – immáron a politikai diskurzusba is kikerült –, jóllét értelmezések a fejlettségre egyre inkább mint összetett, komplex fogalomként tekintettek és hívták fel a figyelmet annak értékfüggő és számos szubjektív, nehezen standardizálható elemet magában hordozó természetére. A fejlettség indikátoraként alkalmazott változó még egy régió belül is erősen kontextusfüggő, ahogy az a jóllét az Európai Unióban a neoliberális fejlesztéspolitikák eredményezte céllentétes állapotokra (belső társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek növekedése) válaszként megszületett Stiglitz-Sen-Fitoussi-jelentésben meghatározott számos aspektusa esetén is igaz (STIGLITZ ET AL. 2010). A fejlett nyugat-európai társadalmakban értelmezett szempont- és dimenziórendszer alapján definiált jóllét kritika nélküli átvétele nem lehetséges kelet-közép-európai kontextusban (SZIRMAI 2015). Az eltérő fejlődési út és történelmi örökség eltérő megoldási módokat és a közös, nemzetközi tudományos

konszenzusból kiinduló mégis a helyi kontextusra adaptált meghatározásokat és fogalomhasználatot kíván.

A hazai területfejlesztési gyakorlatban a kedvezményezett kategóriák meghatározása során is a fejlettség sokdimenziós és sokmutatós jellegét (NEMES NAGY 2005, 2009) megragadni igyekvő indikátorrendszer kidolgozására törekednek (FALUVÉGI – TIPOLD 2007; MK 2007, 2015), amely a kiegyenlített, az élet minden területére kiterjedő fejlődés, a helyi lakosság és vállalkozások érdekeit szem előtt tartó fejlesztéspolitika megvalósítását hivatott szolgálni.

Az Európai Unióban uralkodó neoliberális fejlesztéspolitikák alapvetően a gazdasági versenyképesség, a helyi gazdasági erő növekedésétől várják a társadalom jóllétének növekedését. Az elmaradott, alacsony gazdasági tőkével rendelkező térségek esetén a gazdasági erő növekedése valóban nagyobb hatásokkal járul hozzá a helyi társadalom jóllétének növekedéséhez, mint más fejlettebb térségekben. Az igazán hátrányos helyzetű régiókban a helyben meglévő gazdasági erő és az abból eredő társadalmi haszon szélsőséges módon felértékelődik. Az olyan régiókban mint amilyen Borsod-Abaúj-Zemplén megye is, ahol a halmazottan hátrányos helyzetű, a szelektív elvándorlás következményeivel küzdő, alacsony tőkeellátottságú térségek összefüggő övezetével találkozunk a gazdasági erő tartós és figyelemreméltó növekedése a helyi adók és a munkahelyek növekedésén keresztül a helyi társadalomra, és a gazdaság működtetéséhez szükséges infrastruktúrára is pozitív hatást gyakorol.

A következőkben a gazdasági fejlettség értelmezésével és mérésével foglalkozó részben nemzetközi, de elsősorban hazai, és azon belül is a megyei szint alatti járási és települési adatok korlátosságából adódó megoldásokra fókuszáló munkákat tekintem át saját kutatási módszertanom kidolgozása céljából.

A gazdasági fejlettség értelmezése leginkább annak mérésére használt módszertanokon keresztül közelíthető meg, amelyek abban különböznek egymástól, hogy a gazdaság mely meghatározó ismérveire koncentrálnak.

A gazdasági fejlettség jellemzésére használt legelterjedtebb makrogazdasági indikátorok a nemzeti számlákból számolt bruttó hazai termék (GDP, Gross Domestic Product), bruttó hozzáadott érték (GAV, Gross Added Value) és a bruttó nemzeti jövedelem (GNI, Gross National Income) fajlagos értékei.

A GDP-t termelési és felhasználási oldalról is számolják (2.1. táblázat). A GDP termelési oldalról számítva egyenlő az ágazatok vagy szektorok által előállított, alapján

értékelt bruttó hozzáadott értékek és az ágazatokra vagy szektorokra fel nem osztható termékadók és -támogatások egyenlegének összegével (*KSH - weboldal*)⁵.

Indikátor	Kiszámítás módja
GDP termelési oldalról	+ az alapáron számított bruttó hozzáadott értékek (BHÉ) összege + termékadók – terméktámogatások
GDP felhasználási oldalról	+ háztartások végső fogyasztási kiadásai + államháztartás végső fogyasztási kiadásai + nonprofit intézmények végső fogyasztási kiadásai + bruttó állóeszköz-felhalmozás + készletváltozás + export – import
GNI	+ bruttó hazai termék (GDP) + nem rezidens gazdasági egységektől kapott elsődleges jövedelmek – nem rezidens gazdasági egységeknek fizetett elsődleges jövedelmek – Európai Uniónak fizetett adók + Európai Uniótól kapott támogatások

2.1. táblázat: Termelési és felhasználási oldalról számított GDP és GNI összetevői

Forrás: KSH (weboldal) alapján saját összeállítás

A bruttó hozzáadott érték (BHÉ) egyrészt a termelési oldalról számított GDP részét képezi, másrészt önálló fajlagos indikátorként is használható a gazdasági szervezetek által koncentrált gazdasági erő területi egyenlőtlenségének vizsgálatára. A BHÉ értékét az alapáron mért kibocsátás (+) és a piaci beszerzési áron mért folyó termelőfelhasználás (-) eredőjeként állítják elő, vagyis a nettó árbevételnek az eladott áruk beszerzési értékével, közvetlen előállítási és beszállítási költségeivel csökkentett értéke, ami ideális esetben fedezi az értékcsökkenés pótlását, a munkabérek és a tulajdonosi jövedelmet (BARTA 2016). BARTA (2016) a BHÉ fajlagos adatainak a vállalatok teljesítményértékelésére használt korlátaira hívja fel a figyelmet, amikor azzal érvel, hogy „a nagyvállalatok nagyobb hozzáadott értékkel bírnak a könnyebb finanszírozási hozzáférésük révén, a méretgazdaságosságuk szintén a munkaerő termelékenységének torzulását okozza, ugyanolyan menedzsment teljesítmény mellett. Azonban a hozzáadott érték tendenciája, arányai sokat elárulnak a teljesítményekkel kapcsolatos folyamatokról, és lehetővé tesznek tényeken alapuló összehasonlító vizsgálatokat.” (BARTA 2016, .p.22.)

⁵ <http://www.ksh.hu/docs/hun/modszgyors/gdpmodsz15.html>

Míg a GDP termelési, addig a GNI jövedelmi mutató, amely a szektorok elsődleges jövedelmének, valamint a rezidens szektorok és a külföld egymás közötti tulajdonosi jövedelemátutalásai, valamint az Európai Uniótól kapott támogatások és az Európai Uniónak fizetett adók egyenlegének az összege (*KSH - weboldal*).

2002-ben az ICEG Európai Központ és a Világgazdaság kidolgozott egy az Európai Unióhoz csatlakozó országok gazdasági fejlettségének jellemzésére szolgáló ún. konvergencia-indexet, amely a gazdaságok nominális-, reál- és szerkezeti-konvergenciáját jellemzi (ICEG & VILÁGGAZDASÁG 2004). Az index számítása pontozásos eljárás alapján, ahol az indexbe bevont mutatók (*2.2. táblázat*) dimenziótlanítása 0-tól 10-ig terjedő skálán történik, ahol 10-es osztályzatot egy olyan gazdaság érne el, amelyik éppen teljesíti a maastrichti kritériumokat (vagy jobb annál), és a reálfejlettség, valamint a szerkezeti mutatók tekintetében az uniós átlagnak megfelelő értékekkel bír (és kétszer olyan gyorsan növekszik). A mutatóban nagyobb szerephez jutnak az állomány (stock) változók (ár- és bérszínvonal, egy főre jutó GDP), míg a hektikusabban ingadozó, úgynevezett folyó (flow) mutatók (infláció, költségvetési egyenleg stb.) relatíve kisebb súllyal szerepelnek (ICEG & VILÁGGAZDASÁG 2005).

Konvergencia-index dimenziói	Tényezők
Nominális	infláció, államháztartási hiány, államadósság, folyó fizetési mérleg
Reál	gazdasági növekedés, ár- és bérszínvonal, gazdasági fejlettség
Szerkezeti	mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, üzleti élet jogi környezete vagy az Eurozónához való csatlakozás feltétele (Maastrichti konvergencia kritériumok)

2.2 táblázat: Konvergencia-index dimenziói és tényezői
Forrás: TÓTH (2006) alapján saját összeállítás

A fentiekben ismertetett nemzetközi szinten használt mutatók közül, míg a BHE a vállalati mérlegadatokról alacsonyabb területi szinten is képezhető addig a GDP és ebből adódóan a GNI is a hivatalos statisztikákban csak NUTS3 (megyei) szinten áll rendelkezésünkre. E probléma feloldására KISS (2003), valamint LÖCSEI és NEMES NAGY (2003) kísérletet tettek a GDP becslési eljárásról történő kistérségi és település szintű előállítására. KISS (2003) által ismertetett módszertani eljárások közül, azonban csak az egyik alkalmazható települési szinten, amelyet LÖCSEI és NEMES NAGY (2003) a Balatoni Régió elemzése során használ fel. Utóbbi módszertant a hazai szakirodalom ún. települési gazdasági erőként (TGE) hivatkozza (MOLNÁR ET AL. 2018; PÉNZES 2014).

A TGE számítás menete (LÖCSEI – NEMES NAGY 2003):

a települések százalékos arányának meghatározása a megyei

- adóköteles jövedelemből,
- a helyi adók nagyságából és a
- regisztrált vállalkozások számából.

A hazai szakirodalomban az utóbbi időben a vidéki nagyvárosaink gazdaságát vizsgáló MOLNÁR és munkatársai (2018) által jegyzett tanulmány a városok gazdasági fejlettségének jellemzésére jól ötvözi a korábbi hazai szakirodalomban a gazdasági erő mérésére használt a GDP dezaggregálásával számolt TGE és a kérdést a vállalati oldalról megközelítő mérési módszertanokat (NAGY – NAGY 2008; NAGY 2006). MOLNÁR és munkatársai (2018) a nagyvárosok gazdasági teljesítményének összehasonlító elemzése során – többek között – a települési gazdasági erő és a kettős könyvvitelt vezető társas vállalkozások összesített bruttó hozzáadott értékét (BHÉ) együttesen alkalmazzák, utóbbit vállalati szinten a GDP értékének feleltetik meg. A két mutató alapján számolt teljesítmények eltéréseinek okait a következőkre vezetik vissza (MOLNÁR ET AL. 2018, p.618.):

- a GDP a teljes vállalkozói szféra mellett az egyéb területen dolgozók által képviselt gazdaságot is felöleli, míg az általuk használt bruttó hozzáadott érték a vállalkozások egy meghatározó, de nem teljes körét veszi számításba.
- a közigazgatási, oktatási, egészségügyi és szociális intézmények teljesítményének számításba vétele hatással van a városok abszolút és egymáshoz viszonyított helyzetének alakulására, elsősorban az intézményi-funkcionális szempontból fejlettebb központokat kedvezőbb pozícióba hozva.
- a települési GDP becslése során a helyi székhelyű vállalkozások nem helyben realizált teljesítményeit kiiktatják, a máshol székhellyel rendelkező cégek telephelyeit számításba veszik, míg a bruttó hozzáadott értékhez felhasznált vállalkozási adatokat székhely szerint tartják nyilván, ami növeli a székhelyhatás torzító szerepét.

NAGY és NAGY (2008) a gazdasági erőt az árbevétel nagyságával, az értékteremtő képességet a relatív bruttó hozzáadott értéken keresztül, míg a külpiaci aktivitást az export árbevétel arányával, a globális folyamatokba történő integrálódást pedig a külföldi

tulajdoni hányaddal közelítették meg, amelyek vizsgálata tovább árnyalja a TGE és a bruttó hozzáadott érték vizsgálata alapján kapott eredmények értelmezését.

II.3. A gazdasági felzárkózás gazdaságelméleti megközelítései

A nemzetgazdaságok felzárkózásával kapcsolatos elméletek és azok gyakorlati életben történő megvalósulása régóta nemcsak a közgazdaságtan, de a területi kutatások érdeklődésének középpontjában áll. A témából kinőtt számos elmélet és felhalmozódott tudásanyag végül önálló diszciplínaként a fejlődés-gazdaságtan kialakulásában teljesedett ki (FARKAS 2018; SZENTES 2011). A különböző területi szinten (globális, nemzeti, regionális) mért és különböző fókuszú megközelítéseket alkalmazó (gazdasági teljesítmény, jólét, életminőség) fejlettségbeli különbségek mérésén alapuló területi egyenlőtlenségek mérséklése, vagyis a reálkonvergencia megvalósulása a fejlesztéspolitika fő célkitűzése. Így a területi kutatások egyik leggyakoribb témája a területi egységek fejlettségbeli különbségeinek (statikus szemlélet) és azok változásának (dinamikus szemlélet) – növekedésének vagy csökkenésének – vizsgálata (KOTOSZ 2016).

Az egyes országok vagy régiók gazdasági teljesítményének vagy jólétének közeledése, bár megjelent már korábbi közgazdasági munkákban is, de igazán a második világháborút követően Robert SOLOW (1956) neoklasszikus gazdasági növekedési modellje óta értékelődött fel (FERKELT 2005a; KOTOSZ 2016; SZENTES 2011). A második világháborút követően újra megerősödött a globális fejlettségi különbségekre választ találni kívánó fejlődéselméletek közül az exogén- (Solow-modell), majd annak kritikájaként megszülető endogén-növekedéselméletek (SZENTES 2011), amelyekhez az alulfejlettek és fejlettek közötti fejlettségi különbségek csökkenésének természetét megragadni igyekvő különböző konvergencia-elméletek⁶ (FERKELT 2005b) és azok mérésére kidolgozott módszerek kötődnek, amelyek alacsonyabb területi szinten történő alkalmazásai is ismertek.

---

⁶ A többes szám nem véletlen. A konvergencia-elmélet(ek) nem egy konkrét elmélet, vagy szervezett irányzat, hanem azon elméletek összessége, amelyek különböző gazdasági mutatók elemzése révén az országos és régiók közötti fejlettségbeli különbségek csökkenését vizsgálják és prognosztizálják (FERKELT 2005). Ezen elméletek a területi egyenlőtlenségek csökkenését a konvergencia, azok növekedését a divergencia fogalmával írták le, amelyet én is ebben az értelemben fogok használni jelen kutatás során.

II.3.1. A konvergencia értelmezése és típusai

Nemcsak a fejlettség, de területi egyenlőtlenségének változása is sokféleképpen megragadható (KOTOSZ 2016). A közgazdaságtanban nincs egységes konvergenciafogalom, vagyis nincs deklarálva, hogy az egyenlőtlenségek mekkora mértékű és időtávú⁷ csökkenését nevezhetjük konvergenciának (GÁSPÁR 2016). A szakirodalomban a konvergencia és divergencia számos szinonimájával találkozhatunk, ám ezek olykor elvesznek, vagy hozzátesznek valamit az eredeti fogalmak jelentéséhez (DUSEK – KOTOSZ 2016), ahogy erre KOTOSZ (2016) is felhívja a figyelmet: a konvergencia szinonimájaként használt „kiegyenlítődség azt sugallja, hogy a vizsgált időszak végére megszűntek az egyenlőtlenségek, noha ennek bekövetkezése korántsem biztos. [...] A felzárkózás pedig egyértelműen azt sugallja, hogy a magasabb érték jobb, ez jólét esetén igaz, de vannak olyan mutatószámok, amelyek magasabb értékkel a társadalom számára kedvezőtlenebb értéket jelenítik meg. [...] A divergencia szinonimájaként szokás a polarizáció, tagolódás, nivelláció szavakat is használni, azonban ezek a divergencia néhány esetét jelenítik meg, a polarizáció a szélsőértékek távolodásához, a tagolódás pedig inkább a [...] klubkonvergencia fogalmához áll közel.” (KOTOSZ 2016, p.141-142.) A definiálást csak tovább bonyolítja az a tény, hogy egyes konvergencia mérőszámokra is úgy hivatkoznak (l. szigma- és béta-konvergencia) mint egyfajta konvergencia fogalomra. Mindebből az következik, hogy a konvergenciavizsgálatok sok esetben nem vezetnek univerzális eredményekhez (GÁSPÁR – UDVARI 2011).

A konvergencia-elméletek fejlődéséhez legnagyobb mértékben – az egyesek által Baumol 1986-os cikkétől (CASELLI ET AL. 1996), mások által (CZALLER 2016; MAJOR 2001) az 1990-es években megjelenő (BARRO – SALA-I-MARTIN 1992) és (MANKIW ET AL. 1992) tanulmányoktól eredeztethető – ún. konvergencia-vita szolgált. Ugyan a vita eredendően az exogén és endogén növekedéselméleteknek a folyamatok leírására történő alkalmasságáról szólt, végül fejlődésében a konvergencia probléma három összetartozó, egymásból következő kérdésének elméleti és módszertani szempontjait járta körül (2.3. táblázat), amelyek nemcsak a közgazdaságtanban, de más társtudományokban is számos

---

⁷ Egy-egy év távlatában azonban nem értelmezzük a konvergenciát a különböző rövidtávú sokkhatások miatt (GÁSPÁR 2016).

elméleti és módszertani megújulást, az addigi eredmények és megközelítések újragondolását, pontosítását hozták (MAJOR 2001).

Vizsgált kérdés	Kutatási feladat/lehetséges forráskönyvek	Kapcsolódó módszertan
Megfigyelhető-e a konvergencia, vagy divergencia?	cél a közeledés, vagy távolodás tényének megállapítása	eloszlások rendezésének problémája
A megfigyelt csökkenés hosszabb távon mit jelent?	kiegyenlítődést (az egyenlőtlenségek eltűnnek)	eloszlások konvergenciája, invariáns valószínűségeloszlások vizsgálata
	egyenlőtlenség csökkenése megáll egy adott szinten	
	konvergencia átmeneti jellegű – folyamat ciklikus természetű	
Van esély a felzárkózásra?	a mobilitási kilátások területi egység specifikus vizsgálatai	sztochasztikus folyamatok vizsgálata

2.3.táblázat: A konvergencia-vita által kutatott kérdések és azok módszertani vetületei
Forrás: MAJOR (2001) alapján saját összeállítás

GÁSPÁR (2016) munkájában a reálkonvergencia folyamatok értelmezése kapcsán elsőként a konvergencia különböző interpretálási lehetőségei közötti különbségek szemléltetésén keresztül hívja fel a figyelmet (2.4. táblázat) a konvergencia mint empirikus jelenség voltából fakadó bizonytalanságokra és arra, hogy mindig kutatói feladat az adott kontextusban a konvergencia mozgatórugóinak feltérképezése és ezáltal a folyamatok interpretálási korlátainak feltárása. A gazdaságpolitikában a konvergencia alatt leggyakrabban a kevésbé fejlett régiók fejlettekhez történő felzárkózását (1) értik, amelytől a jövedelemegyenlőtlenségek csökkenését (2) várják, amely viszont nem feltétlenül kell, hogy bekövetkezzen (1. a kezdetben fejletlenebb megelőzi a fejlettet és az egyenlőtlenség nem változik). Azonban a történelem nem igazolja, hogy a kevésbé fejlett országok a közeli jövőben felzárkóznának a fejlettekhez, ezért nem szabad statikus, általános egyensúlyi szintekben gondolkodni, ugyanis az alulfejlett gazdaságok nem másolják le (5) az egyensúlyi szint eléréséhez szükséges fundamentumokat (GÁSPÁR 2016; NAGY 2007).

	Konvergencia jelentéstartalma	Jellemző	Korlátai
1	Hasonló jövedelemszintek elérése	különböző régiók hasonló jövedelemszintet érnek el	általában az azonos preferenciarendszer, technológiai szint és megtakarítási ráta esetén áll fenn
2	Felzárkózás	kevésbé fejlett régiók gyorsabb növekedésük révén utolérik a fejletteket	természetes helyreállítódás esetén is tapasztalhatjuk (pl: háború)
3	Jövedelem-egyenlőtlenségek csökkenése	az egyenlőtlenségek csökkenése a régiók között	lehetséges alternatíva: felzárkózás megvalósul, de az egyenlőtlenségek változatlanok (fejlett és alulfejlett felcserélődik)
4	Átlagos közeledés	vizsgált régiók körében mért átlagos felzárkózási ütem egy adott időszakban	átlagos teljesítmény értelmezése nem reprezentálja jól a sokaságot
5	Egyensúlyi szintek és fundamentumok közeledése	a gazdaság egyensúlyi szinthez történő konvergenciáját indukáló fundamentumok közeledése	kevésbé fejlett gazdaságok nem másolják le a fundamentumokat → divergenciához vezet

2.4. táblázat: Konvergencia fogalmával jelölt folyamatok interpretálása és annak korlátai
Forrás: GÁSPÁR (2016) alapján saját összeállítás

A konvergencia fogalmával megjelölt különböző folyamatok közötti tartalmi különbségekből fakadó elméleti hiányosságok kezelésére a közgazdaságtudomány a konvergencia három típusát (abszolút, feltételes és klubkonvergencia) dolgozta ki, amelyek a kiinduló feltételek és a befolyásoló változók figyelembevételében (2.5. táblázat) különböznek (KOTOSZ 2016).

Abszolút konvergencia

Az abszolút konvergencia a Solow-féle exogén növekedésmélethez kapcsolódik és abból indul ki, hogy a vizsgált gazdaságok egy olyan, egy olyan azonos egyensúlyi (steady-state) állapot felé tartanak (fejlettek és fejletlenek), amelyben a fő makrogazdasági változók növekedési üteme konstans (GÁSPÁR 2016). A Solow-féle növekedésmélet alapján az egyensúlyi állapothoz közelítve a gazdaságok növekedése a csökkenő tőkehozadék miatt lassul, miközben az alulfejlett területi egységek növekedési üteme még gyorsabb fázisban van, vagyis az alulfejlettek a fejlettekhez közelítenek minden egyéb tényezőtől függetlenül (KUNCZ 2017; SZENTES 2011). Az abszolút konvergencia esetén tehát azt vizsgáljuk, hogy csökken-e a távolság a kevésbé fejlettek és fejlettek között. Mérési szempontból a legegyszerűbb, mivel kontrollváltozókat nem igényel (KOTOSZ 2016).

Klubkonvergenzia

A klubkonvergenzia fogalmát BAUMOL (1986) munkája nyomán kezdték el használni, de igazán Quah munkái (QUAH 1993; QUAH, 1996a, 1996b) nyomán vált ismertté (GÁSPÁR 2016; MAJOR 2001; SZENDI 2016), és azon országcsoportok leírására szolgál, amelyek növekedési pályája hosszú távon közel esik egymáshoz (BENEDEK – KOCZISZKY 2015), vagyis társadalmi, gazdasági szempontból homogenitást mutatnak (esetünkben ilyenek lehetnek mintegy hipotézis gyanánt a perifériává válás különböző útját bejárt borsodi, abaúji és zempléni térségek alulfejlett, más-más strukturális feltételekkel rendelkező területei). A területi egységek egyes csoportjaira vonatkozó kezdeti feltételek határozzák meg a konvergenciafolyamatokat. A klubkonvergenzia azt jelenti, hogy az egyes területi egységek csoport- vagy klubspecifikus egyensúlyi állapotukhoz tartanak, például az Európai Unió régiói az EU-átlaghoz konvergálnak, míg más régiók más átlaghoz, ha egyáltalán konvergálnak. A klubkonvergenziára jellemző az országok magas és alacsony jövedelmi csúcs körüli csoportosulása, amely polarizációs jelenséget QUAH (1996a) twin-peaks (ikercsúcsok) hatásként ír le. A klubok kialakítására nincs egzakt módszertan, magában hordozza az elemző szubjektivitását, ráadásul a világ legszegényebb országai rendre a klubokon kívül maradnak, mert a konvergenciához szükséges technológiát és szervezeti szintet csak a megfelelő humán tőkével rendelkező, vagy azt az oktatás révén viszonylag rövid időn belül elérni képes gazdaságok képesek a felzárkózásra (BAUMOL 1986; SZENDI 2016).

Feltételes konvergenzia

A feltételes konvergenzia fogalmát BARRO (1991), valamint BARRO és SALA-I-MARTIN (1992) vezették be, ami a klubkonvergenziával versengő elméletként született meg és azon alapul, hogy az országok nemcsak kiinduló feltételeikben, hanem egyéb a fejlődést befolyásoló jellemzőikben is különböznek (például megtakarítási hajlandóság, népességnövekedési ütem, oktatásra és K+I-re költött összeg stb.) (KUNCZ 2017). A konvergenzia az egyensúlyi állapotot meghatározó változók és paraméterek függvénye, vagyis a strukturális feltételek és nem a kiinduló változók határozzák meg. A feltételes konvergenzia logikájából következik, hogy az egyes országok nem egy abszolút, mindenki számára azonos egyensúlyi állapot felé tartanak, hanem saját, specifikus jellemzőikből adódó egyensúlyi állapotuk felé. Mindebből az következik, hogy konvergenzia esetén sem beszélhetünk felzárkózásról (MAJOR 2001), az országok közötti különbségek tartósak is lehetnek (GÁSPÁR 2016; SZENDI 2016).

Ismérv	Abszolút	Feltételes	Klub
egyensúlyi állapot	azonos	nem azonos	klubon belül azonos, klubok között nem azonos
kiinduló feltételek	nem azonos	nem azonos	azonos
strukturális jellemzők	nem azonos	azonos	nem azonos

2.5. táblázat: A konvergenciában résztvevő régiók gazdaságára vonatkozó ismérvek jellemzői a különböző konvergenciatípusok esetén

Forrás: GÁSPÁR (2016) alapján saját összeállítás

Az egyes konvergenciatípusok közötti legfőbb különbség tehát a kiinduló és strukturális feltételek felzárkózásra gyakorolt hatásának szerepében, és az elérendő egyensúlyi állapot univerzális, vagy speciális jellegében térnek el (2.5. táblázat). A konvergenciatípusok közötti kapcsolatok és fő vetővonalak kapcsán GÁSPÁR (2016) a következő sarokpontokra hívja fel a figyelmet:

- abszolút konvergencia teljesülése esetén mind a feltételes mind a klubkonvergencia megvalósul,
- amennyiben a feltételes és abszolút konvergencia egyensúlyi állapota hosszú távon eltér egymástól, esetleg távolodik a gazdaságok között divergens folyamatok indulnak be.

II.3.2. A konvergencia mérési módszerei

A konvergencia és divergencia számos módon mérhető. Az egyes mérések közötti jelentős különbségek abból fakadnak, hogy milyen típusú konvergenciához kötődnek. Míg az egyenlőtlenségek csökkenését a szigma-konvergenciával, addig a gazdaságok felzárkózását a béta-konvergenciával mérik. A következőkben nem térek ki a konvergencia mérés szakirodalomban megtalálható valamennyi típusára és lehetséges, sok esetben –lsd. lokális mérőszámok – még számtalan bizonytalanságot magukban hordozó eljárásaira, hanem pusztán a kutatás szempontjából lényeges mérési módszerekkel foglalkozom. (A konvergencia mérésén alapuló és azt továbbfejlesztő kutatások (GÁSPÁR 2016; MAJOR – NEMES NAGY 1999; SZENDI 2016) és módszertani gyűjtemények (DUSEK – KOTOSZ 2016) részletesebben is tartalmazzák a különféle módszertanok alkalmazási lehetőségeit.)

Sigma-konvergenca: az egyenlőtlenségek csökkenésének mérése

A szigma-konvergenca a konvergenca-vita egyik eredményeképpen született meg, és a sokaság heterogenitásának mérésére szolgáló valamely nem negatív, monoton egyenlőtlenségi mérőszám időbeli csökkenéséből következtet a konvergenciára (KOTOSZ 2016; MAJOR 2001). Eredetileg a szórás (variancia) időbeli változását vizsgálták vele – a szórás jelöléséből ered elnevezése –, de más a sokaság eloszlását (egyenlőtlenségét) leíró mérőszám is használható (DUSEK – KOTOSZ 2016; MAJOR – NEMES NAGY 1999; SZENDI 2016). Sigma-konvergenciának többféle megközelítése is ismert, a legelterjedtebb formája (1):

$$(1) \quad \sigma_{y,t}^2 - \sigma_{y,t+T}^2 > 0, \text{ ahol}$$

σ a szórás, y a vizsgált változó, t a bázisév, $t+T$ ($T>0$) a referenciaév.

Béta-konvergenca, a felzárkózás mérése

Azt mutatja meg, hogy azok az országok vagy régiók, amelyek egy adott időszakban kevésbé voltak fejlettek, vajon gyorsabban növekedtek-e a tárgyidőszakra az egy főre jutó GDP értékeik alapján. Az eljárás a Solow-modellből indul ki.

Abszolút konvergenca esetén magyarázóváltozóként csak a kiinduló értéket tartalmazza (2), míg feltételes konvergenca esetén a kiinduló érték mellett kontrollváltozókat is tartalmaz (3), míg klubkonvergenca esetén a kiinduló érték mellett a régiócsoportokat a kezdő időpontban elkülönítő változókat (4) is tartalmaz (KOTOSZ 2016), míg függő változó a vizsgált periódusban megfigyelt növekedési ütem.

$$(2) \quad \gamma_i = \beta * y_{i,0} + \varepsilon_i$$

$$(3) \quad \gamma_i = \beta * y_{i,0} + \psi * X_i + \varepsilon_i$$

$$(4) \quad \gamma_i = \beta * y_{i,0} + \psi * X_i + \pi * Z_i + \varepsilon_i$$

$\beta < 0$, akkor konvergenca állhat fenn.

Klubkonvergenca mérése

A klubkonvergenca mérésére a szakirodalomból ismert a súlyozott szórás módosításával létrehozott Gáspár-féle (DUSEK – KOTOSZ 2016) omega konvergenca helyett a klubokon belüli szigma-konvergenciát a súlyozott szórás időbeli változásával fogom vizsgálni.

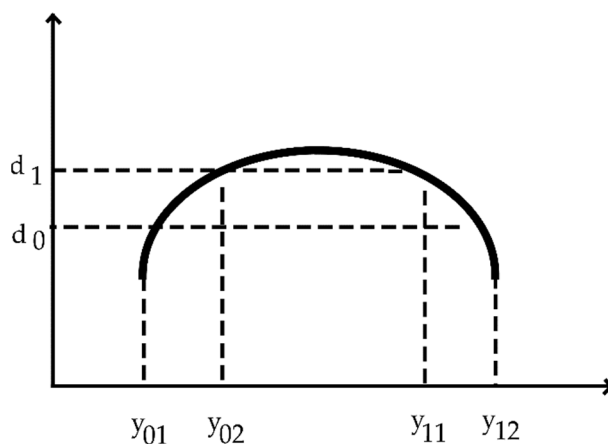
II.3.3. Lépték váltó egyenlőtlenségek: a váltómozgás-elmélet

A SOLOW (1956) nevével fémjelzett neoklasszikus növekedésméleti iskola szerint az országok közötti reálkonvergencia automatikusan megvalósul azáltal, hogy a kezdetben fejletlenebb gazdaságok gyorsabb növekedési ütemüknek köszönhetően automatikusan felzárkóznak a fejlettebb gazdaságokhoz, mivel azok növekedése lassul az egyensúlyi állapothoz közelítve. E folyamatra a gazdaságpolitika nem, csak a növekedési egyenletben exogén módon rögzített technológiai fejlődési ütem hat (SZENTES 2011). Az irányzat kritikájaként megszületett endogén növekedésméleti iskola ezzel szemben a technikai fejlődést, az emberitőke-állomány nagyságát és a gazdaságpolitikát a felzárkózást befolyásoló endogén tényezőnek tekinti (VALENTINYI 1995), sőt mivel a technológiai haladást a K+F és oktatás jelentősen meghatározza, a fejlettebbek képesek megtartani előnyüket a fejletlenekkel szemben, mert nem igaz, hogy a fejletlenek esetén automatikusan megvalósul a technológiatranszfer (ROMER 1986). Az endogén növekedésméletek szerint csak feltételes β -konvergencia valósul meg (KERTÉSZ 2014). Mindezekkel szembehelyezkedik az agglomerációs elméleti iskola, az új gazdaságföldrajzi megközelítés, ami a kereskedelmet és az agglomerációs erőket (méretgazdaságoságból, a szállítási költségek csökkenéséből és a gyorsabb információcseréből fakadó előnyök) tekinti a regionális növekedés meghatározó tényezőinek, és azt állítja, hogy hosszú távon a gazdaságok között nem valósul meg reálkonvergencia (ELEKES 2011; KRUGMAN 1991). Azonban nem értelmezi a fejlődéshez szükséges tényezőkkel nem, vagy alig rendelkező, technológiai értelemben leszakadó térségek fejlődési kilátásait (NAGY 2007).

A három egymásnak ellentmondó elmélet szintéziseként született meg az ún. váltómozgás (trade-off) -elmélet, mely szerint a felzárkózás a gazdaságpolitikától és országspecifikus tényezőktől függ (feltételes β -konvergencia), de a nemzetgazdaság felzárkózásának felgyorsulása a régiók konvergenciájának lassulása, vagy divergenciája révén valósul meg (DALL'ERBA – HEWINGS 2003; DE DOMINICIS 2014). Vagyis hosszú távon mind nemzetgazdasági, mind regionális szinten megvalósul a felzárkózás, azonban ez nem egyszerre történik. A nemzetgazdaság gyors ütemű felzárkózását a gazdaságilag erősebb régiók gyorsabb ütemű gazdasági növekedése okozza, amely a belső egyenlőtlenségek (szórás) növekedését eredményezi. Az irányadó tehát a feltételes β -konvergencia, azonban a nemzetgazdasági és regionális konvergencia között váltómozgás van (KERTÉSZ 2003, 2004, 2014). Az elmélet kritikájaként felmerült, hogy empirikus tapasztalatok csak az EU tagállamaira vannak, ami magában hordozhat némi

specialitást, hiszen a hasonló gazdaságpolitikát folytató tagállamoknak feltett szándéka a konvergencia megvalósítása (KERTÉSZ 2004).

A válto mozgás-elmélet gondolatiságához közel álló Kuznets-görbe és az azon alapuló Williamson-hipotézis is abból a tapasztalati tényből indulnak ki, hogy az elmaradott és fejlett térségeket alacsony, míg a közepesen fejletteket magas belső egyenlőtlenségek jellemzik (GYURIS 2011). A válto mozgás-elmélet tulajdonképpen a Williamson-hipotézis klasszikus, fordított U-alakú görbéjének (2.1. ábra) bal oldali szárára vonatkozik, amikor az alacsonyan fejlett régiókat jellemző kezdeti egyenlőtlenségek, közepes fejlettségi szint esetén megnőnek. Azonban míg a Williamson-hipotézis inkább nagyobb történelmi távlatokra, hosszabb idősorokra vonatkozik, addig a válto mozgás-elmélet rövidebb időszakokra is használható.

2.1. ábra: A Williamson-féle klasszikus „fordított U” modell

Megjegyzés: A modell vízszintes tengelye méri az (országos) fejlettséget, jövedelemszintet, függőleges tengelye a (területi) jövedelemegyenlőtlenségeket

Forrás: NEMES NAGY (2009) p.320.

A válto mozgás-elmélet tulajdonképpen nem tesz mást mint ráirányítja a figyelmet a léptékváltásból fakadó sajátosságokra. A földrajzban az 1980-as években kibontakozó ún. lépték-viták során az addig pusztán módszertani megközelítésből szemlélt lépték politikailag semleges volta megkérdőjeleződött. Ahogy arra több hazai szerző is (BERKI 2014, 2017; BOROS – PÁL 2011; CZIRFUSZ 2012) rámutat a gazdasági folyamatok és legfőképpen a termelés 1970-es évek óta folyamatosan erősödő és gyorsuló globális léptékűvé válásával teljesen átrendeződtek a társadalmi-gazdasági folyamatok elemzéseinek, ok-okozati összefüggéseinek addigi léptékei. (Ugyan a gyarmatosítás, vagy a kereskedelem korábban is globális léptékben zajlott, de míg előbbi főként nemzetállamokhoz kötődött, utóbbi pedig nem volt a jelenlegihez mérhető körben hatással a mindennapi életre.) A lépték jelenlegi hierarchikus és síkontológiai

értelmezései alapvetően más-más kutatómódszertani és interpretációs gyakorlatokat feltételeznek (FARAGÓ 2018b).

A hierarchikus értelmezésen belül is különválik egyrészt a lépték pusztán módszertani jelentőségű, értéksemleges, adott kontextusban már-már determinisztikus felfogása, másrészt annak a neomarxista elméletekhez kötődő, a kapitalista tőketermelés logikája által (1980-as évek Peter Taylor, Neil Smith) vagy politikai diskurzusokban termelt volta (1990-es évek léptékek politikája)⁸. A neomarxista földrajzosok a kapitalizmus térben és időben egyenlőtlen fejlődését a léptékekre is kiterjesztették. Egyrészt rámutattak arra, hogy az egyenlőtlen fejlődés a különböző léptékeken nem azonosan jelenik meg (a magasabb hierarchiaszinten jelentkező konvergencia, az egyenlőtlenségek elmélyülését takarhatja az alacsonyabb szinteken), másrészt a léptékek politikája arra, hogy az egyenlőtlenségeket létrehozó folyamatok ugrálhatnak a különböző léptékek között (BERKI 2014, 2017).

II.4. Kutatás módszertani háttere

PERROUX (1972), valamint NAGY és NAGY (2008) levezetéséből kiindulva az aszimmetrikus hatások a gazdaság belső egyenlőtlenségeiből és a külpiacon irányából történő sebezhetőség felől ragadhatók meg, ezért egyrészt vizsgálom a gazdaságon belül a GDP és bruttó hozzáadott érték koncentrációs viszonyainak változása mellett a vállalászási összetétel, valamint az export és a külföldi beruházások arányának térbeli egyenlőtlenségeit.

A kutatás során a függőség csökkenését a gazdasági fejlettségben megmutatkozó felzárkózásból, a fejlettségi olló záródásából vezetem le, mindezt abból a megfontolásból kiindulva, hogy a hasonló gazdasági fejlettségű és hasonló gazdasági szerkezetű régiók közötti előnytelen függőségi viszonyok bekövetkezésének esélye kisebb, vagyis az csökken a konvergenciafolyamatok következtében. Mivel az egyik területi szinten csökkenő függőség a másik területi szinten a függőség növekedéséhez vezethet, ezért a megyében bekövetkező konvergenciafolyamatok vizsgálatához a váltómozgás-elméletből indulok ki. A váltómozgás-elmélet ugyan első látásra léptékfüggetlen, azonban a felzárkózás és a belső egyenlőtlenségek változásának értelmezése mégis

---

⁸ Amennyiben egy-egy területi szinthez (léptékhez) erőforrásokat rendelünk (l. EU-ban NUTS2 szinthez kapcsolt támogatási rendszer), akkor az már egy a politika által kialakított és különböző jelentéstartalmakkal felruházott diszkurzív terméké válik (BERKI 2017).

nagyobb legalább NUTS 3-as szintű régiókat feltételez, amely akár már önálló gazdasági egységként is értelmezhető. Azonban az általa felvetett szemléletmód (a belső területi egyenlőtlenségek változásának vizsgálata a területi egység felzárkózási folyamatának változásával párhuzamosan) jól használható az alacsonyabb területi szinten (LAU1) lejátszódó felzárkózási folyamatok vizsgálatának elméleti kereteként is. Így az egyszerűség kedvéért az alacsonyabb területi szinteken is a fenti összefüggés vizsgálatára a „*váltómozgás-elmélet*” teszteléseként fogok hivatkozni, de azt mindig idézőjelben és kurzívval teszem.

A konvergencia fogalmát a felzárkózás (béta-konvergencia) és a területi egyenlőtlenségek csökkenése (szigma-konvergencia) értelemben fogom használni, hiszen a váltómozgás-elmélet tesztelése kapcsán arra keresem a választ, hogy adott területi szint felzárkózott-e az országos/megyei átlaghoz (feltételes béta-konvergencia) és azt, hogy ez vajon az alatta lévő területi szinten az egyenlőtlenségek növekedése, vagy csökkenése (szigma-konvergencia) mellett történt-e meg. Végül azt is szeretném tesztelni, hogy a hasonló kiindulófeltételekkel rendelkező térségek között tapasztalható-e klubkonvergencia. A felzárkózás mértéke a vizsgált időszakban nem az adott szint elérése, hanem a fejlettségi olló záródása. (Amennyiben lehetséges a megfogalmazásban is törekedni fogok a felzárkózás szó kerülésére, azonban azt látom, hogy bizonyos helyeken a közérthetőség miatt egyszerűbb annak fenti jelentéstartalom melletti használata.)

A kutatás során három területi szinten/bontásban (megyei, járási, járási hinterland) vizsgálom a „*váltómozgás-elmélet*” megvalósulását (2.4. ábra). Az egyes területi szinteken belül az elmélet értelmében a centrumok és perifériák közötti (2.6. táblázat) egyenlőtlenségek növekedését várnánk a felzárkózó területi egységek esetén. Az 2.4. ábrán bevezetett negyedik területi szint a periférián belül felzárkózó települések növekedési folyamatában szerepet játszó egyedi fejlődési utak azonosítására szolgáló vizsgálati szintet jelöli. A kutatásban az általam használt centrum és periféria kifejezések nem azt a marxista értelemben vett centrum és perifériát jelölik, amelyek közötti konfliktus például tőkeáramlást hoz létre (ebben az értelemben a megye egésze perifériának minősül) pusztán a megyén járáson belül a gazdaságilag fejlettebb (centrum) és hozzájuk képest alulfejlett (periféria) területi egységek jelölésére alkalmazom őket. Így lehetséges, hogy egy kifejezetten alulfejlett járáson belül is elkülönítek centrumot és perifériát anélkül, hogy közöttük valódi dialektikus kapcsolatot feltételeznék.

A kutatás során használt területi szint kifejezés nem azonos a földrajzi értelemben használt lépték fogalmával, hiszen a váltómozgás-elmélet lényege éppen az, hogy a különböző léptékeket kapcsolja össze azáltal, hogy vizsgálja az adott területi egység – belső térben mért – távolságának változását a vele egy területi szinten lévő területi egységekhez képest és – egy léptékváltással – azt, hogy e változás milyen belső egyenlőtlenségeket eredményezett az alattuk lévő területi szinten.

Területi szint		Centrum	Periféria
1.	megyei	gazdaságilag fejlett járások (Tiszaújvárosi, Miskolci, Kazincbarcikai)	gazdaságilag fejletlenebb járások
2.	járási	gazdaságilag legerősebb település* (Gönci járás kivételével a járásszékhelyek)	járási hinterland (centrumon kívüli települések)
3.	járási hinterlandok	gazdaságilag erősebb települések*	gazdaságilag gyengébb települések

2.6. táblázat: A váltómozgás-elmélet területi egyenlőtlenségek növekedésének tesztelésére használt területi szintek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

(* adott területi szinten a GDP/TGE-ből legnagyobb arányt képviselő település)

Forrás: saját összeállítás

Szigma-konvergenciát a súlyozott relatív szórás változása, valamint a járás legerősebb települése és a járási hinterland esetén duál-mutatójuk változása alapján tesztetem. Több egyenlőtlenségi mutatót segítségével is vizsgáltam az egyenlőtlenségeket (Gini-index; logaritmikus szórás), de az általuk mért egyenlőtlenség mértéke erősen korrelált a súlyozott relatív szórással, így az eredmények ismertetésénél eltekintettem tőlük.

Kutatás során a konvergencia-index dimenziói közül (2.2. táblázat) reál- és szerkezeti konvergenciát egyaránt vizsgálom. Míg a reálkonvergenciát az egy főre jutó GDP/TGE és egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján, addig a szerkezeti konvergenciát a társas vállalkozások, illetve a tőkeerősebb, stabilabb vállalkozások arányának növekedése – gazdálkodási formából fakadó és jegyzett tőke alapján számolt –, illetve a kettős könyvvitелű vállalkozások nettó árbevételben az export arányának, a külföldi tulajdoni hányad és az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke alapján vizsgálom (2.7. táblázat).

Konvergencia típusa	Jelzőszám	Értékelés	Adatforrás
reál	egy főre jutó GDP (folyó áron, millió Ft/fő)	++	KSH
reál	egy főre jutó TGE (folyó áron, ezer Ft/fő)	++	becsült adat (KSH, MÁK)
reál	egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (1000 Ft/fő)	++	TeIR – KSH, NAV
szerkezeti	ezer főre jutó működő vállalkozások száma (db/1000 fő)	+	TeIR – KSH
szerkezeti	működő társas vállalkozások aránya (%)	++	TeIR – KSH
szerkezeti	bt., rt., kft. aránya a működő vállalkozásokon belül (%)	+	TeIR – KSH
szerkezeti	TAO hatálya alá eső vállalkozások aránya a működő vállalkozásokon belül (%)	++	TeIR – KSH, NAV
szerkezeti	export árbevétel aránya a nettó árbevételből (%)	++	TeIR – KSH, NAV
szerkezeti	egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke (1000 Ft/db)	++	TeIR – KSH, NAV
szerkezeti	jegyzett tőkéből a külföldi tulajdoni hányad (%)	+	TeIR – KSH, NAV

2.7.táblázat: A kutatásban a konvergencia mérése során használt jelzőszámok jegyzéke és adatforrása (Az 'Értékelés' oszlopban az adatsor magasabb értékeinek fejlettség szempontjából történő megítélése: ++: egyértelműen pozitív; +: inkább pozitív; -: negatív. Az adatforrások rövidítésnek feloldása és online elérhetősége az irodalomjegyzék végén található.)

A gazdasági fejlettség mérésének főbb rendezőelvei és alapvető kiinduló feltételezései a módszertan kialakítása során a következők voltak.

1. A gazdasági fejlettség jellemzésére használt indikátorok közül pozitívnak értékelem magasabb értéknél az *x. táblázatban* ++ értékelést kapott indikátorokat, mint az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték magasabb értékei.
2. A táblázatban + értékelést kapott indikátorok, mint a vállalkozássűrűség megítélése nem egyértelműen pozitív, hiszen, ha sok az életképtelen, kényszervállalkozás, az nem javítja a gazdasági teljesítményt, így az inkább csak a társas vállalkozások és különböző gazdálkodási formák tükrében kibontakozó minőségi jegyeket is magán viselő képpel válik teljessé.
3. Mivel a versenyképesség megőrzésében fontos a globális beágyazottság, ezért a magasabb export árbevétel arányát egyértelműen (++), míg a külföldi tulajdoni hányadot fenntartásokkal (+), de szintén pozitívként értékelem. A külföldi tulajdoni hányad kétélű, hiszen egyrészt nagyfokú függőséget jelent, másrészt egy ilyen vidéken mégis pozitívként értékelhető, mint beáramló tőke főként, ha tartós a jelenléte.
4. Lehetséges inkonzisztencia adódhat perifériák esetén az elvándorlás következtében, amely a lakossághoz kötődő belföldi jövedelmet kevésbé, de például a vállalkozássűrűség alakulását, a vállalkozások által előállított bruttó hozzáadott érték fajlagos jelzőszámát befolyásolhatja, és az abszolút értékben csökkenő vállalkozásszám egy nagyobb ütemben csökkenő lakosságszám mellett a vállalkozássűrűség növekedését tükrözi. A jelenség megítélése kutatási

szempontból ambivalens, hiszen egyrésről a megmaradt lakosságszám arányában pozitívként értékelendő, hogy a megmaradt vállalkozásból származó hasznok kisebb populáción belül oszlanak meg, ugyanakkor a helyi adókon kívül (amennyiben adóparadicsomról van szó még azokon keresztül sem biztos) a helyi lakosság nem feltétlenül érzi meg egy viszonylag alacsony élömunika igényű vállalkozás esetén annak hatását, hogy a vállalkozás telephelye nem változott. A kutatásban a fenti fenntartásokat is szem előtt tartva a vállalkozássűrűség magasabb értékeit pozitívnak ítélem, azzal a megjegyzéssel, hogy ahol lényegesnek ítélem meg a népességcsökkenés torzító hatására ott kitérek a háttérben meghúzódó folyamatok részletesebb elemzésére.

5. További lehetséges inkonzisztencia jelentkezik kistéleplések esetén a népességgel súlyozott változók esetén, ahol már egy-egy cég megjelenése is kiugró értéket mutat és nagymértékben befolyásolja a területi egyenlőtlenségek alakulását miközben a térség felzárkózást alapvetően a nagyobb, tőkeerősebb teleplések befolyásolják. Ugyanakkor ezen kistélepléseken bejelentett, vagy itt működő cégek, ha a térségben fejtik ki tevékenységüket (pl: Gagyapáti) jelentős fejlesztő, gazdaságélénkítő hatással bírnak, sőt látunk példákat a vállalkozók helyi gazdaságfejlesztésbe történő bevonódására is. A kutatásban így megfelelő körületekintés mellett értékelem a kistéleplések látványos gazdasági fejlődésének szerepét a különböző konvergencia megközelítések (felzárkózás, vagy az egyenlőtlenségek csökkenése) vizsgálata során a különböző területi szinteken betöltött szerepük és súlyuk értékelésében.

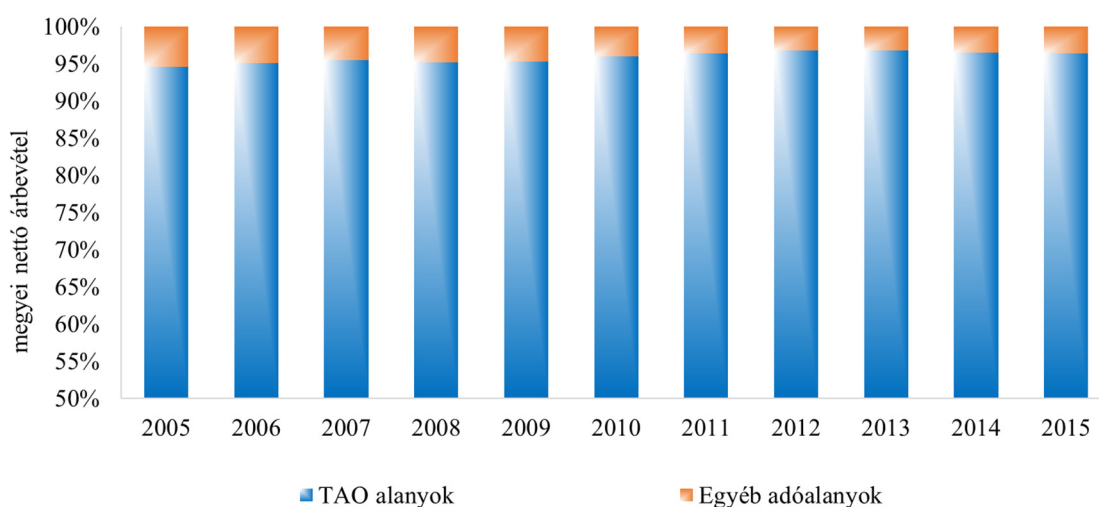
Az 2.7. táblázatban ismertetett adatforrások mellett néhány a Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerben a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (TeIR – NAV) adatbázisa által nem tartalmazott adatok a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara (BOKIK) a kutatáshoz rendelkezésemre bocsátott kiadványaiból származnak. A BOKIK évről évre elkészíti a NAV-val együttműködésben a megyei TOP100-as listát, amelyben a vállalati adatok alapján átfogó képet ad a megye gazdasági erejének és aktivitásának ágazati alakulásáról.

A megye felzárkózását 2004 és 2015 között az országos átlaghoz az egy főre jutó GDP alapján vizsgáltam, míg a megyén belüli egyenlőtlenségek járási szintű alakulásához a GDP-t LÖCSEI – NEMES NAGY (2003) által használt módszertannal becsültem. A becslési eljárással a járási és teleplési szintre a GDP dezaggregálásával állítottam elő a térségi, illetve teleplési gazdasági erőt, amikre a dolgozatban egyaránt a

TGE rövidítést használom. A TGE becslése során az egyes területi egységek értékeit a megye összes belföldi jövedelméből, a működő vállalkozások számából és a helyi adókból való százalékos részesedésének átlaga alapján dezaggregáltam a megyei GDP-ből. A működő vállalkozások száma 2007-re nem állt rendelkezésemre, így azt 2006 és 2008-as év átlaga alapján állítottam elő, illetve csak az 1 és a feletti létszámkategóriájú vállalkozásokra terjed ki, mivel 2009-től a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) már csak e kategóriákra közölt adatokat, így a kontinuitás megtartásának érdekében a korábbi évekre a megfelelő létszámkategóriák aggregálásával képeztem a működő vállalkozások számát. Mindez kiterjed az egyéni és társas vállalkozásokra, vagyis azok sem tartalmazzák a 0 és ismeretlen fős létszámkategóriát. A helyi adót a jelenleg is hatályos *1990. évi C. törvény a helyi adókról* alapján a (1) vagyoni típusú telek és építményadó, a (2) kommunális jellegű adók, mint a kommunális adó (magánszemély kommunális adója) vagy idegenforgalmi adó (épület és tartózkodás után fizetett idegenforgalmi adó) és a (3) helyi iparüzési adó (állandó és ideiglenes jelleggel végzett tevékenység után) adófajták aggregálásával állítottam elő (1990. ÉVI C. TÖRVÉNY A HELYI ADÓKRÓL 1990). A TGE becslés során a szerzőpáros által javasolt jelzőszámoktól két esetben tértem el: a regisztrált vállalkozások helyett annak részhalmazát a működő vállalkozások számát, illetve az adóköteles jövedelem helyett az adóköteles jövedelem részhalmazát az összes belföldi jövedelmet vettem alapul. A vállalkozások esetén a GDP előállításban valóban résztvevő működő vállalkozásokat szerettem volna megjeleníteni, míg a jövedelem esetén szerettem volna kiszűrni a külföldön szerzett jövedelmet (amely utólagos számításaim szerint nem képvisel jelentős hányadot a jövedelmeken belül, ami összhangban van a jövedelemszerzésre irányuló ingázási arányokkal is (VARGA 2019)).

A gazdasági teljesítményében kiemelt szerepet játszó vállalkozói szféra elemzésével részletesebben is foglalkozunk. Vajon milyen trendek figyelhetők meg az Európai Unió csatlakozása óta eltelt időszakban a vállalkozássűrűség és koncentráció változásán túl a vállalkozói szférában? Hogyan alakultak a megyei vállalkozások szervezeti és főbb gazdálkodási, támogatás felhasználási jellemzői? Vajon hogyan alakult a vállalkozások által előállított bruttó hozzáadott érték és TGE térbeli együttmozgása? Vajon a bruttó hozzáadott érték alapján is detektálhatók a GDP/TGE alapján tett felzárkózási megállapítások? A vállalkozások bruttó hozzáadott értékét a NAV a társasági

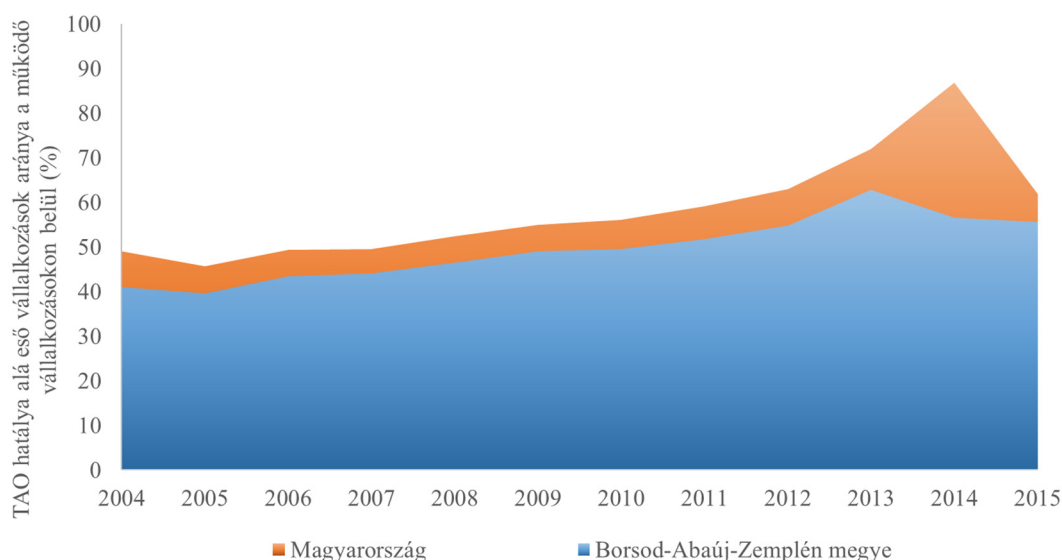
adó (TAO) hatálya⁹ alá tartozó kettős könyvvitelt vezető vállalkozások adóbevallásából számolja, vagyis nem tartoznak bele a más adózás hatálya alá eső, és ugyan a TAO hatálya alá tartozó, de egyszeres könyvvitelű vállalkozások. Azonban a kettős könyvvitelű vállalkozások adatainak és azok változásának tanulmányozása mégis jól használható a megyei gazdasági erő és annak változásának becslésére egyrészt azért, mert a vállalkozások a megyei nettó árbevétel több mint 90 százalékát produkálták (2.2. ábra), vagyis a legjelentősebb, a megyei folyamatokat meghatározó vállalkozások-e vállalkozói körbe tartoznak.

2.2. ábra: Társasági adóalanyok bevételeinek aránya a megyében realizált vállalkozói bevételekből (nettó árbevétel, millió Ft)
Adatforrás: BOKIK kiadványai

Másrészt a társasági adó bevallást csak az abban az évben működő (vagyis nem felszámolás alatt álló) és egyéb más adózási formát nem választott adóalanyok veszik igénybe, így a bevallásokból a valóban működő, tőkeerősebb vállalkozások teljesítményébe nyerhetünk betekintést. Harmadrészt a hitelfeltételek szigorodásával egyre többen választották ezt a könyvviteli és adózási formát, aminek következtében aránya fokozatosan nőtt a vállalkozásokon belül a vizsgált időszakban (2.3. ábra), időszak végi visszaesést az új adózási formák (KATA, KIVA) megjelenése okozta, amely alapvetően a kevésbé tőkeerős cégeket érintette.

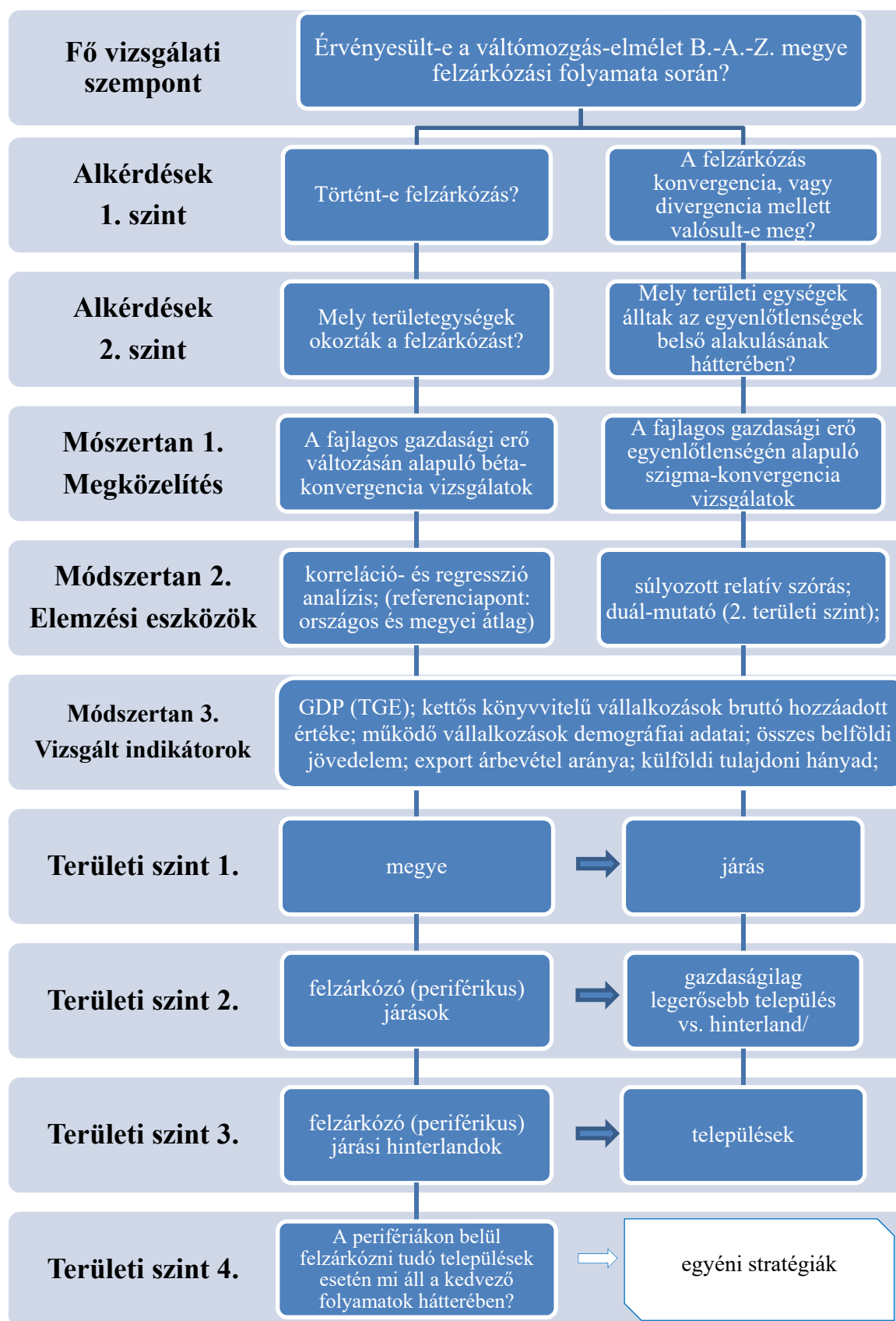
⁹ A társasági adó hatálya alá tartoznak (Tao tv.) a belföldi, valamint külföldi illetékességű adózók. A belföldi illetékességű adózók esetén a belföldről és külföldről származó jövedelmükre egyaránt, míg külföldi adózók esetén csak a belföldi vállalkozási tevékenységből származó jövedelemre terjed ki az adózási kötelezettség. Nem adóalany a magánszemély és az egyéni vállalkozó sem.

2.3. ábra: A TAO hatálya alá tartozó vállalkozások aránya a működő vállalkozásokon belül 2004 és 2015 között

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

Így a megye és az egyes járások vállalkozások által képviselt gazdasági erejét véleményem szerint jól reprezentálja e vállalkozói kör teljesítményét leíró bruttó hozzáadott értékből, a nettó árbevételből és a jegyzett tőkéből képzett és azokat jellemző indikátorok (2.7. táblázat). Az idősoros vizsgálatok esetén az infláció, a TAO hatálya alá tartozó vállalkozások vizsgálata esetén pedig az adózási szabályok okozta torzító hatások kiküszöbölése érdekében a béta-konvergencia vizsgálatához az országos és megyei átlagok százalékában kifejezett arányok változását vettem alapul, míg szigma-konvergencia esetén ezzel a hatással nem kell számolni, hiszen a relatív szórás esetén a szórást az átlag százalékában fejezem ki, aminek következtében az inflációs és adózási szabályok okozta torzító hatás mérséklődik.

2.4. ábra: A reálkonvergencia vizsgálat logikai vázlata

III. A GAZDASÁGI FEJLETTSÉGET MEGHATÁROZÓ TÁRSADALMI- GAZDASÁGI TÉNYEZŐK ÚTFÜGGŐSÉGE BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

A nemzetgazdaságok szintjén a fejlődés hatótényezőinek HAGGETT (2006) a népességet, a természeti erőforrásokat, a tőkeképződést (hazai és import) és a technológiát, a Peter Samuelson által meghatározott – egymással is kölcsönhatásban álló – tényezőket jelöli meg. Ugyan Samuelson modelljét nemzetgazdaságok szintjére dolgozta ki, de jól használható egy-egy már gazdasági egységként is értelmezhető térség fejlődésének vizsgálata esetén is. Vagyis adott természeti feltételek mellett egy-egy térség gazdasági fejlettségét meghatározza a népsűrűség, a korösszetétel, a népesség megújulási képessége, képzettsége, innovációs képessége, a helyi tudástőke. A népesség mellett meghatározó jelentőségű a gazdasági szerkezet, amely egyrészt jelentős mértékben visszahat a társadalomra azáltal, hogy milyen tudású munkaerőt igényel és foglalkoztat, másrészt a térség tőkefelhalmozó képességét, népességmegtartó erejét, alkalmazkodó képességét is jelentős mértékben meghatározza.

Így a tudástőke, a munkaerőpiaci helyzet, a gazdaság jövedelemtermelő képessége és szerkezeti sajátosságai visszahatnak a demográfiai változásokra, amelyek viszont szintén visszahatnak a helyi társadalomban felhalmozódott tudásbázisra (l. szelektív elvándorlás¹⁰, vagy bevándorlás¹¹ révén), a munkaerő minőségére a lehetséges ipar jövedelemtermelő képességére (l. tudásintenzív, magas hozzáadott értéket képviselő, vagy betanított olcsó munkaerőre alapozott ipar tud kibontakozni a térségben), a helyi erőforrások kreatív felhasználására.

Egy-egy térség mint nyílt, összetett társadalmi-gazdasági rendszer működésére a fenti tényezőkre gyakorolt hatásukon keresztül meghatározó szereppel bírnak azok a történelmi események, amelyek jelentősen megváltoztatták, módosították, vagy kényszerpályára terelték (csökkentették a lehetséges kimenetek számát) a térség fejlődésének lehetséges irányát, vagyis az útfüggőség¹² révén hatottak a térség jelenlegi

---

¹⁰ Szelektív elvándorlásban az ambiciózus, jobb megélhetést, és életkörülményeket kereső, képzett, világlátott emberek vesznek részt, ami csökkenti a térség tudástőkéjét és innovativitását.

¹¹ Tudásbázis egyoldalúvá válhat például a nehézipar munkaerővonzó szerepe miatt, vagy jelentősen leromolhat a szegény, tanulatlan népesség vidéki terekbe áramlásával, amit általában megelőz a szelektív elvándorlás.

¹² Az útfüggőség azt a paradoxont jelöli, amikor véletlenszerű események a rendszer fejlődésének irányát és annak végkimenetelét statisztikailag is mérhető módon determinálják (DAVID 1985).

állapotára. A XX. században három olyan esemény volt, amely lényegesen befolyásolta Borsod-Abaúj-Zemplén megye fejlődését és belső problémáinak alakulását: a trianoni határmegvonás, a II. világháborút követő erőteljes szocialista iparosítás (és kísérőjelenségei) és a rendszerváltoztatást megelőző évek gazdasági válsága (BELUSZKY 1999; CZOMBA 2008). A következőkben áttekintjük, hogy a kutatásom földrajzi keretétől szolgáló Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a térség fejlettségére alapvető befolyással bíró történelmi események hogyan hatottak a gazdasági fejlettséget meghatározó társadalmi-gazdasági tényezők kölcsönös kapcsolatára és ezáltal hogyan határozták meg a megye hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődési folyamatait, és a megyén belüli területi egyenlőtlenségek alakulását.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye hazánk Bács-Kiskun megye után második legnagyobb területű, Pest megye után második legnépesebb és a legtöbb településsel (358) rendelkező megyéje. Az ország területének 7,8, a lakosság 6,7 és a települések 11,3 százalékát koncentrálja. Településeinek 63 százaléka 1000 fő alatti, de az 500 fő alatti aprófalvak aránya is eléri a 40 százalékot, és a falvak 7,8 százaléka (28 db) a 100 fő alatti törpefalu.

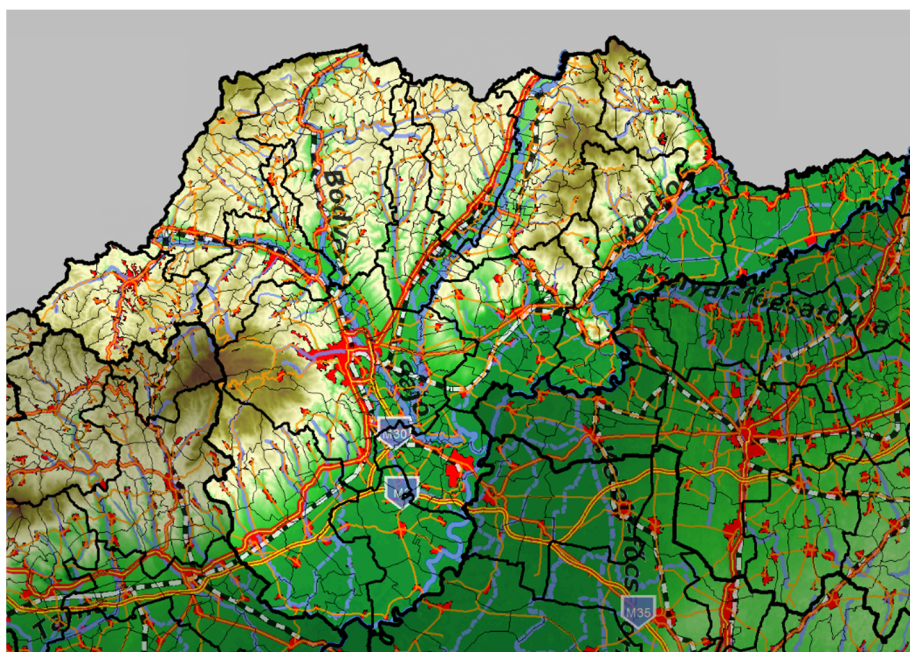
Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági értelemben történő megítélése némileg ambivalens, hiszen a megyében található az ország legalacsonyabban fejlett (Cigándi), valamint Budapest és a Budakeszi járás után – az egy főre jutó GDP¹³ alapján – az ország harmadik legfejlettebb (Tiszaújvárosi) járása. Ugyanakkor Borsod-Abaúj-Zemplén megye területi egységeinek (járások, települések) jelentős hányada a fejlettségi lejtő alján helyezkedik el, így a megyét a köztudat hazánk periférikus megyéi között tartja számon, amelyet megerősít PÉNZES (2014) a települések kedvezményezettségi kategóriák szerinti besorolásának vizsgálata. 1986 és 2006 között Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye települései kerültek be legtöbbször legnagyobb arányban az elmaradott települések kategóriájába (3.1. táblázat). Az alacsonyan fejlett települések a zömében aprófalvas településhálózattal rendelkező és kedvezőtlen elérhetőségi feltételekkel bíró Aggteleki Karsztvidéken, a Csereháton, a Hernád völgyében, a Hegyköz térségében és a Bodroghözben találhatók (3.1. ábra).

---

¹³ Becsült GDP a megyei GDP dezaggregálásával LÖCSEI és NEMES NAGY (2003) módszertana alapján 2015-ben.

Megyék	Egyszer sem	1-2 alkalommal	3-4 alkalommal	5-6 alkalommal	6-nál több alkalommal
Bács-Kiskun	46,2	26,1	8,4	19,3	0,0
Baranya	32,2	14,3	9,3	29,2	15,0
Békés	36,0	28,0	5,3	24,0	6,7
Borsod-A.-Z.	21,5	12,8	10,6	18,2	36,9
Csongrád	36,7	26,7	15,0	21,7	0,0
Fejér	82,4	13,0	1,9	1,9	0,9
Győr -M.-S.	83,6	9,3	4,9	2,2	0,0
Hajdú-Bihar	32,9	11,0	20,7	28,0	7,3
Heves	58,7	17,4	7,4	10,7	5,8
Jász-N.-Sz.	38,5	23,1	14,1	21,8	2,6
Komárom-E.	89,5	3,9	2,6	3,9	0,0
Nógrád	39,7	13,7	21,4	24,4	0,8
Pest	92,0	3,7	2,1	2,1	0,0
Somogy	36,7	10,2	10,6	31,4	11,0
Szabolcs-Sz.-B.	16,2	23,1	18,3	21,8	20,5
Tolna	44,0	12,8	13,8	28,4	0,9
Vas	55,1	24,5	10,2	6,9	3,2
Veszprém	62,2	13,4	9,7	14,7	0,0
Zala	30,6	30,2	14,0	17,8	7,4
<i>Ország összesen</i>	<i>45,9</i>	<i>16,4</i>	<i>10,6</i>	<i>17,6</i>	<i>9,5</i>

3.1. táblázat: A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések megyén belüli aránya a lehatárolásba kerülés alkalmi alapján 1986 és 2006 között, %
Forrás: PÉNZES (2014)

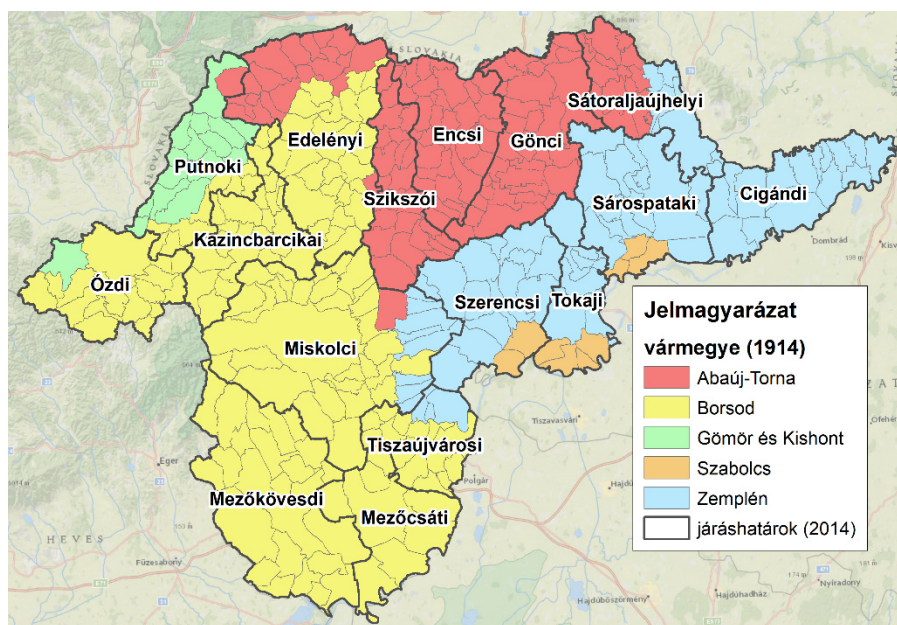

3.1. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye földrajzi viszonyai
Forrás: TelR alapján saját szerkesztés

A megye hátrányos helyzetű, periférikus térségei sok esetben mind a külső (abszolút) térben, mind a belső (társadalmi) térben periférikus jellegűnek számítanak. A

külső térben a földrajzi peremhelyzetként értelmezett perifériajelleg alapján a megyében megtalálhatók az országhatármenti ún. külső, és a megyehatárhoz mint közigazgatási határhoz kötődő ún. belső perifériák.

A belső (társadalmi) térben értelmezett perifériajelleg heterogenitásában meghatározó szerepet játszott az egyes területi egységek által bejárt történelmi út. Borsod-Abaúj-Zemplén megye jelenlegi területének jelentős része a trianoni határmegvonást megelőzően Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén vármegyékhez tartozott (3.2. ábra).

3.2. ábra: A történelmi vármegyerendszer (1914) és a jelenlegi járás- és településhatárok (2014) viszonya Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén
Forrás: ZENTAI (2000) és KSH (T-STAR) adatok alapján saját szerkesztés

A történelem folyamán a hegyvidék és a síkság találkozásánál a kereskedelmi utak mentén egykor fejlett hegyaljai mezővárosok jöttek létre: Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Mád, Olaszliszka, Szerencs, Tarcál, Tállya, Tokaj és Tolcsva, később Mezőzombor is (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004). A 19. század második felétől a Sajó-völgyben a szénbányászat és kohászat kifejlődése, valamint a vasúthálózat kiépülése nyomán egy másik várostengely is kialakult. A két várostengely metszéspontjában fejlődött naggyá Borsod vármegye kiterjedt vonzáskörzettel rendelkező székhelye, Miskolc (KÁPOLNAI 1996). Az 1910-es években Miskolc 51 ezer lakosával a régió legnagyobb, míg Kassa 44 ezres lakosságával – Abaúj-Torna vármegye központjaként, amelynek nem volt más 5000 fő feletti lélekszámú települése – a második legnagyobb városa volt. Zemplénben nagyobb település csak Sátoraljaújhely (20 ezer fő), míg

Borsodban Miskolc mellett Diósgyőr és Mezőkövesd (17 ezer fő) volt (TINER 1998). A három vármegye közül a már akkor is iparosodottabb Borsod népessége gyarapodott gyorsabb ütemben, míg a gabonatermesztésnek kevésbé kedvező abaúj-tornai falvak eltartóképességükhöz képesti túlnépesedését és a filoxérajárvány következtében tönkrement szőlősgazdák veszteségét az Amerikába történő kivándorlás vezette le, akárcsak Gömör és Kishont vármegyében (DOBÁNY 2010a; TINER 1998). Vagyis míg Abaúj-Torna és Zemplén demográfiai változásait az elvándorlás és a századfordulón egyre nagyobb ütemű kivándorlás határozta meg, addig Borsodban az ipari centrumokba történő bevándorlás fokozott népességnövekedést eredményezett (VERES 1986). 1880 és 1910 között míg Borsodban 50, addig Zemplénben 25, Abaúj-Tornában, Kishont és Gömörben 11 százalékkal nőtt a lakosság lélekszáma (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004).

A tőkés átalakulás következtében a XIII. században a felszíni készletek kiürülésével Rudabányáról a Gömör-Szepesi-érchegység területére vándorolt kohászat és vasfeldolgozó ipar a XIX. század végén áttelepül Ózd környékére és a Borsodi-medence területére, míg Rudabánya vasérctermelése nagyüzemi szinten folytatódott a századfordulón. Ekkor már termel a régió nehézipara melletti két jelentős ipari objektuma: a szerencsi cukorgyár és a sátoraljaújhelyi dohánygyár, miközben Miskolc az ország legnagyobb gőztechnológián alapuló malomipari központjává válik. 1912-ben megkezdí termelését a Miskolci Drótgyár és a régió legnagyobb üzeme a Diósgyőri Gépgyár. A kézműves és kisipar szerényebb mértékben, de továbbra is fennmarad, a háziipar a falvakba szorul vissza. A XX. század elejéig versenyképes volt a nagyiparral a régió kender- és lenfeldolgozó ipara és a juhtenyésztő körzetekben (Cserehát, Bükkalja) a gyapjúfeldolgozás (DOBÁNY 2010a; TINER 1998). A mezőgazdaságban a kedvezőtlen természeti feltételek miatt a tőkés átalakulás lényegesen lassabban ment végbe. Ugyan nőtt a művelt földterület, de a gépesítettség mérsékelten valósult meg a kedvezőtlen domborzati feltételek miatt. Az extenzív állattartás lassan szorult vissza, talajművelésben a váltógazdálkodás, istálló- és műtrágya használata és az öntözés kezdett terjedni. A gépeket a nagyüzemekben használták, a falvakban az őstermelő lakosság életvitele és technológiai színvonala (igavonó állatok és kézi erejű földművelés) nem változott (BELUSZKY 1999; TINER 1998). Földek aranykorona értéke alacsony, az ár- és belvízveszély különösen a Bodrogházban okoz problémákat (TAKÁCS 2017). A XX. század elején történt meg a filoxéraház elpusztult szőlők visszatelepítése is. Míg Borsodot és Abaúj-Tornát a kisbirtokok túlsúlya jellemezte, ami nehezítette a lakosság

mezőgazdaságból történő megélhetését, addig Zemplénben és Gömör és Kishontban a nagybirtok aránya 50 százalék körüli volt. Bodroghözben a helyzetet a földosztási hullám súlyosbította¹⁴ (TINER 1998).

A tőkés átalakulás fontos feltétele a megfelelő infrastruktúra, ami a XIX. század közepétől a hírközlési és vasúthálózat kiépítésével járt együtt. A régió közlekedési hálózata Miskolc centrikussá vált, Szerencs is csomóponti helyzetbe került, míg Tokaj¹⁵ addigi kiemelt szerepe (l. folyóvízi forgalom) leértékelődik, tranzit állomássá válik. Ipari fejlődés Miskolcon kívül Ózdon és Sátoraljaújhelyen ment végbe, utóbbi így vasúti közlekedési csomóponttá is válik a XIX. század végén (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004). A Hernád mentén (Gibárt, Dobsza, Kesznyéten) vízerőművek kezdik meg működésüket és a regionális léptékű infrastrukturális fejlesztések mellett a települési infrastruktúra kiépítés is megkezdődik: városi vízvezeték- és csatorna-hálózatok, villanyvilágítás (VERES 1986).

A trianoni határmegvonás csak Borsod vármegye területét nem érintette, míg Abaúj-Torna vármegye közel fele, Zemplén vármegye több, mint 70, Gömör és Kishont 92 százaléka maradt az országhatárainkon kívül (KÁPOLNAI 1996; TINER 1998). A fontos közlekedési és árucseréi kapcsolatokat elvágó új országhatár túloldalára került Abaúj-Torna vármegye székhelye – Miskolc és Ózd mellett a harmadik regionális nagyipari központ – Kassa, amely az itt maradt így városhiányossá vált, abaúji települések fejlődést pecsételte meg. Az egykori Zemplén vármegye országhatárainkon belül maradt egykori területei a Bodrogházi járás kivételével (Királyhelmece) megtartották központjukat, sőt az egykori vármegyeközpont, Sátoraljaújhely is a jelenlegi ország területén maradt. Ennek köszönhetően a határmegvonás következtében Abaújhoz képest a vonzáskörzeti struktúrák sérülése mérsékeltebben jelentkezett, és ugyan a nehézipari fejlesztés erre a vidékre már nem terjedt ki Borsodhoz hasonló mértékben, azonban a hagyományos ipari tevékenységek fennmaradásának (porcelángyártás, borkultúra, cukoripar és csokoládégyártás) és jobb városellátottságból következően a szocialista időszak kedvezőtlen folyamatai is mérsékeltebben jelentkeztek, mint Abaújban (VERES 1986).

---

¹⁴ Várkonyi-féle agrárszocialista mozgalomhoz kapcsolódó sztrájkok, amelyek Bodroghözben a földosztást, míg Dél-Borsodban (Mezőkövesd környékén) a napszámbérek megemelését, jobb élet és munkafeltételeket követelt (VERES 1986).

¹⁵ Még a XVIII. században kiépült Eger-Ónod-Miskolc-Forró-Kassa főpostaútvonal mellett Tokaj is fontos csomópont volt. Hegyaljával Kassának Hidasnémetin és Vizsolyon át volt összeköttetése.

Az 1920-as évek végének és 1930-as évek elejének gazdasági világválsága kedvezőtlenül érintette a régió iparát is, megjelentek a nyomornegyedek. A határmegvonás következményeit csak tovább erősítette a Hegyalján a borárak zuhanása, majd a második világháborúban a zsidóság tömeges elhurcolása a borkereskedelemben érintett hegyaljai mezővárosokból (a fentebb felsorolt mezővárosok szinte mindegyikében és néhány környező faluban is találunk zsidó emlékhelyeket, vagy temetőket), és azt követően a német lakosság szovjet kényszermunka-táborokba hurcolása, amely egyes falvak (pl. Herceggút) népességének jelentős részét érintették. A háború utáni társadalmi krízist pedig csak tovább mélyítette, hogy 1946-ban a magyar-csehszlovák lakosságcsere következtében magyarok jelentős tömegét kellett segélyezni, álláshoz juttatni (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004; TINER 1998). A két világháború közötti revizionista álmok szertefoszlottak a II. világháborút lezáró békeszerződésekkel. A háborút követő baloldali gazdasági-társadalmi átalakulás új feltételeket teremtett az 1950-ben közigazgatásilag is megalkotott megye gazdasági fejlődéséhez.

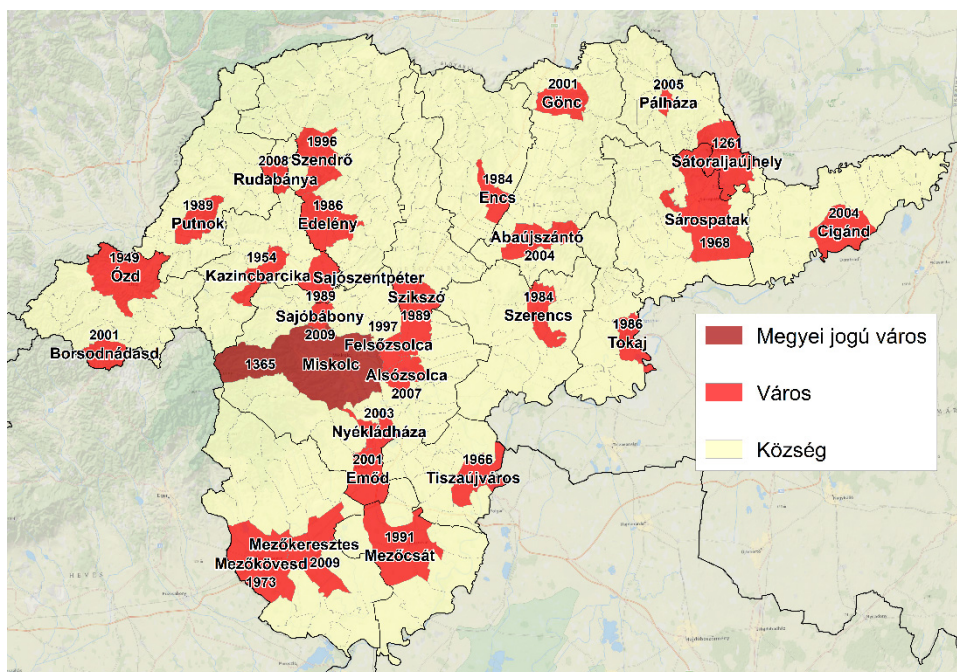
Az 1950-es megyerendezés során az eltérő politikai irányultságú vármegyetörödékek¹⁶ egyesítésével a baloldal térnyerését is biztosítva látták az új közigazgatási egység, Borsod-Abaúj-Zemplén megye létrehozásával (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004). Miskolcot a környező települések¹⁷ és elsősorban Diósgyőr hozzácsatolásával kisiparos-kereskedő-tisztviselő városból nagyipari központtá fejlesztették. A megyében 1949-ben még 54 százalékos kisárutermelés 1970-re 3,4 százalékra esett vissza (TINER 1998). A megyeszékhely mellett 1949-ben még csak Ózd és Sátoraljaújhely rendelkezik városi ranggal, amelyeket az ún. szocialista városok – 1954-ben Barcika, Sajókazinc és Berente összevonásával létrehozott Kazincbarcika, majd 1966-ban a Tiszaszederkényből lett Leninváros (mai Tiszaújváros) – követnek. A szocialista időszakban a nagyipari fejlesztések következtében visszaszorult régi tisztviselő (Putnok, Szikszó, Sátoraljaújhely) és mezővárosok (Sárospatak, Tokaj, Tarcál, Mád, Tállya, Abaújszántó, Gönc) évtizedeken át csak vegetáltak és lassan nyerték vissza városi jogállásukat (3.3. ábra).

---

¹⁶ 1945-ben Abaújban a jobboldali FKGP (kisgazdák) a szavazatok 77, Zemplénben 67 százalékát szerezték meg, míg Borsodban a Magyar Kommunista Párt volt a legerősebb (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL., 2004).

¹⁷ 1945-ben Diósgyőrt és Hejőcsabát, 1950-ben Görömbölyt, Hámort és Szirmát, majd 1981-ben Bükkszentlászlót is Miskolchoz csatolták.

3.3. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye városai a várossá nyilvánítás évével
 Forrás: www.varossanyilvanitas.hu adatai alapján saját szerkesztés

A háború után a szocialista államosítás és a mezőgazdaságban a szövetkezeti rendszer kialakítása hosszú időre meghatározta a megye fejlődési pályáját. Az erőltetett, a hadigazdálkodáson alapuló a megye adottságait és érdekeit figyelmen kívül hagyó gazdaságfejlesztés főként a Sajó-völgyben már kialakult nehézipar fejlesztésére koncentrált¹⁸, aminek következtében a térség a hazai nehézipar fellegrára, Miskolc pedig az ország második legnagyobb városa lett (TINER 1998). A parasztság földosztással kapcsolatos biztos megélhetési reményei hamar szertefoszlottak a városokban élők és a szovjet hadsereg ellátására bevezetett kötelező beszolgáltatás rendszerével. A kötelező beszolgáltatást és az azzal kapcsolatos hatósági eljárásrendet jól jellemezi az a tény, hogy 1949 októberében Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 460 vagonnal többet vittek el a tervezetnél (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004).

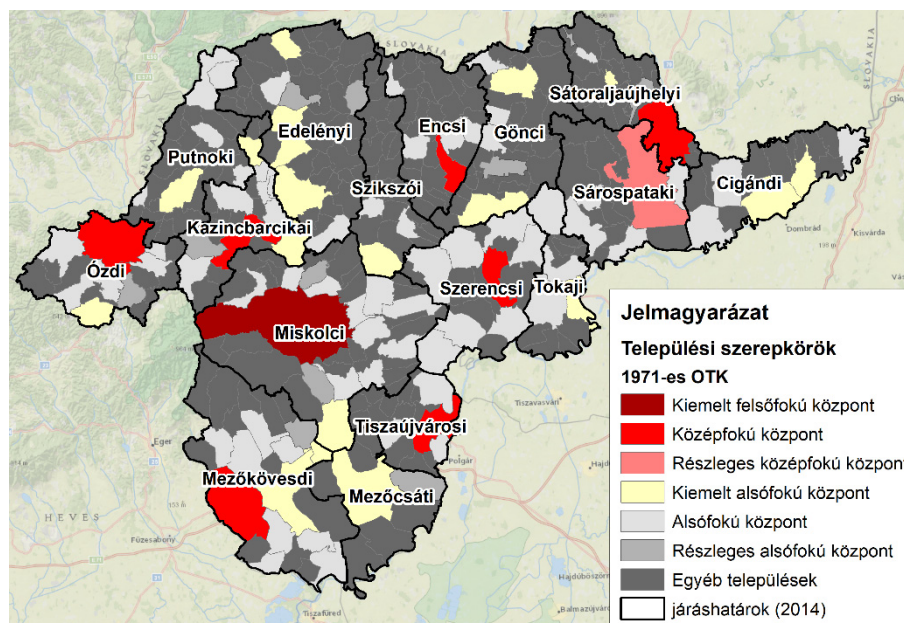
¹⁸ A fejlesztések eredményeképpen új termékekkel és egységekkel bővült a Diósgyőri Gépgyár, létrejöttek az erőművek (Borsodi Hőerőmű, Tiszapalkonyai Erőmű), Hejőcsabai Cementgyár, Mályi Téglagyár, Borsodi Vegyi Kombinát és Tiszai Vegyi Kombinát Lakkfestékgyára. II. világháború után 1975-ig kőolaj kitermelés is folyt Mezőnyáradon és Mezőkeresztesen. Az 1980-as években is jelentős még a Miskolci Pamutfonoda, az Ózdi Ruhagyár, az Encsi Bútorgyár, a Diósgyőri Papírgyár. A hordókészítés Tokaj-Hegyalján jellemző. Az élelmiszeripar fő képviselője a Szerencsi Cukor- és Csokoládégyár, a Miskolci Húskombinát és a Sátoraljaújhelyi Dohánygyár (BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ET AL. 2004).

A termelőszövetkezetek szervezésével – az 1950-es évek elején már 400 működött a megyében – megindult a falvakból a fiatalok elsősorban a megyeszékhelyre és a szocialista városokba és központi funkcióval (3.4. ábra) is rendelkező nagyobb falvakba, vagy azok vonzáskörzetébe áramlása, azonban az iparvárosok lakótelepépítési üteme nem tudott lépést tartani a beköltözési igényekkel, így egyre nőtt a napi ingázók száma a Sajó-völgy városaiba és Encsre (Bútorgyár). A városlakók aránya az 1980-as évek második felében már 50 százalék feletti, a napi ingázás pedig meghaladta a 10 000 főt (TINER 1998). Lakosság több mint 70 százaléka Borsod iparvárosaiban, vagy azok környékén élt, a fennmaradó rész Abaúj és Zemplén kisvárosaiban, illetve falvaiban lakott. Az 1970-es évektől elsősorban Abaúj és Zemplén egyes részeinek fejlesztésekből kimaradt, és a racionalizálási folyamat következtében leépülő közösségi szolgáltatások által érintett kisközségei kezdenek kiürülni. A megye akkor 352 településéből 100-ban megindult a leépítési folyamat és további 50 esett a veszélyeztetett kategóriába.

Az 1971-ben életbe lépett Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) 254 egyéb település, a megye településeinek 71 százaléka funkció nélküli *egyéb település* kategóriába sorolta, ahol fejlesztéseket nem lehetett végrehajtani. Az OTK tulajdonképpen felerősítette a térszerkezet következtében földjeiket és megélhetőségüket veszített falusi közösségek felbomlását és onnan a dinamikusabb parasztcsaládok elvándorlását a szövetkezetek központjaként funkcionáló falvakba (Ladányi & Szelényi, 2005). LADÁNYI és SZELÉNYI (2005) két érdekes folyamatra hívja fel a figyelmet. Az egyik, hogy az OTK az addig a térszerkezet következtében spontán végbemenő elvándorlás következtében leépülő települési szolgáltatásokat és az infrastrukturális lemaradást az országos tervezés elemévé tette, vagyis körzeterősítette az iskolákat, orvosi rendelőket és tanácsokat, valamint építési és infrastruktúra-fejlesztési tilalmat vezetett be a kistépüléseken, ami menekülésszerű kivándorlási hullámot eredményezett. A másik folyamat, hogy a kivándorlás hatására a falvak belterületére kezdett beszivárogni az addig a falvak határában élő cigányság. Ezt a szintén spontán módon beinduló folyamatot a hazai lakás- és cigánypolitika is felismerte és nagyszabású telepfelszámolási akcióba kezdett, amely keretében a cigányságot az elnéptelenedő kistépülésekre telepítette be, amihez az OTP akciók kölcsönt adott a beköltöző cigányoknak a kiürült parasztházak megvásárlásához. Vagyis betelepítették a cigányságot és a kölcsönrel gyakorlatilag röghöz kötötték olyan településeken, ahol nem volt érdemi munkalehetőség, és a falvakban fejlesztési tilalom volt. Az OTK kedvezőtlen hatásai így leginkább a már addig is kivándorlás sújtotta és városhiányos egykori abaúji és gömöri területeket érintette, míg

Miskolcot az ország kiemelt központjává tette, míg Ózdot, Kazincbarcikát, Tiszaújvárost, Mezőkövesdet, Sátoraljaújhelyt, Encset és Szerencset középfokú központtá, Sárospatakot részleges középfokú központnak minősítette (3.4. ábra), amely nagymértékben befolyásolta és felerősítette a központok és a térségük közötti fejlettségbeli egyenlőtlenségeket.

3.4. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek szerepkör szerinti besorolása az 1971-es OTK-ban

Forrás: KSH (1980) adatai alapján saját szerkesztés

Az elvándorlás nagyobb hányadát az 1980-as évek elejéig a megyében továbbra is a falvak adták, majd azt követően folyamatosan emelkedett a városból elvándorlók száma is. 1965 és 1985 között a megye vándorlási egyenlege negatívvá vált, majd az 1960-as éveket követően megállt a falvak magas természetes szaporodásán alapuló népességnövekedés, ami a községekben is népességcsökkenést eredményezett. A városok közül legnagyobb vándorlási vesztesége Ózdnak volt, míg a községekből távozók főleg a Bodrogháza környékéről kerültek ki. Az elvándorlást egyre inkább a fiatal, iskolázott társadalmi rétegek választották, aminek következtében a falvak előregedtek. A megye népesedési csúcsa (820 074 fő) 1980-ban volt, azóta lélekszáma folyamatosan csökken. A megye lakossága a II. világháború kivételével az 1980-as évekig folyamatosan nőtt, legnagyobb mértékben pedig az 1950-es években, a Ratkó-korszak népesedéspolitikája következtében emelkedett.

A megyén belül jelentős eltérések mutatkoztak a lakosság életkörülményeiben: az ország gazdaságfejlettségi alrégiói szintjén az ózdi kistérség 2. míg az encsi 75. volt a

sorban. Az 1940-es évektől megszűnt a munkanélküliség, 1950 és 1970 között országos átlagot meghaladta az ipari foglalkoztatás, de jellemző volt a kapun belüli munkanélküliség. Mivel a foglalkoztatásban a nehézipar dominált, ezért a női foglalkoztatás problémákba ütközött, amit többek között a Miskolci Pamutfonoda és az Ózdi Ruhagyár létrehozásával igyekeztek enyhíteni. A megye munkaerőállománya felhígult, színvonala az országos átlag alatti és egyoldalúvá vált. Az értelmiségen belül a műszaki értelmiség válik dominánssá a bevándorlás és a szelektív elvándorlás következtében. Az alulképzett falusi munkaerőt pedig felszívta Miskolc nehézipara, ami nagytömegű ingázást eredményezett (TINER 1998).

A megye nehézipari fejlesztése azonban nem járt sikerrel. A főként import nyersanyagra épülő, alacsony hatékonyságú ipar már az 1980-as évek közepétől válságba került, amely társadalmi következményei a rendszerváltoztatást követően még élesebben jelentkeztek. A transzformációs átalakulás hazánkban Borsod-Abaúj-Zemplén megyét érintette a legsúlyosabb mértékben. A magyar gazdaság 1989 és 1994 közötti drasztikus zsugorodása (KATONA 2014) a megyében már a 80-as évek közepén megindult, majd a 90-es évtized első éveiben drámai mértéket öltött a kohászat, a bányászat és a gépipar visszafejlődése, valamint az ipari, építőipari és mezőgazdasági termelés volumenének és értékének erőteljes visszaesése (KOCZISZKY 2001). A megyében 1988–1993 között átlagban 13,2%-kal csökkent az ipari termelés és a termelés volumene közel 60%-kal esett vissza (NEMES NAGY – LÖCSEI 2015). A rendszerváltoztatás, majd az Európai Unióhoz történő csatlakozás legnagyobb ígérete az európai életszínvonal elérése volt, azonban a felzárkózás a mai napig várat magára (KATONA 2014). A rendszerváltoztatás után a magyar gazdaságpolitikát a túlméretezett iparból és eladósodottságból következő hátrányok leküzdése, a nyugati politikai rendszerhez történő csatlakozás, a piacgazdasági intézményrendszer kiépítése, valamint a nyugati értékláncokba történő bekerülés mozgatta (BOD 2019).

Az elhibázott vállalatirányítási gyakorlat és technológiafejlesztés következtében¹⁹ kibontakozó gazdasági nehézségek jelentős hatást gyakoroltak a demográfiai

---

¹⁹ 1960-as években megszűnt a hazai vaskohászat központi irányítása, és az új gazdaságirányítás vállalati jogkörbe utalta a kohászati fejlesztéseket. A világban mindeközben kibontakozó tőkeigényes műszaki-technológiai fejlesztések átvétele helyett az önállóság érdekében saját vertikum kiépítésére koncentráltak, ami egyértelműen zsákutcának bizonyult már az 1970-es években, amikor a világpiaci tendenciák Magyarországon is éreztették hatásukat (KALOCSAI 2003).

folyamatokra. A válság következtében már az 1980-as évek közepétől a megyeszékhelyről, és az ipari központokból is fokozódott a kivándorlás. 1980 és 1990 között ugyan még pozitív volt a természetes szaporodás, de csak a városok pozitív egyenlege miatt (3.2. táblázat). A megye rendszerváltoztatás utáni demográfiai veszteségét a születésszámot lényegesen meghaladó halálozás (40 813 fő 1990 és 2011 között) mellett a szintén jelentős elvándorlás (34 884 fő 1990 és 2011 között) okozta. Az természetes fogyás népességarányosan a megyeszékhelyen volt a legnagyobb mértékű a rendszerváltoztatás és az ezredforduló után is, amely háttérében az élveszületések számának a halálozások számának csökkenését lényegesen meghaladó üteme áll.

	1980-90			1990-2001			2001-2011		
	Term. szap.	Vánd. kül.	Lakónép.	Term. szap.	Vánd. kül.	Lakónép.	Term. szap.	Vánd. kül.	Lakónép.
Miskolc	1 487	-13 148	196 442	-6 785	-5 532	184 125	-8 425	-7 946	167 754
Többi város	8 876	-18 062	265 822	-1 365	-8 370	256 087	-9 474	-12 564	234 049
Városok	10 363	-31 210	462 264	-8 150	-13 902	440 212	-17 899	-20 510	401 803
Községek	-1 889	-24 769	299 699	-5 245	9 738	304 192	-9 519	-10 210	284 463
Összesen	8 474	-55 979	761 963	-13 395	-4 164	744 404	-27 418	-30 720	686 266

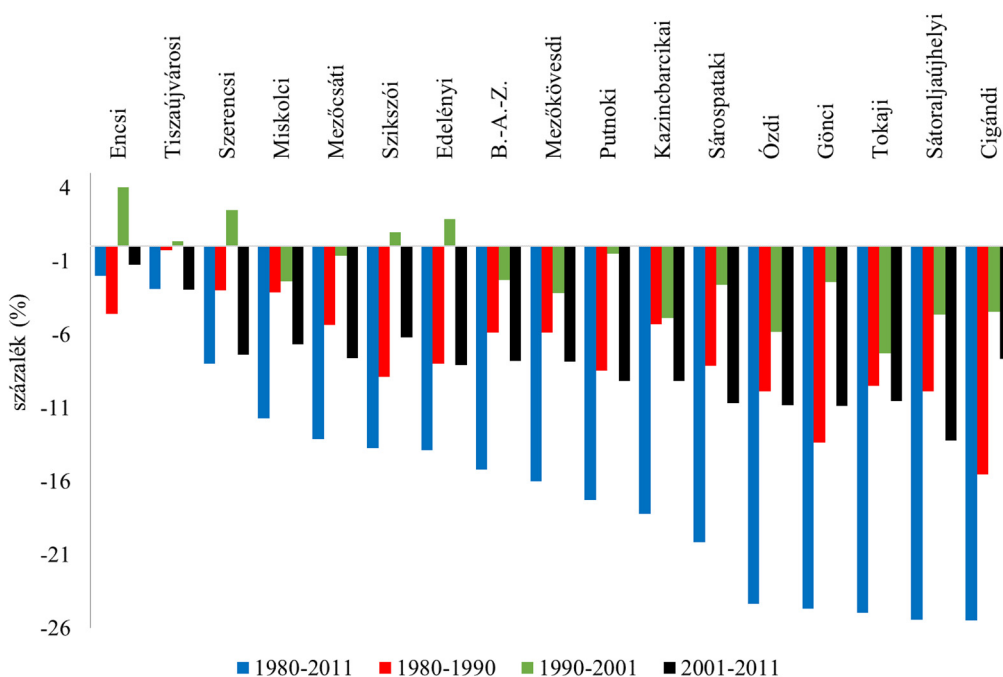
3.2. táblázat: Népességváltozás tényezői Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1980 és 2011 között
(Term. szap. = természetes szaporodás; Vánd. kül. = vándorlási különbözet; Lakónép. = lakónépesség)

Adatforrás: KSH - Népszámlálás

A vándorlási veszteség népességarányosan az 1980-as évek végére elsőként az ingázással érintett, így a válság hatását először érzékelő községeket sújtotta, azonban a rendszerváltoztatás után a községekben a vándorlási nyereség még a természetes fogyást is kompenzálni tudta. A rendszerváltoztatást követően 1990 és 2001 között a 200 fő alatti aprófalvakat kivéve szinte minden településnagyság kategóriában pozitív volt a vándorlási egyenleg a községekben. A vándorlási nyereség 85 százaléka a Miskolci (4 195 fő), a Tiszaújvárosi (2 135 fő), a Mezőkövesdi (1 286 fő) és Kazincbarcikai (746 fő) járások községeiben csapódott le, amely egyik oka lehet a szuburbanizáció, másik pedig a városokhoz képest elérhetőbb ingatlanárak. Mindeközben Kazincbarcika és Tiszaújváros lakosságának 14 százaléka vándorolt el, de Sajóabony, Ózd, és Gönc vesztesége is meghaladta az 5 százalékat. 1990 és 2001 között a Kazincbarcikai járás népesség vesztesége meghaladta az 5 százalékat míg az Ózdié a 4-et, ezzel a megye legnagyobb vándorlási veszteségét könyvelhették el, de a Sátoraljaújhelyi járásnak is közel 3 százalékos volt vándorlási vesztesége. Az ezredfordulót követően a demográfiai folyamatokat a megyében a népszámlálási adatok alapján a természetes fogyás és a

vándorlási veszteség határozta meg kivételt képez ez alól az Encsi járás, ahol a természetes szaporodás 3,3 ezrelék és a Mezőkövesdi járás, amely vándorlási nyeresége 1,7 ezrelék volt. Az Encsi járásban a természetes szaporodás (339 fő) 43 százalékát a szinte 100 százalékban cigány lakosságú, underclass társadalmi státuszú Csenyété és 34,5 százalékát, a járás gazdaságilag egyik legerősebb települése az Encs melletti Forró adja. Azonban míg Csenyétéről a természetes szaporodást meghaladó volt ez idő alatt az elvándorlás, Forrót nettó bevándorlás jellemezte. A Mezőkövesdi járásban a községek vándorlási egyenlege volt pozitív, akárcsak a Miskolci és Tiszaújvárosi járásban, de csak utóbbiban haladta meg az egy százalékot (3,1 százalék).

A lakónépesség számának járási szintű alakulásában (3.5. ábra) jól visszatükröződnek a fent vázolt folyamatok, a rendszerváltoztatás előtti fokozott kivándorlás, majd a rendszerváltoztatást követő országos munkanélküliség következtében a népesség visszatörődése a községekben a legtöbb járásban, majd az ezredfordulót követően a lakónépesség esetenként az 1980-as éveket is meghaladó csökkenése, amelyben a természetes fogyás és a vándorlási veszteség megyei szinten szinte azonos szerepet játszott. A megyében a természetes szaporodás (inkább fogyás) mértéke az országos átlaggal azonos a 2010-es években és a legkedvezőbb a három Észak-magyarországi régió megyéin belül, ellentétben a vándorlási egyenleggel, amely Szabolcs-Szatmár-Bereg megye után a legkedvezőtlenebb az országban.

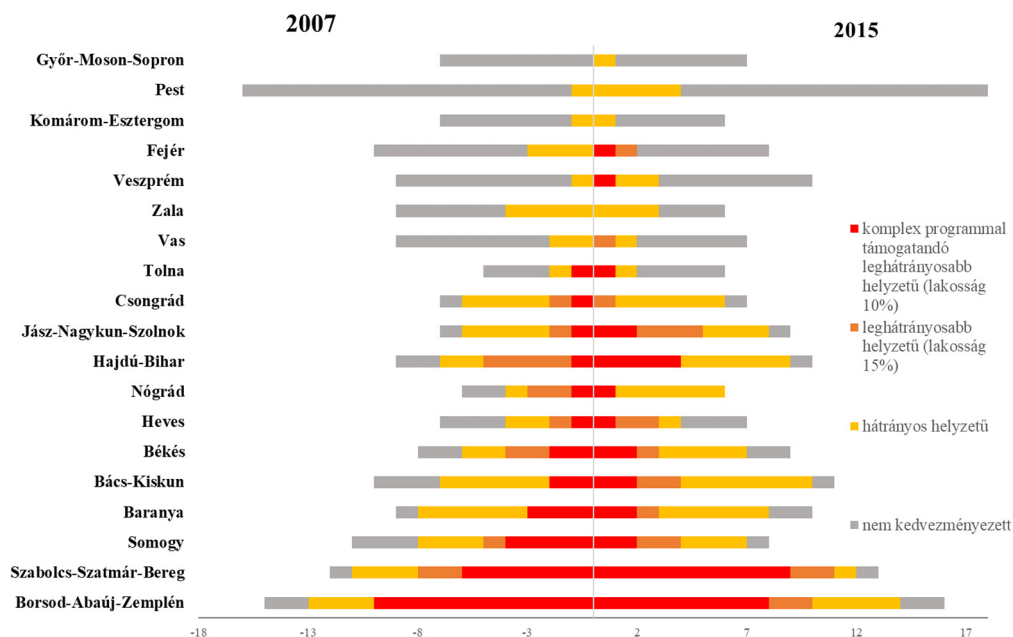

3.5. ábra: Lakónépesség számának változása az időszak kezdeti évének százalékában
Adatforrás: KSH – Népszámlálás

Az elvándorlásban a valódi munkanélküliség és tartósan kedvezőtlen megélhetési lehetőségeken túl az utóbbi időben közrejátszik az ún. munkaerőpiaci depresszió jelensége is, amit DABASI-HALÁSZ és munkatársai mutattak ki Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatásaik során. A jelenség arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkavállalók rosszabbnak ítélik meg a valóságnál a munkaerőpiaci helyzetet, ami hatással van nemcsak a saját, hanem a felnövekvő generáció életstratégiájára is. A szülők a gyerekek továbbtanulási stratégiáit is ennek tükrében szervezik, és a jobb megélhetés reményében vándorlásra ösztönzik őket, vagy legalább támogatják, egyetértenek gyermekeik ilyen irányú elképzeléseivel (DABASI-HALÁSZ – HEGYI-KÉRI é.n., 2015; HEGYI-KÉRI – HORVÁTH 2017). A jelenség ahogy láttuk nem újkeletű, hiszen az 1970-es években a Cserehát kisebb, elsősorban református falvaiban is egyfajta boldogulási stratégiává vált a gyermekek taníttatása, majd a városban ház vásárlása (a faluban megtermelt jövedelem kiáramlott a településről) és később a szülők fiatalok utáni költözése. Tulajdonképpen ez a kiaraszolás idézte elő számos falu kiürülését, elsősorban ott, ahol a lakosság egységesen jó módú volt (JUHÁSZ 1988).

A megye területének jelentős része tehát a mai napig a hátrányos helyzet valamely megnyilvánulási formájával küzd. A megye elsősorban északi határvidékén fekvő térségeinek, és az elzárt bodrogi területek történelmi léptékben felhalmozódott társadalmi kiürülése, valamint gazdasági és infrastrukturális lemaradása az 1980-as évek második felétől a hazai fejlesztéspolitika kiemelt célterületeivé tette e területeket, amelyek a megye rendszerváltoztatás után depresszióssá vált rozsdapözegekkel egészültek ki. A rozsdapözegeken kívüli területeken a hátrányos helyzet megjelenése inkább a településhierarchia mentén jelentkezik, amely háttérben az OTK és a szocialista gazdaságfejlesztés logikájából levezethető következmények állnak, így azon területeken, ahol a kistelepülések a meghatározók a településszerkezetben összefüggő depressziós övezetet (l. Cserehát térsége) alkotnak. Az európai uniós csatlakozást követően 2007-ben – az első teljes európai uniós programozási ciklusunk elején – újra lehatárolták a források eredményesebb célzásának érdekében a területfejlesztés fejlettségi szempontból kedvezményezett településeit és kistérségeit. E lehatárolásban a lakosság 15 százalékát tömörítő legelmaradottabb kistérségeket leghátrányosabb helyzetű kategóriába sorolták, amelyen belül a lakosság 10 százalékát tömörítő 33 kistérséget a komplex programmal is támogatandó leghátrányosabb helyzetű (továbbiakban: LHH33) kategóriába sorolták. A következő programozási ciklus elején 2014-ben – majd a Polgárdi járás felbomlása után

2015-ben²⁰ felülvizsgálták a járások besorolását – újra lehatárolták a kedvezményezett településeket LAU1-es szinten, ekkor már a 2013-ban bevezetett új közigazgatási beosztás szerinti járásokat. A kedvezményezettségi kategóriák elnevezése változott 2015-ben. Így a lakosság 15 százalékát tömörítő legalacsonyabb fejlettségi mutatóval rendelkező járásokat fejlesztendő járásnak nevezték el, míg ezen belül a lakosság 10 százalékát koncentráló kategóriát komplex programmal fejlesztendő járásoknak, amelybe ezúttal 36 járás tartozott (továbbiakban: LHH36).

3.6. ábra: Az egyes megyék járásainak kedvezményezettségi kategóriák szerinti megoszlása 2007-ben és 2015-ben
Adatforrás: MK (2007, 2015)

Az európai uniós csatlakozással a megye számára is kibővült a pályázati úton elérhető források nagysága, amelyek felhasználása a kezdeti időkben inkább újratermelte a meglévő különbségeket, mint azok felszámolását szolgálta volna (KULLMANN ET AL. 2010). E felismerés eredményeképpen született meg az LHH-program, amely a 2007-2013-as európai uniós programozási ciklusban az LHH33 számára meghirdetett komplex felzárkóztatási program volt, a források kistérségek igényeit jobban kielégítő felhasználásának elősegítése céljából²¹ (KULLMANN 2008). Az ezredfordulós állapotokat

²⁰ A disszertációban a továbbiakban mindig a 2015-ös lehatárolásra hivatkozom.

²¹ A program legfőbb célja a kistérségekben egy tanulási folyamat elindítása volt, a szakpolitika és társadalom figyelmének ráirányítása e területek problémáinak komplexitására és nehéz helyzetére.

jól tükrözi, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye az Európai Unió csatlakozáskor 15 kistérségéből 10 szerepelt az LHH 33-ban²², amely a megye lakosságának 40, míg területének 63 százalékát érintette (MK 2007). Így Borsod-Abaúj-Zemplén megye volt az a megyénk, amely arányaiban a legtöbb LHH kistérséggel rendelkezett, és az LHH kistérségek legnagyobb hányadát (közel harmadát) koncentrált. Majd a 2015-ös lehatárolásban a megye 16 járásából már csak 8 tartozott az LHH36-ba (3.3. táblázat).

Év		Kedvezményezettségi kategória	Területi egységek
2007	kistérség	nem kedvezményezett	Miskolci, Tiszaújvárosi
		hátrányos helyzetű	Kazincbarcikai, Mezőkövesdi, Sátoraljaújhelyi
		komplex programmal támogatandó leghátrányosabb helyzetű (lakosság 10%-a) – LHH33	Abaúj-Hegyközi*, Bodrogközi*, Encsi, Edelényi, Mezőcsáti, Ózdi, Sárospataki, Szerencsi, Szikszói, Tokaji
2015	járás	nem kedvezményezett	Miskolci, Tiszaújvárosi
		kedvezményezett	Kazincbarcikai, Mezőkövesdi, Sárospataki , Sátoraljaújhelyi
		fejlesztendő (lakosság 15%-a)	Szerencsi, Tokaji
		komplex programmal támogatandó fejlesztendő (lakosság 10%-a) – LHH36	Cigándi**, Edelényi, Encsi, Gönci*, Mezőcsáti, Ózdi, Putnoki, Szikszói

A csillagok a névváltozások által érintett térségek beazonosítását segítik a két időszak között. Félkövérrel kiemelt relatív pozíciójavulás esetén.

3.3. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye LAUI-es területi egységei kedvezményezettségi kategóriák szerint (2007, 2015)
Adatforrás: MK (2007, 2015)

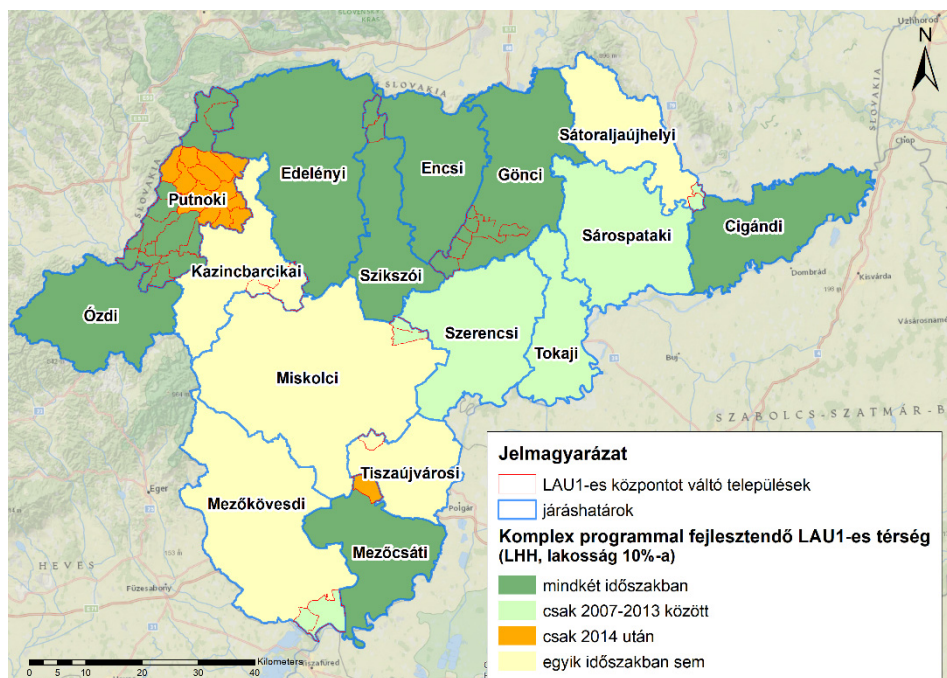
A megyében a legfőbb közigazgatási változás – a kistérségi rendszerről a járási rendszerre történő áttérés során –, hogy az Edelényi, Kazincbarcikai és Ózdi kistérségek főként gömöri részeinek kiválásával megalakult a Putnoki járás (3.7. ábra). A megyében ugyan a kistérségi beosztáshoz képest voltak központot váltó települések – elsősorban Encs esetén, ahol a korábbi 36 településből álló Encsi kistérségből 7 település került a szomszédos járásokhoz – azonban területfejlesztési szempontból elenyésző azon települések száma, amelyek ezáltal más kedvezményezettségi kategóriába kerültek (3.7. ábra). Mivel a járási szintre történő áttérés esetén kedvezményezettségi szempontból nem történt jelentős átrendeződés a két időszak között, így validáltnak látom a megyén

Hiszen sem a hozzárendelt források, sem a rendelkezésre álló idő nem volt elegendő a területek problémáinak érdemi kezelésére (HÉTFA ET. AL. 2013).

²² A megye 15 kistérségéből 13 kistérség tartozott a hazai népesség 15 százalékát tömörítő 47 kistérséget magába foglaló leghátrányosabb helyzetű kategóriába, amelyből 10 bekerült a komplex programmal is támogatandók közé.

belül a jelenlegi járási beosztást használni kutatásom térfelosztási kereteként a megyén belüli egyenlőtlenségek vizsgálatára. Mindezek tükrében a kutatásban a fejlettségi értelemben vett perifériát három területi szinten, léptéken értelmezem. Egyrészt Borsod-Abaúj-Zemplén megyét tekintem perifériának az országon belül és vizsgálom az európai uniós csatlakozás óta felzárkózási folyamatait, másrészt a megyében periférikusnak tekintem a történelmi léptékben alacsonyan fejlettnak számító északi határmenti Ózdi, Putnoki, Edelényi, Szikszói, Encsi és Gönci járásokat, a közigazgatási egységként csak 2004-ben létrejött bodrogi területet, a jelenlegi Cigándi járást, valamint a borsodi belső perifériának számító Mezőcsáti járást. E területek – vagy legalább központjaik – mind az LHH33, mind az LHH36 részét képezték (3.7. ábra).

3.7. ábra: Közigazgatási határ és a kedvezményezettségi kategóriákba való tartozás változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásainak esetén
Adatforrás: MK (2007; 2015)

A megyén belül a járásokat fejlettségük alapján három kategóriába sorolom. A fejlett járások közé (centrumok) a nemzetgazdasági szempontból is kiemelkedő jelentőségű Tiszaújvárosi, Miskolci és Kazincbarcikai járásokat, a közepesen fejlettek (félperifériák) közé a Sátoraljaújhelyi, Sárospataki, Szerencsi, Tokaji és Mezőkövesdi járásokat, míg az alacsonyan fejlett (perifériák) kategóriába a fentiekben felsorolt 7 periférikus járást. Ugyan a Szerencsi, Tokaji és Sárospataki járások a 2007-es lehatárolásban még a komplex programmal is támogatandó leghátrányosabb kategóriába

kerültek, azonban gazdasági értelemben már akkor sem tartoztak e körbe, azóta pedig jelentős mértékben javítottak komplex fejlettség alapján mért pozíciójukon is (3.4.táblázat).

	2007	2015	javulás
Szerencsi	19	38	19
Tokaji	27	45	18
Sárospataki	29	77	48

3.4. táblázat: Az LHH körből kikerült zempléni járások pozíciójavulása
Adatforrás: MK (2007, 2015)

A perifériák harmadik területi szintjét a települések jelentik, ahol az egyes járások centrumtelepülései és a rajtuk kívüli hinterland – mint periféria – települései mentén értelmezem a térség függőségnek való kitettségét befolyásoló gazdasági tényezők változását. Vagyis e területi szinten azt vizsgálom, hogy a vizsgált időszakban felzárkózni képes járásokban mi volt a növekedés záloga, vagyis a járásokon belül a gazdasági értelemben vett centrumtelepülések – amelyek a legtöbb esetben a járasszékhelyekkel azonosak – és a járás többi települése (továbbiakban járási hinterlandok) között nőtt vagy csökkent-e a gazdasági értelemben vett távolság? Amennyiben az egyes járások felzárkózása során nem nőtt a polarizáció a járási centrum(település) és hinterlandja között, akkor az vajon a hinterlandon belüli gazdaságilag erősebb települések további növekedésének, így a hinterlandon belüli területi különbségek fokozódása révén, vagy a hinterland kiegyensúlyozott fejlődésén keresztül valósult-e meg?

IV. A MEGYE KONVERGENCIA FOLYAMATÁNAK ÉRTÉKELESE A VÁLTÓMOZGÁS-ELMÉLET TÜKRÉBEN

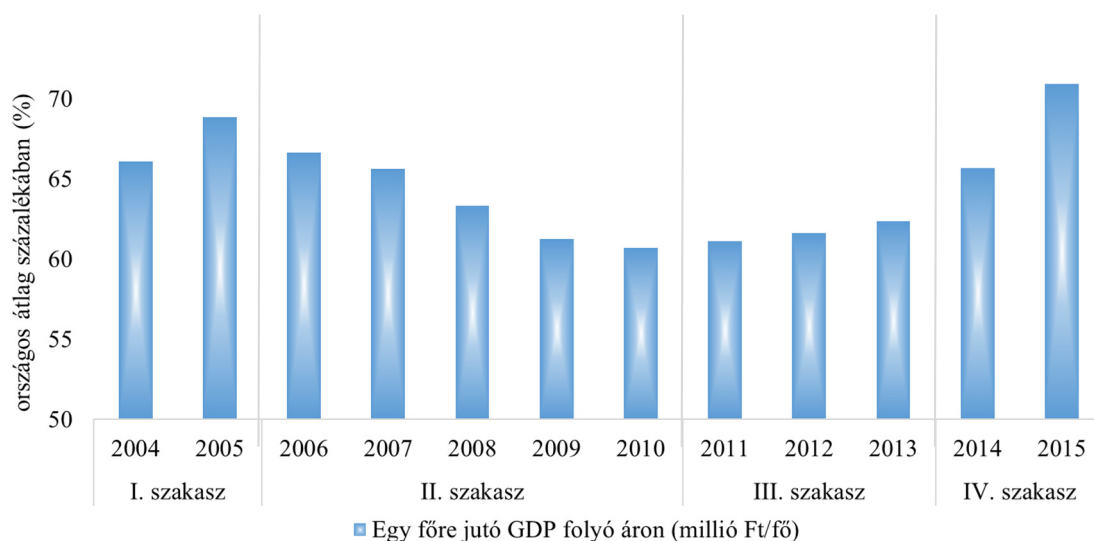
A rendszerváltoztatást követő évtizedekben a társadalmi és gazdasági struktúraváltás a jelentősebb területi tőkével (humán és technikai tőke, értékes vagyon, megfelelő infrastrukturális háttér), valamint a külföldi befektetések számára magasabb megtérülési rátával kecsegtető térségekben ment elsőként sikeresen végbe (BAKOS 2006). A megyében a nagyvállalati struktúra felbomlása és a privatizáció az ország más területeihez képest kedvezőtlenebb kondíciók mellett zajlott. Az 1980-as évek közepétől mesterségesen fenntartott, import nyersanyagra alapozott nehéziparral, valamint torz gazdasági szerkezettel és fejletlen, korszerűtlen infrastrukturális háttérrel rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egy hosszan elhúzódó gazdasági válság és annak kísérőjelenségei (magas munkanélküliség, elvándorlás, előregedő lakosság, magas eltartottsági ráta, életképtelen önkormányzatok, lepusztult környezet) határozták meg a megye kedvezőtlen pozícióját még az ezredfordulón is (BAKOS 2006; BIHALL – SZILÁGYINÉ BAÁN 2005; CZOMBA 2008). A kibontakozó válságjelenségeket nem tudták érdemben befolyásolni a tüneteket is csak részben kezelő állami beavatkozások, és az elhibázott, „kalandor” privatizációs kísérletek (BAKOS 2006). A helyzetet leginkább az ózdi és diósgyőri kohászat sikertelen privatizációja, majd reprivatizációja, csődeljárások sokasága illusztrálja, amiben a kormányzati koncepció hiánya is jelentős szerepet játszott (ÁSZ 2004; KOCZISZKY 2001). Az 1990-es évek elején a munkanélküliséget ugyan a Dunántúlon levezette a privatizációt követő működőtőke beáramlása (KATONA 2014), azonban a megye nem jelentett vonzó célpontot, foglalkoztatási problémái jelentősen elhúzódtak. A megye 1995-ben az országba érkezett működőtőke csupán 3 százalékát koncentrált (KOCZISZKY 2001). A privatizáció és a külpiaci nyitás azonban nem jelent feltétlenül megoldást a gyenge gazdasági teljesítményre, mert míg a formális gazdasági intézmények gyorsan átvehetők, addig az informális intézmények (szokások, társadalmi normák, gyakorlatok) változása hosszabb ideig tart (BOD 2019). Az informális intézmények átvételének sebességét nagymértékben determinálja az újdonságok és változások irányába nyitott, vállalkozó szellemű társadalmi közeg és képzett munkaerő, amely szintén alacsony sűrűségű a megyében (BIHALL – SZILÁGYINÉ BAÁN 2005). Így a kilencvenes évek második felében és az ezredfordulón, amikor a dinamikahordozó faktorok váltak a hazai területi tagolódás fő meghatározóivá (pl. feldolgozóipari ágazat, idegenforgalmi fejlesztések, autópálya közelsége) a megye – fentebb részletezett –

kedvezőtlen adottságai miatt versenyhátrányba került (HALÁSZ 2018; LÖCSEI 2004; NEMES NAGY 2001).

IV.1. A függőséget meghatározó tényezők változása a megyei konvergencia folyamatok során

IV.1.1. A megyei reálkonvergencia folyamatok értékelése

Az 1990-es évek elejének gazdaságpolitikája az államháztartás 1995. évi jelentős kiigazítását (Bokros-csomag) tette szükségessé, ami megalapozta az elkövetkezendő tíz évben a bruttó hazai termék bővülését, azonban a gazdaság fejlődése ekkor is elmaradt a szomszédos országokétól. A szükséges államháztartási átalakítások a viszonylag gyors növekedés időszakában is elmaradtak. Ezért 2006-ban újabb kiigazításra volt szükség, ami minimálisra csökkentette a gazdaság bővülését. E helyzetben érte az országot a 2008-as válság, amely rávilágított a gazdaság külpiazi függőségeiből fakadó veszélyekre. Mindez egy új, a függőséget csökkentő nem szokványos gazdaságpolitika életbe lépését eredményezte, amivel egyrészt a kormány megalapozta a bruttó hazai termék bővülését, másrészt a közepes fejlettségi státusz tartóssá válását (BOD 2019; KATONA 2014). E makrogazdasági közegben Borsod-Abaúj-Zemplén megye egy főre jutó (termelési oldalról számított) GDP alapján mért gazdasági növekedési pályájában az európai uniós csatlakozást követően négy szakasz azonosítható (4.1. ábra). A megye az európai uniós csatlakozásunkkor egy 2002-ben megindult felzárkózási periódus közepén volt, mely zenitpontját 2005-ben érte el (I. szakasz), amit egy az államháztartás 2006-os kiigazításával egyidőben meginduló és a válság hatására elmélyülő 2010-ig tartó leszakadási szakasz követett (II. szakasz). A vegyipar és gépipar elhúzódó válságát követően (BOKIK 2016) 2011-től először egy lassabb (III. szakasz), majd 2014-től egy a mai napig tartó gyorsuló (IV. szakasz) növekedési szakasz követett. A megye növekedési ütemét 2015-ig csak Győr-Moson-Sopron és Bács-Kiskun (2017-re már csak Győr-Moson-Sopron megye) növekedési üteme haladta meg, ami az ezredforduló eleji sereghajtók közül (2000: 17.; 2004: 15.; 2015: 13.; 2017: 10. helyezett) a középmezőnybe emelte a megyék versenyében.

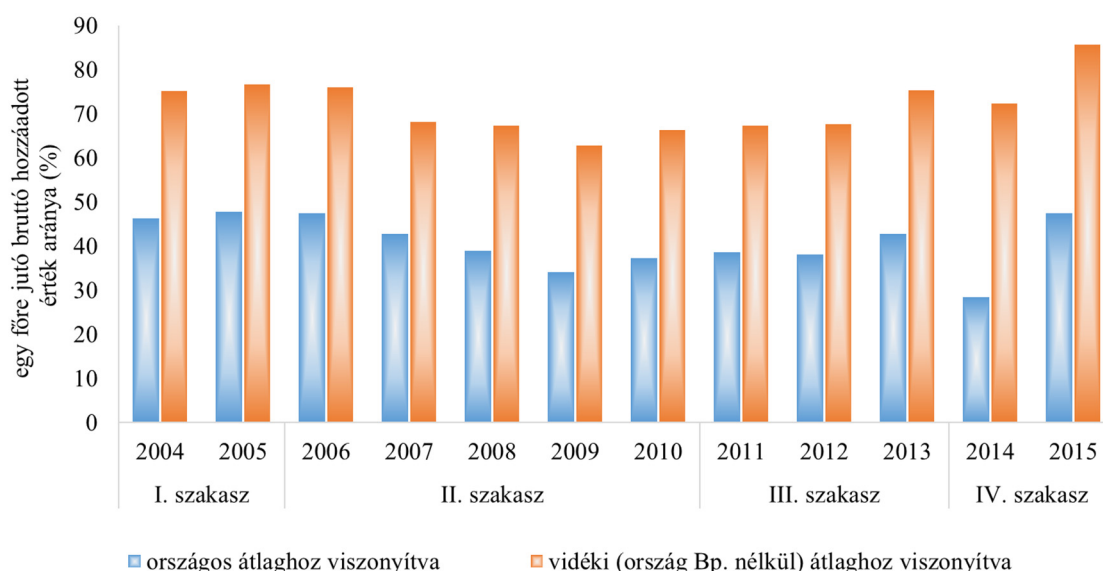

4.1. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági fejlettségének változása az egy főre jutó GDP alapján az országos átlag százalékában 2004 és 2015 között
Adatforrás: KSH

Az évezred eleji fellendülés annak a 2003-ban elkezdődő reindusztrializációs folyamatnak köszönhető, amelynek során olyan új gépipari, exportorientált, magasabb hozzáadott értéket képviselő ágazatok jelentek meg, vagy indultak bővülésnek, mint a járműipar (Delco Remy, Bosch; betelepülésekor Takata, ma Joyson), szerszámgépgyártás (Bosch) és az elektronikai ipar (Shinwa, Jabil) (BARTA ET AL. 2008). Ezen iparágak főként a gazdasági karakter átalakulását szolgálták, kihasználva legfőképpen a megyeszékhely, Miskolc és Tiszaújváros nyújtotta adókedvezményeket, a kiépített infrastruktúrát, az olcsó, de képzett munkaerő adta lehetőségeket (JÓZSA 2014).

Mindez részben visszatükröződik a megyei kettős könyvvitelű vállalkozások bruttó hozzáadott értékének változásában is (4.2. ábra), azonban az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján számolt országos rangsorban a helyezése (csak Baranyát, Békést, Nógrádot, Szabolcs-Szatmár-Bereget és Zalát előzte meg) és az országban előállított bruttó hozzáadott érték általa koncentrált aránya nem változott (3% körül mozgott) a vizsgált időszakban. A megye az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján az országos növekedési rátával közel azonos növekedési ütemben fejlődött (4.2. ábra). A GDP és bruttó hozzáadott érték alapján mért reálkonvergencia mértékének különbségét azok a már korábban említett tényezők okozhatják, hogy a GDP a teljes vállalkozói szféra mellett az egyéb területen dolgozók által képviselt gazdaságot is felöleli, míg a bruttó hozzáadott érték a vállalkozások egy meghatározó, de nem teljes körét veszi számításba. A GDP becslése során továbbá a helyi székhelyű vállalkozások nem helyben realizált

teljesítményeit kiiktatják, a máshol székhellyel rendelkező cégek telephelyeit számításba veszik, míg a bruttó hozzáadott értékhez felhasznált vállalalkozási adatokat székhely szerint tartják nyilván, ami növeli a székhelyhatás torzító szerepét (MOLNÁR ET AL. 2018). A megyében utóbbira példa a Hell Energy Magyarország Kft. – amelynek székhelye Budapesten, míg telephelye Szikszón található –, vagy a Bosch csoport tagjai.

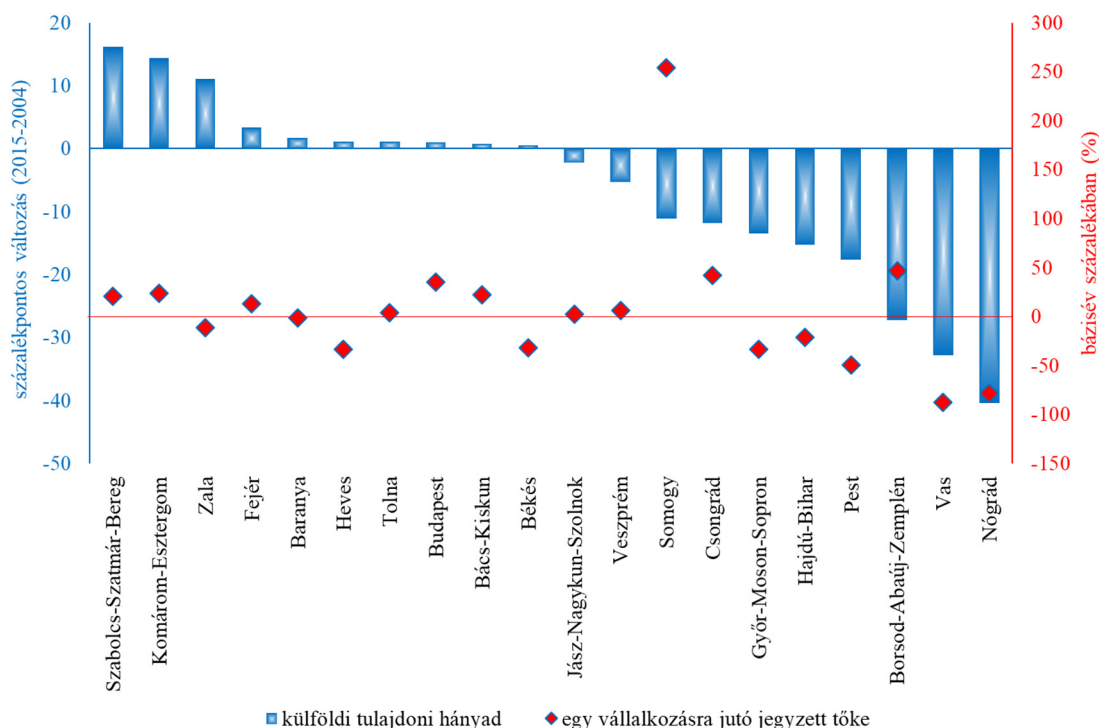
4.2. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye konvergencia folyamata az országos és vidéki átlag arányában kifejezett egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

Az egy főre jutó GDP alapján kirajzolódó növekedési szakaszok hasonlóan alakulnak az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték esetén is, ahol a válságból fakadó mélypont azonban nem 2010-ben, hanem 2009-ben következett be, ami után – főként a vidéki Magyarországhoz viszonyítva – lassú növekedés vette kezdetét. (A 2014-es mélyponthoz nemcsak a megyei bruttó hozzáadott érték alakulását jelentősen meghatározó Tiszaújváros gyengébb teljesítménye, hanem az országos átlagot jelentősen torzító Budapest kiugró értéke is hozzájárult, amelyet jól tükröz a Budapest nélküli vidéki átlag alapján számolt megyei teljesítmény egyenletesebb lefutása.)

IV.1.2. A gazdasági szerkezetet meghatározó tényezők változása

A megyében a külföldi tőke kb. 80 százaléka az energiaiparban (1. volt ÉMÁSZ, ma ELMŰ-ÉMÁSZ, vagy az amerikai érdekeltségű AES Borsod), illetve a gép- és vegyiparban jelenik meg. A megyében a külföldi tőkére jellemző, hogy a privatizációkor

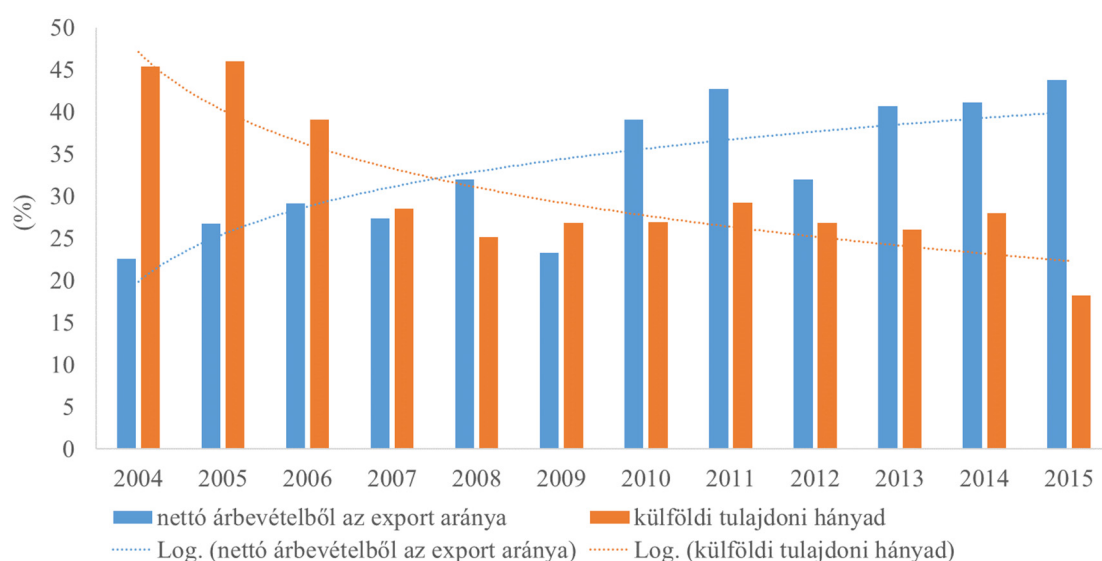
nem pótlólagos tőkebefektetésként kerültek a megyébe, hanem a meglévő kedvező jövedelempozíciójú és jelentős piaci részesedéssel rendelkező társaságokat vásárolták fel főként az energiaiparban, élelmiszeriparban, vegyiparban, illetve a kohászatban (BOKIK 2010). A privatizáció idején tehát a külföldi tőkebeáramlás elsődleges célja a piac megszerzése volt (NAGY – NAGY 2008), amely idővel veszített jelentőségéből, így a megyében is egyre nagyobb arányt képviselnek az – elsősorban a gépiparra jellemző – ún. zöldmezős beruházások (BOKIK 2010).

4.3. ábra: Az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke (bázisév=2004 százalékában) és a külföldi tulajdoni hányad változása Magyarország megyéi esetén 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

A jármű- és elektronikai iparban a külföldi befektetések egyre nagyobb arányú megjelenése ellenére a megyében a vizsgált időszakban meglepő módon csökkent a külföldi tulajdoni hányad (csak Nógrád és Vas megyében csökkent nagyobb mértékben), amellyel párhuzamosan nőtt az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke nagysága (4.3. ábra). A külföldi befektetések kivonulása a megyéből 2006-ban indult meg (4.4. ábra), amely egybeesett a megye GDP és bruttó hozzáadott értékében tükröződő gazdasági teljesítmény visszaesésével. Ugyanakkor az egy vállalkozásra – itt a kettős könyvvitelű vállalkozásokról van szó – jutó jegyzett tőke növekedése arról árulkodik, hogy a TAO hatálya alá bekerülő vállalkozások nagyobb saját tőkével rendelkező hazai vállalkozások voltak.

A válság legnagyobb vesztesei területi és ágazati szinten azok a kapitalista perifériák és félperifériák, ahol a termelésben meghatározó a multinacionális cégek szerepe, így a megyében főként a gépiparban csökkent a külföldi befektetések aránya (HALÁSZ 2018). A megyében a válságot már nem élte túl az akkor ukrán érdekeltségű – 1992 óta többször privatizált, majd visszaállamosított (BAKOS 2006) – 2009-ben végleg bezárt Diósgyőri Acélművek. (Már a válságot követően 2011-ben számolták fel a kazincbarcikai és a tiszapalkonyai hőerőműveket üzemeltető, amerikai háttérű AES Borsodi Energetikai Termelő és Szolgáltató Kft.-t is (napi.hu, 2011)).

4.4. ábra: A kettős könyvvitелű vállalkozások nettó árbevételéből az export arány és a külföldi tulajdoni hányad változása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

A kettős könyvvitелű vállalkozói kör bővülése mellett a külföldi működőtőke a vizsgált időszakban nemcsak arányaiban, de abszolút nagyságában is csökkent, ami a megye függőségének csökkenésére utal, azonban tekintettel arra, hogy a fő foglalkoztatók és az újraiparosítás főszereplői elsősorban külföldi érdekeltségű vállalatok megyei szinten nem számolhatunk a függőség valódi csökkenésével. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a külföldi érdekeltségű foglalkoztatók egyre nagyobb számú megjelenése csökkenti a munkavállalók függőségét és kiszolgáltatottságát azáltal, hogy az egyik vállalatnál történő leépítés, vagy a munkafeltételek kedvezőtlené válásának esetén kedvezőbbek a munkahelyváltás feltételei a hasonló kvalitásokat igénylő termelési folyamatok koncentrálódása következtében (www.portfolio.hu, 2018).

2004 és 2015 között az export árbevétel arányának növekedése (4.4.ábra) a megye külpiaci beágyazottságának növekedéséről tanúskodik, amely az aszimmetrikus interdependenciák kialakulásának ellenében hat. Az exportban ugyan a vállalaton belüli árumozgás is megjelenik, amely a külföldi érdekeltségű cégek esetén felülreprezentálhatja a valóban a világpiaci versenyben is megjelenő árumennyiséget (NAGY – NAGY 2008), azonban a megye külföldi érdekeltségű vállalatai, mint a Jabil, vagy Remy főként megrendelésre gyártanak, a Bosch-nál megjelenik mind a vállalaton belüli, mind a közvetlen piacra történő termelés.

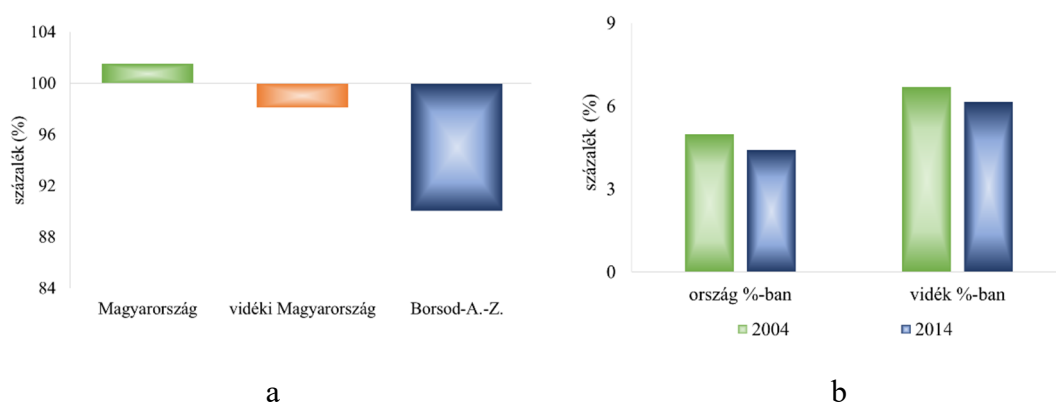
A külföldi működőtőke-befektetések által hajtott modernizációs, és szerkezet átalakulási folyamat elsősorban Miskolcra koncentrálódott – amihez a város kedvező telepítő tényezői (központi elhelyezkedés és szerepkör, munkaerő koncentráció, tudásbázis, autópálya közelsége) nagyban hozzájárultak –, Ózd és Kazincbarcika szerkezetátalakulása kisebb volumenű (HALÁSZ 2018), míg Tiszaújvárosban a megyei TOP100-ban a BorsodChemmel és MOL Petrolkémia Zrt.-vel (volt TVK) az első helyért versengő elektronikai termékeket előállító Jabil Circuit Magyarország Kft. oldja a várost meghatározó vegyipari karaktert²³ (BOKIK 2011). E változások a megye ipari térségeit dinamizálták elsősorban, főként e térségek hozzáadott értéke határozta meg a megyei felzárkózást, amely a váltómozgás-elmélet értelmében a periferikus térségek leszakadása, a belső egyenlőtlenségek, a polarizáció növekedését kellett volna, hogy okozza, különösen a felzárkózás IV. gyorsuló szakaszában. A felzárkózás válságot követő III. szakasza elsőre tekinthető a válság utáni természetes helyreállásnak, azonban ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban is újabb bővítések (2010: Bosch gyártóegység-bővítés; 2011: Wanhua Group megvásárolja a BorsodChemmet) valósultak meg, akkor már ez az időszak is a megye felzárkózási folyamatának első lépcsőjének tekinthető. A IV. szakaszban érkező befektetések újabb gyárak betelepülését (pl. a japán és német érdekeltségű 25 autógyár számára légszákókat gyártó innovatív, a helyi szakemberképzésbe is bekapcsolódó Takata 2014-es betelepülése Miskolcra), illetve a meglévő kapacitások bővülését eredményezték. Az itt felsorolt nagyobb vállalkozások és foglalkoztatók mellett a jármű és gépiparhoz kapcsolódó legkülönbözőbb vállalkozások (gázturbína- és gázmotorok gyártása, drótygyártás, akkumulátor-gyártás, műhold alkatrészek) települtek be a megyeszékhelyre, amelyek elsősorban az iparüzési adóból

---

²³ A Jabil Circuit árbevétele 2014 és 2018 között közel hasonlóan alakult a MOL Petrolkémiai Zrt.-hez képest, azonban a vállalatok által elkönyvelt éves profit tekintetében nagyságrendi különbségeket tapasztalhatunk az EMIS (Emerging Markets Information Service) adatai alapján.

származó helyi adóbevételen és a bérversenyen²⁴ keresztül gyakorolnak pozitív hatást Miskolc és a környék lakosságának életlehetőségeire (portfolio.hu, 2018).

A gazdaság törekenységének, így a függőség iránti kitettségének megítélésében szintén jól alkalmazható a működő vállalkozások létszámkategória, ágazat, működési forma és adózás szerinti megoszlásának és arányainak, valamint azok változásának vizsgálata. A működő vállalkozások számának csökkenése (4.5. ábra) a társas és a TAO hatálya alá eső vállalkozások arányának növekedésével (4.6. ábra) a kényszervállalkozások arányának csökkenésére, a vállalkozói szféra erősödésére utal, azonban a megyében továbbra is alacsony a közepes méretű vállalkozások sűrűsége, ami kívánatos lenne a munkaerőpiaci stabilitás és a függőség mérséklődésének érdekében.

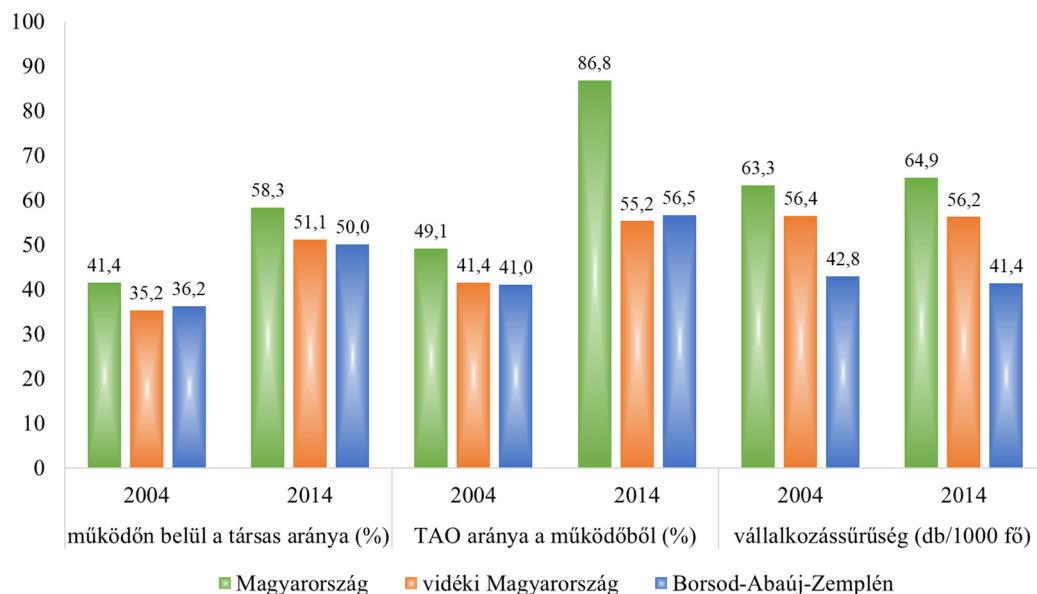

4.5.a-b.ábra: A működő vállalkozások számának (a) és a Borsod-Abaúj-Zemplén megye által koncentrált működő vállalkozások arányának (b) változása
(a működő vállalkozásokból a létszámkategóriák 2014-ig álltak rendelkezésemre, ez indokolja a 2014-es záró dátumot)
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

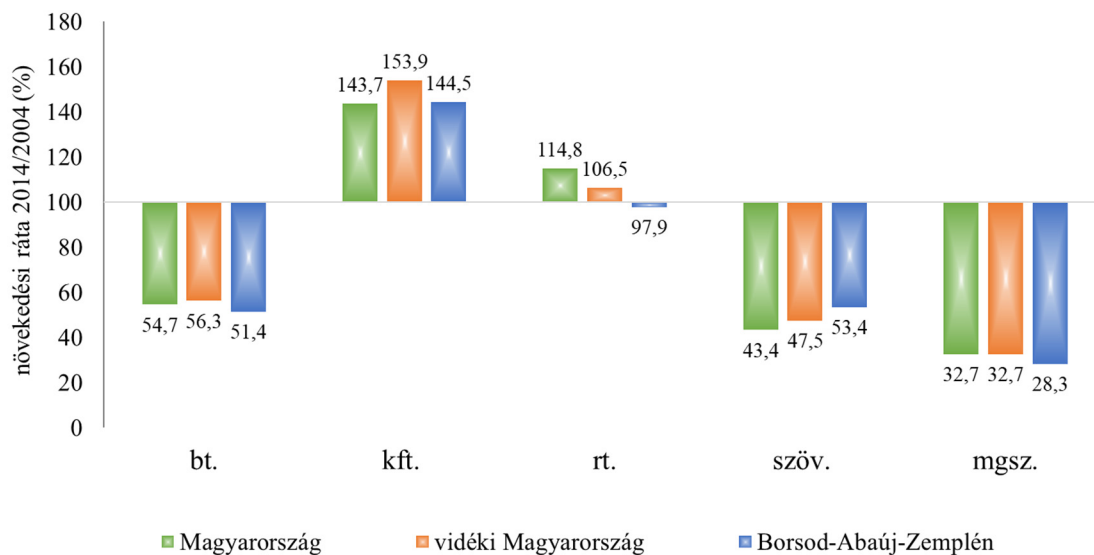
A működő vállalkozások számának csökkenése a megyében a vidéki átlagot meghaladó mértékű volt (4.5. ábra), azonban az ezer főre jutó működő vállalkozások száma alapján számolt vállalkozássűrűség csökkenése viszont nem volt olyan volumenű a megye népességvesztése miatt, mint amit a vállalkozások számának változása alapján várnánk (4.6. ábra). A megyében – akárcsak országosan – a vállalkozások 95 százaléka 1-9 fős mikrovállalkozás, és 99 százalékuk az 1-49 fős kategóriába tartozik. A megye gazdaságának stabilitásához azonban a közepes és erős kisvállalkozások rétegét kell szélesíteni, amelyek már egyre nagyobb részt tudnak vállalni „a foglalkoztatásban, a technológiai fejlesztésekben, helyi kötődésük révén alkalmasak a kooperációra,

²⁴ Csak a járműipar 7500 embert foglalkoztatott a megyében 2017-ben (portfolio.hu, 2018).

döntéseiket a helyi körülmények alakulása befolyásolja, szemben a multinacionális cégekkel, akik számtalan egyéb szempontot is figyelembe vesznek, amikor fejlesztésről vagy éppen kivonulásról határoznak.” (BIHALL – SZILÁGYINÉ BAÁN 2005, p.50.)

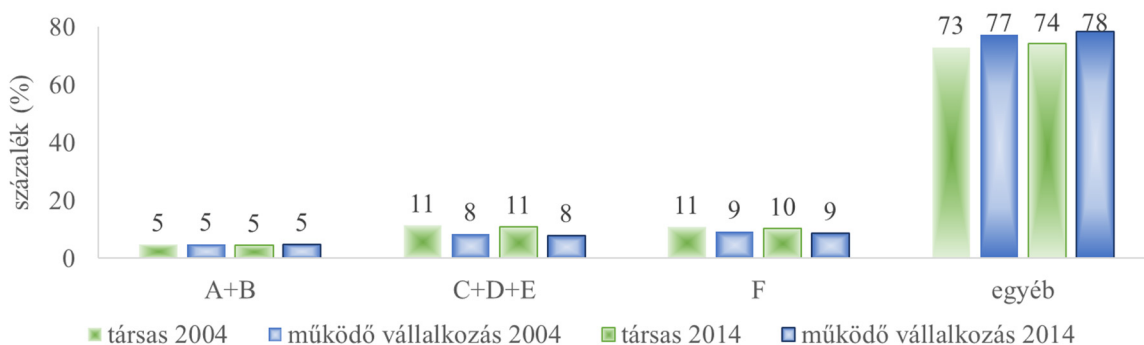
4.6.ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye működő vállalkozásainak jellemzői 2004 és 2014
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

4.7.ábra: Különböző vállalkozási formák megoszlásának változása 2004 és 2014 között
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

A vállalkozásokon belül azonban nőtt a társas vállalkozások és a kettős könyvvitelű vállalkozások aránya (4.6.ábra), amely a cégek stabilizálódása, megerősödése irányába mutat, mindez tükröződik az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke

nagyságának és a korlátolt felelősségű társaságok (kft.) számának (4.7.ábra) emelkedésében is. A gazdaság ágazati megoszlásában érdemi változás nem következett be. Ugyan növekszik a tercier szektor aránya, de még mindig jelentős hányadot képvisel a primer és szekunder szektor (4.8.ábra). Továbbra is jellemző az erős ágazati differenciáltság, vagyis néhány meghatározó súlyú ágazat és azon belül egy-két kiemelkedő nagyságrendű vállalkozás határozza meg az ágazati, így a megyei trendeket (BOKIK 2016). Meghatározó ágazatnak 2015-ben a megyei teljesítményből 10 százalékos részesedést meghaladó vegyipar (34,8) és gépipar (14,6) minősült, míg 2005-ben a vegyipar (22,2) és gépipar (12,9) mellett az energiaipar (10,8) és az élelmiszeripar (10,9) is nagyobb arányt képviselt (BOKIK 2006, 2016). Vagyis míg a társas vállalkozások és a kettős könyvvitелű vállalkozások arányának növekedése a megye sebezhetőségének csökkenése, addig az ágazati specializáció annak növekedése irányába hatott.

4.8. ábra: A társas működő és működő vállalkozásokon belül a gazdasági ágazatok részaránya (A+B: mezőgazdaság és erdészet; C+D+E: bányászat, feldolgozó ipar, energiaipar és közműellátás, ; F: építőipar)

Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

IV.2. A megyén belüli területi egyenlőtlenségek változása

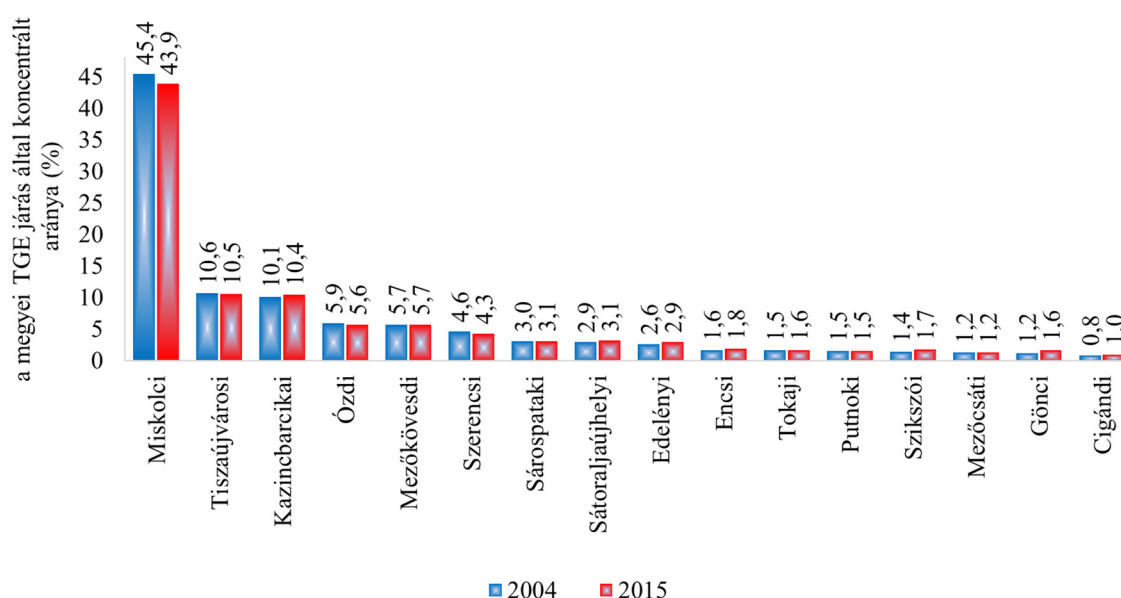
A váltómozgás-elmélet értelmében a vizsgált időszakban a 2011-ben indult III. és IV. növekedési szakaszban a megyében a területi egyenlőtlenségeknek növekedniük kellett volna. A váltómozgás-elmélet tesztelése érdekében a felzárkózás hátterében meghúzódó megyén belüli egyenlőtlenségek változását először a módszertani fejezetben ismertetett eljárással a járási szintre dezaggregált GDP-ből számított egy főre jutó TGE súlyozott relatív szórásával mértem. A következőkben annak járunk utána, hogy a megyében az előző fejezetben feltárt reál- és szerkezeti konvergencia milyen megyén belüli egyenlőtlenségek mellett valósult meg. Vajon a megyei folyamatokat hajtó

gazdasági növekedés, és annak függőségi szempontú korlátai milyen formában jelentek meg a megye eltérő fejlettségű járásaiban, valamint a járasszékhelyek és hinterlandjaik, adott esetben az egyes települések szintjén?

IV.2.1. A járási szintű konvergencia folyamatok értékelése

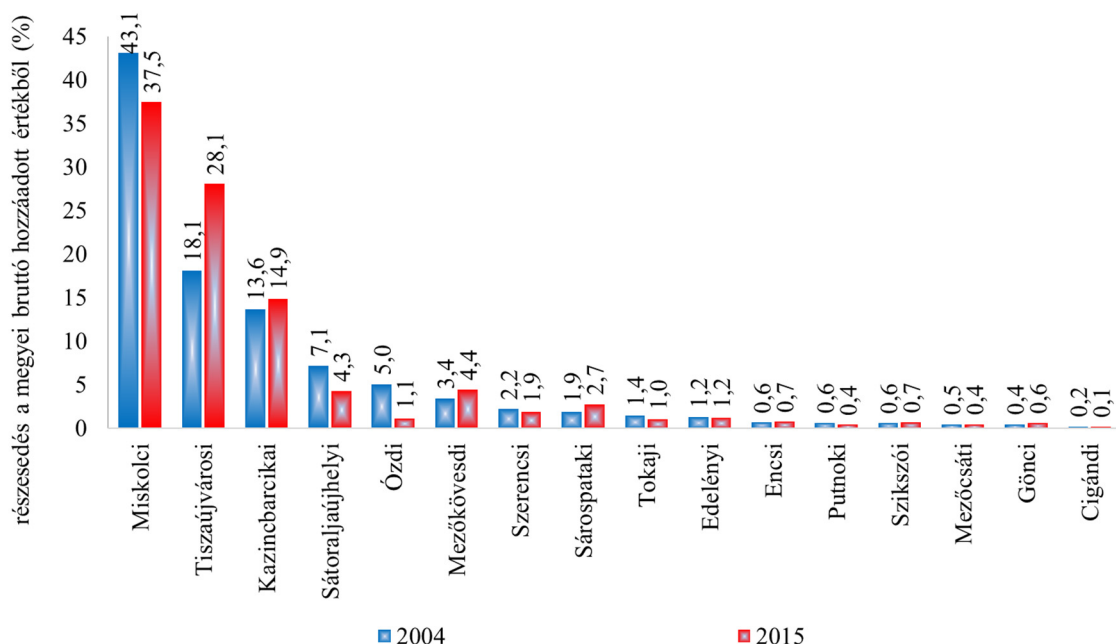
IV.2.1.1. A járási reál- és szerkezeti konvergencia tényezők szerinti alakulása

A megye gazdasági folyamatait a lakosság 50 százalékát²⁵ koncentráló Tiszaújvárosi, Miskolci és Kazincbarcikai járás határozta meg, amelyek 2004-ben a GDP (TGE) 66, a bruttó hozzáadott érték 75 (majd 2015-ben 80) százalékát, a vállalkozásoknak pedig a 61 százalékát koncentrálták (4.9. és 4.10. ábra).

4.9. ábra: A járások részesedése a megyei GDP (TGE)-ből Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

²⁵ A Miskolci járás a megye lakosságának 35, a Kazincbarcikai 10, míg a Tiszaújvárosi 4,6 százalékát koncentrálna.

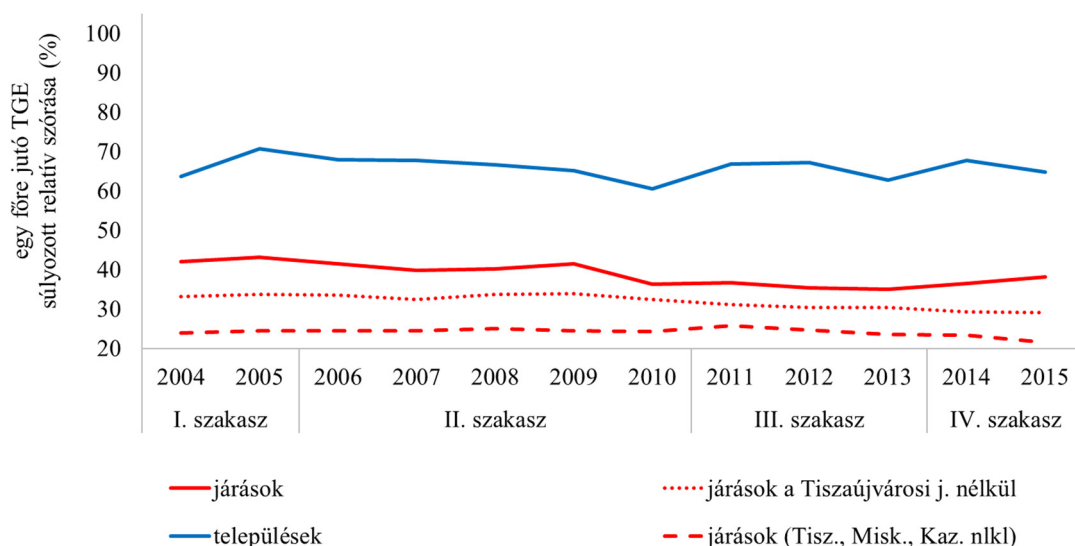

4.10. ábra: A bruttó hozzáadott értékhez történő hozzájárulás változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

Az időszak II. és III. szakaszában azonosított hullámvölgyben a járási szinten mért egyenlőtlenség csökkenése (4.11. ábra), míg a IV. gyorsuló növekedési szakaszban növekedése figyelhető meg. Vagyis a 2010 és 2013 közötti enyhe felzárkózás a belső egyenlőtlenségek további csökkenése, míg a felzárkózás felgyorsulása a belső egyenlőtlenségek növekedése, vagyis a váltómozgás-elmélet érvényesülése mellett valósult meg (KERTÉSZ 2014). A Tiszaújvárosi járás nélkül számolt súlyozott relatív szórás 2005 és 2015 közötti csökkenése egyértelműen tükrözi, hogy a 2013 utáni megyei egyenlőtlenségek növekedéséhez és a megyei növekedés gyorsulásához a Tiszaújvárosi járás teljesítményének növekedése járult hozzá a legnagyobb mértékben. Vagyis – ahogy az a 4.11. ábrán is jól látható – az egyenlőtlenségek növekedésében a megye másik két, nagyobb népességű ipari (Kazincbarcikai és Miskolci) járásának nem volt lényegi szerepe. A becsült egy főre jutó TGE növekedését a Tiszaújvárosi járás esetén a helyi adóbevétel növekedése okozta (4.26. ábra), ami a MOL Petrolkémiai Zrt. 2014-ről 2015-re négyszeres (30 milliárd Ft-ról 120 milliárd Ft-ra) profitnövekedése eredményezett, hiszen a város másik meghatározó vállalata, a Jabil ezt az időszakot veszteséggel zárta (EMIS²⁶). A Tiszaújvárosi járás mindenkorai teljesítményét – és jelentős részben a megye

²⁶ EMIS Professional: Emerging Markets Information Service

teljesítményét is – a TVK, az ország legnagyobb mára 100 százalék MOL tulajdonban lévő petrokémiai vállalata befolyásolja, amely a válságot leállás nélkül vészelte át. Ugyan jelentős visszaesés következett be a teljesítménymutatóiban, de régiós versenytársaihoz képest viszonylag hamar és sikeresen kilábalta a recesszióból, amiben nem kis szerepet játszott a MOL-csoporthoz való tartozás (BOKIK 2010).

4.11. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területi egyenlőtlenségének változása az egy főre jutó TGE súlyozott relatív szórása alapján 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A települési szinten számolt területi egyenlőtlenségek a vizsgált időszakban a megyében – a várakozásnak megfelelően – jóval magasabbak voltak, mint járási szinten (4.10. ábra). A települési szintű egyenlőtlenségek változásának trendje, azonban némiképp eltért a járási szintű trendtől, hiszen míg a III. szakaszban járási szinten tovább csökkentek az egyenlőtlenségek addig települési szinten növekedtek, aminek hátterében az akkor már előre törő kistelepülések uralta élmezőny játszott szerepet (4.1. táblázat). Míg 2004 és 2015 között az egy főre jutó TGE alapján végig Csenyété – az ország több évben is legszegényebb települése –, volt a sereghajtó, és az utolsó 10 helyezettben is alig következett be változás, addig az élen a mezőny jelentősen átrendeződött. A 2004-ben még a megye fejlett Miskolci és Tiszaújvárosi járásaiba tartozó települések uralta élmezőnyben 2015-re a periférikus járások (Edelényi, Gönci és Encsi) sajátos helyi fejlesztéspolitikát folytató kistelepülései kerültek túlsúlyba, kiszorítva a megyeszékhelyt is, ami 2015-ben már csak a 15., a megyei TOP100-as lista bruttó hozzáadott érték alapján

rendre előkelő helyen végző sörgyárnak otthont adó Böcs pedig a 14. helyre szorult vissza (BOKIK 2010).

A jelenség hátterében a területi egyenlőtlenségeket meghatározó dimenziókban bekövetkező változás áll. Több évszázadon keresztül a területi különbségek egyik legmeghatározóbb dimenzióját a város és falu közötti különbség jelentett, amit a szocializmus nem tüntetett el, hanem az OTK-nak köszönhetően felerősített miközben az azonos hierarchiaszinten lévő települések közötti különbségeket – nagyvárosok közötti, kisvárosok közötti, falvak közötti – szüntette meg. Míg a rendszerváltoztatás előtt a települések fejlődését a településhierarchiában elfoglalt helye és ezáltal az 1971-es OTK-ban hozzárendelt fejlesztési prioritások határozták meg, addig a rendszerváltoztatást követően a települések kikerültek a „piacra”, ahol saját értékeik és erőforrásaik szerint méretettnek meg, aminek következtében a jobb struktúrájú falvak akár megelőzhetnek kedvezőtlenebb struktúrájú városokat (BELUSZKY 1999; ILLÉS 2006). A megyei sorrendben bekövetkezett változások azonban több esetben inkább a helyi közösség „leleményességének”, vagy a sokszor 50 fő alatti lélekszámú települések sajátosságának, mint a kiváló gazdasági struktúrájának a következménye.

járás	település	egy főre jutó TGE 2004	megyei %-ban 2004	járás	település	egy főre jutó TGE 2015	megyei %-ban 2015	települési rang a megyében 2004-ben	rang változás (2015-2004)
Kazincbarcikai	Berente	8325,9	612,2	Gönci	Sima	72933,9	3064,2	18	17
Tiszaújvárosi	Tiszaújváros	4863,2	357,6	Kazincbarcikai	Berente	14810,3	622,2	1	-1
Edelényi	Becskeháza	2923,1	214,9	Edelényi	Teresztenye	14154,2	594,7	12	9
Tiszaújvárosi	Sajószöged	2839,4	208,8	Edelényi	Becskeháza	8540,3	358,8	3	-1
Miskolci	Böcs	2659,4	195,6	Tiszaújvárosi	Tiszaújváros	8368,7	351,6	2	-3
Mezőkövesdi	Bükkábrány	2340,8	172,1	Tiszaújvárosi	Hejőkürt	6018,8	252,9	57	51
Miskolci	Sajóbábony	2325,5	171,0	Sárospataki	Komlóska	5566,7	233,9	200	193
Tiszaújvárosi	Nemesbikk	2319,8	170,6	Edelényi	Tornakápolna	4944,0	207,7	60	52
Szerencsi	Szerencs	2111,5	155,3	Encsi	Gagyapáti	4761,4	200,0	43	34
Miskolci	Miskolc	2039,9	150,0	Gönci	Mogyoróska	4325,5	181,7	56	46
<i>B.-A.-Z megye</i>		<i>1359,9</i>	<i>100,0</i>	<i>B.-A.-Z megye</i>		<i>2380,2</i>	<i>100,0</i>		
Gönci	Hernádcéce	189,7	13,9	Szikszói	Gadna	409,4	17,2	345	-3
Edelényi	Szakácsi	161,4	11,9	Cigándi	Lácacséke	382,9	16,1	331	-18
Szikszói	Abatújszolnok	157,7	11,6	Tiszaújvárosi	Kiscsécs	319,1	13,4	354	4
Encsi	Fáj	146,8	10,8	Sátoraljaújhelyi	Felsőregmec	304,5	12,8	335	-16
Encsi	Beret	135,1	9,9	Encsi	Pusztaradvány	299,0	12,6	355	3
Encsi	Fülökércs	125,0	9,2	Szikszói	Abatújszolnok	279,7	11,8	350	-3
Tiszaújvárosi	Kiscsécs	123,5	9,1	Encsi	Fáj	272,6	11,5	351	-3
Encsi	Pusztaradvány	123,4	9,1	Edelényi	Tornanádaska	259,6	10,9	343	-12
Edelényi	Bódvalenke	121,7	8,9	Edelényi	Szakácsi	240,9	10,1	349	-7
Encsi	Csenyété	34,1	2,5	Encsi	Csenyété	110,5	4,6	357	0

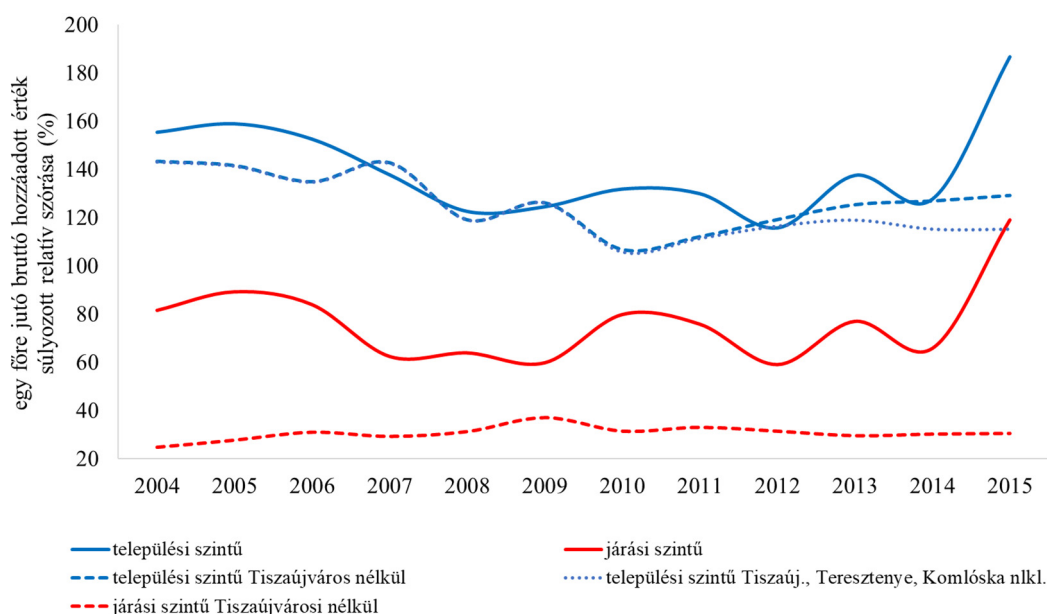
4.1.táblázat: Az egy főre jutó TGE alapján felállított települési rangsor első és utolsó 10 települése 2004-ben és 2015-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A lista élére került 26 fős Teresztenye, vagy a 21 lelkes Gagypáti a szó társadalmi, vagy gazdasági értelmében már nem nevezhető igazi falvakként. G. FEKETE

(2013) „gazdaság-talan” aprófalú kategóriájába tartoznak. Ezek elsősorban második otthonként, vagy üdülőfaluként funkcionáló települések, amelyek a helyi gazdaság tekintetében nem jelentenek mobilizálható erőt. Vagyis-e funkciószegény, intézmények és bizonyos szolgáltatások tekintetében ellátatlan (NAGY 2019) települések sorsa pozitív gazdasági indikátoraik ellenére is – a befizetők²⁷ által bejelentett vállalkozásoknak és relatíve magas jövedelmüknek köszönhetően – kiszolgáltatottak az őket igénybe vevő elsősorban városi lakosság gazdasági helyzetének, amennyiben nem indulnak el a helyi gazdaságfejlesztés útján, vagy nem válnak például az alternatív életmód iránt érdeklődő családok értelmiségiek vonzó célpontjává (l. ököfalvak, Káli-medence aprófalvai). Az időszak legnagyobb „nyertese” Komlóska – amely relatív pozíciója 2004 és 2015 között 200 helyezéssel javult – a hazai köztudatban, mint „adóparadicsom” ismert és jelentős pozíciójavulását leginkább a működő vállalkozások számában bekövetkezett növekedésnek köszönheti, azonban az adókedvezmények csak egy részét jelentik a településen megvalósuló komplex helyi gazdaságfejlesztési stratégiának.

A vizsgált időszakban az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján a belső egyenlőtlenségek szinte alig változtak 2014-ig, annak ingadozásait a Tiszaújvárosi járás idézte elő, amit a Tiszaújvárosi járás nélküli egyenlőtlenségek időbeli alakulása is tükröz (4.12. ábra).

4.12. ábra: Területi egyenlőtlenségek változása az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték súlyozott relatív szórása alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

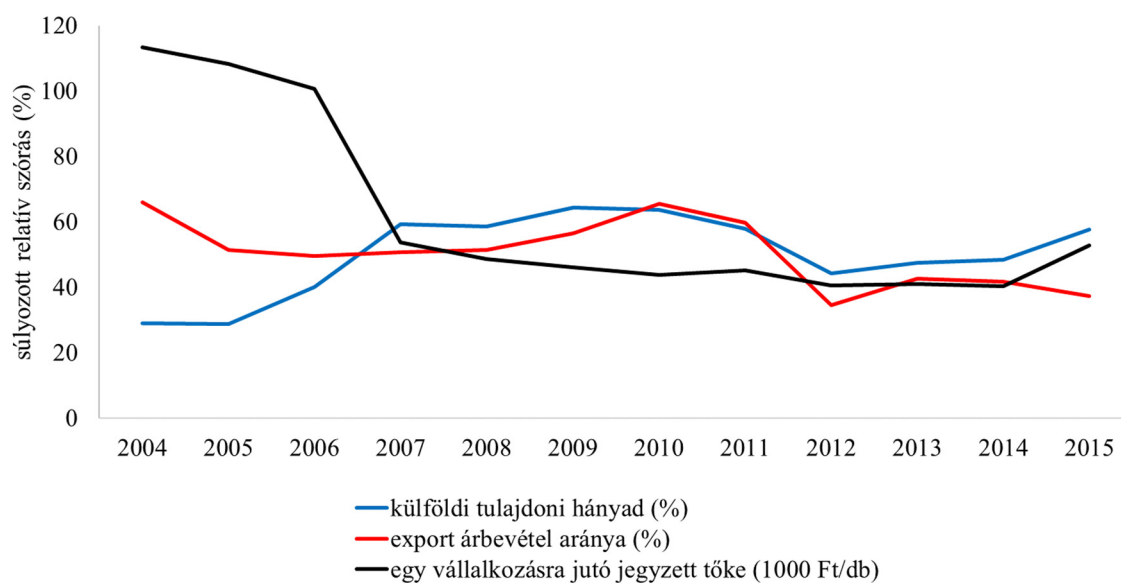
²⁷ A településen ingatlannal, portával rendelkező, de életvitelszerűen más településen élő személy.

A települési szinten mért egyenlőtlenségek növekedésére szintén Tiszaújváros, illetve 2011 után – ahogy azt a Tiszaújváros nélküli és a Tiszaújváros, Teresztenye és Komlóska²⁸ nélkül mért területi egyenlőtlenségek szétválása is jelzi – a feltörekvő kistépelölések hatottak (4.12. ábra). A Tiszaújváros nélküli mért relatív szórás alapján a kezdeti egyenlőtlenségek települési szintű csökkenését, enyhe szigma-konvergenciát tapasztalhatunk, míg a béta-konvergencia nem volt szignifikáns a vizsgált időszakban.

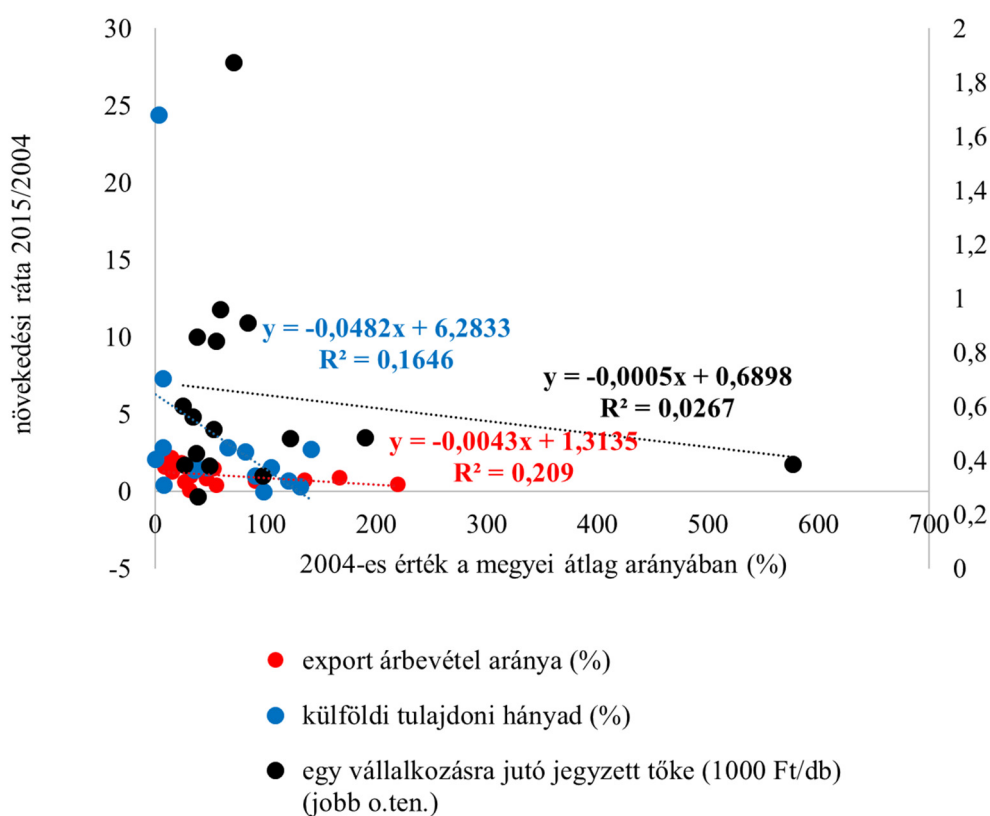
A megyében tapasztalható szerkezeti változások az export árbevétel és az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke esetén a belső egyenlőtlenségek csökkenése, szigma konvergencia mellett játszódtak le (4.13. ábra), míg a külföldi tulajdoni hányad esetén nőttek az egyenlőtlenségek. A béta-konvergencia -0,4 közepes erősségű korrelációs együttható mellett az export árbevétel arányának és a külföldi tulajdoni hányad növekedése esetén fennáll (4.14. ábra). A konvergenciák hátterében a külföldi tőke magas tulajdoni hányaddal rendelkező fejlett járásokból (Miskolci, Tiszaújvárosi, Kazincbarcikai), valamint a közepesen fejlett Sárospataki és alacsonyan fejlett Cigándi járásokból való kivonulása áll (4.2. táblázat). Ugyanakkor a 2004-ben legmagasabb (63,8 százalék) részesedéssel rendelkező Ózdi járásban további 5,8 százalékponttal nőtt a külföldi részesedés a jegyzett tőkéből, ami az elektronikai ipar megtelepedéséhez köthető. A legnagyobb növekedés (13,4 százalékpont) a Gönci járásban volt, ahol a kezdeti 1,5 százalékos részesedés 14,9-re nőtt. Vagyis a közepesen fejlett járások közül a Tokaji és Szerencsi kivételével mindenhol csökkent a külföldi tulajdoni hányad, míg az alacsonyan fejlett járásokban csak a Szikszói, Putnoki és Cigándi járásokban, vagyis a periférikus járások elkezdtek vonzani a külföldi tőkét.

---

²⁸ 2015-ben az első három legnagyobb egy főre jutó bruttó hozzáadott értékkel rendelkező település.

4.13. ábra: A kettős könyvvitелű vállalkozások gazdálkodását jellemző indikátorok területi egyenlőtlenségének változása a járási szintű súlyozott relatív szórások alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

4.14. ábra: Béta-konvergencia tesztelése az export árbevétel aránya, a külföldi tulajdoni hányad és az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke esetén járási szinten Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

Az export árbevétel aránya csak a fejlett Kazincbarcikai, valamint az alacsonyan fejlett Putnoki és Cigándi járásokban csökkent minimális mértékben (4.2. táblázat) a többi járásban, ahogy megyei szinten is növekedett, vagyis nőtt az egyes járások külpiazi beágyazottsága A megyei export árbevétel 2004-ben a Tiszaújvárosi és Kazincbarcikai járás mellett még a Mezőkövesdi is meghaladta, azonban 2015-ben már csak a Tiszaújvárosi és a Kazincbarcikai a fejlett járások növekedésének következtében.

járás	egy főre jutó nettó árbevétel (1000 Ft/fő)			egy vállalkozásra jutó nettó árbevétel (1000 Ft/fő)			export árbevétel aránya (%)			külföldi tulajdoni hányad (%)		
	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015-04	2004	2015	2015-04
Tiszaújvárosi	8508,8	29326,3	3,4	448354,1	1349506,3	3,0	37,6	67,0	29,4	54,8	15,0	-39,8
Kazincbarcikai	2808,9	10367,9	3,7	245178,9	665865,6	2,7	49,6	45,1	-4,4	59,3	7,0	-52,2
Miskolci	2720,0	5405,4	2,0	93759,5	154287,4	1,6	12,0	35,4	23,4	41,0	16,8	-24,3
<i>fejlett</i>												
Sátoraljaújhelyi	1752,8	3278,9	1,9	115015,6	141103,4	1,2	21,2	30,7	9,5	15,8	11,0	-4,9
Mezőkövesdi	1155,6	2938,9	2,5	97487,6	158546,3	1,6	30,4	42,9	12,5	16,1	9,2	-6,9
Sárospataki	1064,6	3099,9	2,9	66130,0	117966,4	1,8	7,2	19,7	12,5	47,4	30,0	-17,4
Tokaji	925,7	1477,2	1,6	59284,1	52445,3	0,9	7,1	14,3	7,3	37,0	38,5	1,5
Szerencsi	809,0	1646,0	2,0	59784,2	83400,6	1,4	1,8	5,5	3,7	29,8	34,0	4,1
<i>közepesen fejlett</i>												
Ózdi	1531,4	938,1	0,6	171598,9	81383,4	0,5	20,4	26,6	6,2	63,8	69,6	5,8
Edelényi	567,0	1162,1	2,0	69864,3	71434,2	1,0	3,2	13,9	10,6	3,0	8,9	5,8
Encsi	484,6	1139,9	2,4	51370,0	81789,4	1,6	5,9	7,2	1,3	3,2	3,6	0,4
Gönci	464,9	2671,9	5,7	52401,7	136379,3	2,6	10,4	17,3	6,9	1,5	14,9	13,4
Mezőcsáti	410,7	870,3	2,1	61051,7	75968,5	1,2	5,2	19,2	13,9	0,0	0,4	0,4
Szikszói	401,7	989,9	2,5	36827,4	56903,4	1,5	3,4	8,5	5,1	3,5	0,6	-2,9
Putnoki	249,7	542,8	2,2	40674,7	43310,2	1,1	12,4	10,2	-2,3	21,3	13,3	-8,1
Cigándi	170,9	283,7	1,7	39310,6	39642,3	1,0	6,9	1,7	-5,2	44,3	0,1	-44,2
<i>alacsonyan fejlett</i>												
B.-A.-Z.	2077,2	5155,3	2,5	118193,2	219110,7	1,9	22,6	43,8	21,2	45,4	18,2	-27,2

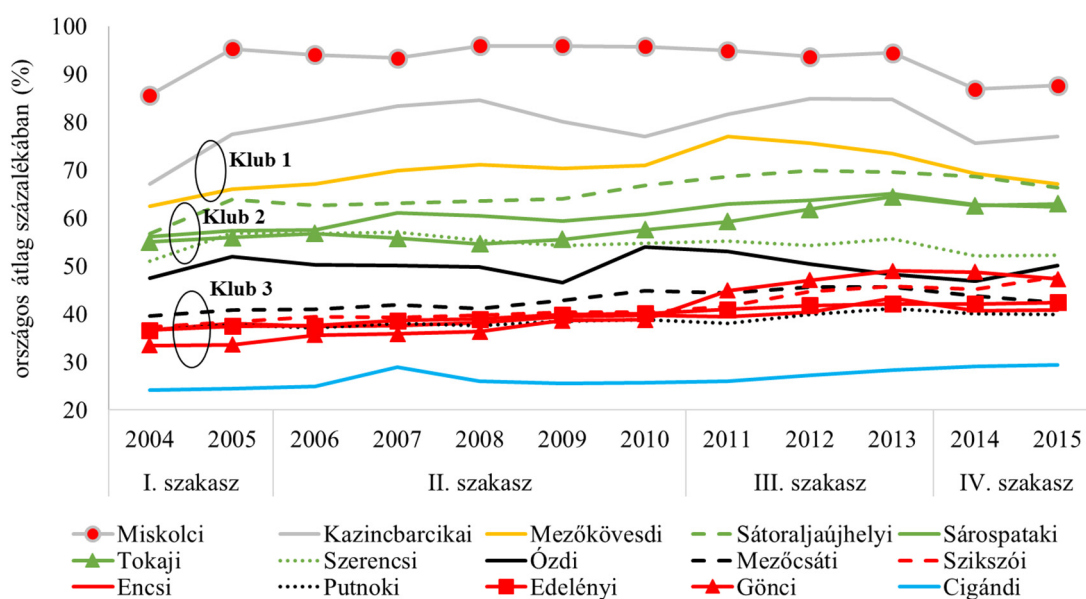
4.2. táblázat: A nettó árbevétel, az export arány és a külföldi tőke arányának alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes járásaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

A külföldi működőtőke csökkenésének megítélése nem egyértelmű, hiszen ha annak kivonulása a termelékenység és hatékonyság fenntartása, növekedése mellett történik meg, akkor csökkenti a kiszolgáltatottságot. A kiszolgáltatottság megítélését az is befolyásolja, hogy a jelenlévő külföldi, vagy belföldi tőke mekkora mértékű gazdasági erőt képvisel, vagyis egy nagyobb válságot átvészel a tartalékaiból, vagy kivonja befektetéseit a kevésbé jövedelmező térségből, ahogy ez történt a 2008-as válság idején is. Ezért az alacsony egy vállalkozásra jutó bruttó hozzáadott értékkel rendelkező és magas külföldi tulajdoni hányaddal rendelkező cégek potenciálisan sebezhetőbbek. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ilyen térségnek számít a megyében a Sárospataki, Tokaji és Szerencsi, valamint az Ózdi járás.

IV.2.2.2. Klubkonvergencia vizsgálata

Az előző fejezetekben azonosított reálkonvergencia még erőteljesebb a periférikus és félperiférikus járások csoportján belül. Mind az egy főre jutó TGE, mind az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján a hasonló kezdeti feltételekkel rendelkező periférikus és félperiférikus járások esetén határozott klubkonvergencia figyelhető meg (4.15. és 4.17. ábra). A TGE és a bruttó hozzáadott érték esetén kialakuló klubok csak részben fednek át, azonban jellemző egy a zempléni járások dominálta közepesen fejlett (félperiférikus) és egy az északi határ menti járások dominálta alacsonyan fejlett (periférikus) klubok megléte.

Az egy főre jutó TGE alapján a hasonló kiinduló feltételekkel rendelkező járások három jól elkülöníthető csoportba, klubba tömörültek (4.15. ábra és 3.3. táblázat). 2004-ben a megyei egy főre jutó TGE (GDP)-t meghaladó három járás közötti jelentős különbségek nagyon széthúzták a mezőnyt, amiből az átlagot éppen meghaladó Kazincbarcikai járás az átlagot 4 százalékponton megközelítő Mezőkövesdi járással alkotott egy csoportot. Az időszak alatt a két járás közötti különbségek inkább nőttek, nem beszélhetünk klubkonvergenciáról.

4.15. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásainak növekedési üteme az országos átlaghoz viszonyított egy főre jutó TGE alapján 2004 és 2015 között (a Tiszaújvárosi nélkül)
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A Klub 2 zempléni járásai közül a jelenlegi Tokaji, Sárospataki és Szerencsi járás 2007-ben még az LHH33-ba tartozott, azonban az egy főre jutó TGE alapján már akkor is a megyei középmezőnybe és országosan is a középső harmad felső részébe foglaltak

helyet. 2015-ben is csak a Szerencsi járás került volna a komplex programmal is fejlesztendő leghátrányosabb helyzetű kategóriába, amely növekedési üteme erősen ingadozott a vizsgált időszakban (4.15. ábra). E járások az LHH33 lehatárolásának idején nem gazdasági téren, hanem a humán erőforrás, oktatás szociális, egészségügy és településfejlesztés területén voltak elmaradottak (3.8. táblázat), míg a Klub 3-ban a Mezőcsáti és Gönci kivételével valamennyi fentebb nevezett járásban fejlesztési prioritásként került megnevezésre a gazdaság fejlesztése. A Tokaji, Sárospataki és Szerencsi járások ki is kerültek 2015-ös lehatárolásában a komplex programmal támogatandó körből.

Kistérség (székhelytelepülés)	Gazdaságfejlesztés	Foglalkoztatás bővítés	Humán erőforrás fejlesztés	Oktatásfejlesztés	Szociális fejlesztések	Egészségügyi fejlesztés	Településfejlesztés	Közlekedésfejlesztés	Környezeti fejlesztések
Abaúj-Hegyközi (Gönc)		X			X				X
Bodrogközi (Cigánd)	X	X						X	
Edelényi (Edelény)	X	X					X		
Encsi (Encs)	X	X			X				
Mezőcsáti (Mezőcsát)		X	X						
Ózdi (Ózd)	X	X		X			X		
Sárospataki (Sárospatak)				X				X	
Szerencsi (Szerencs)			X				X		X
Szikszói (Szikszó)	X	X			X				
Tokaji (Tokaj)					X	X			

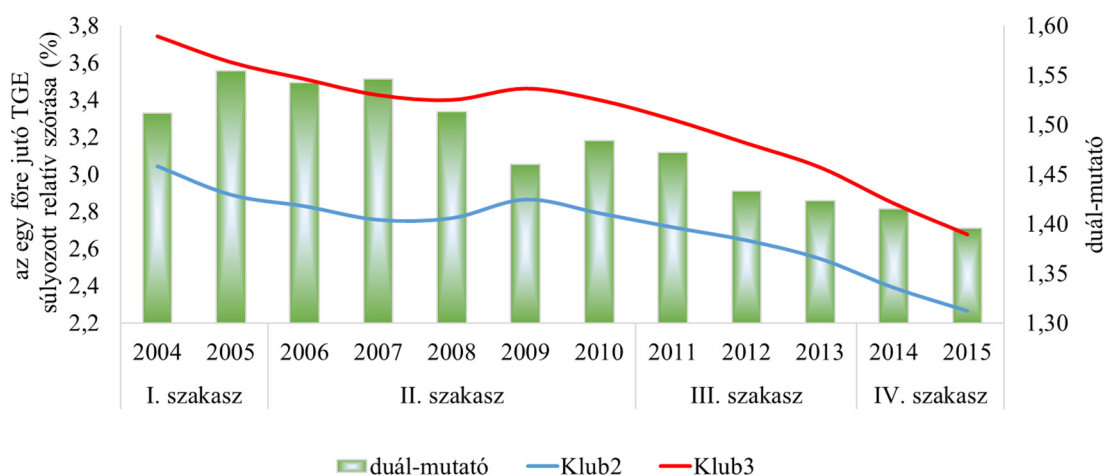
4.3. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei komplex programmal támogatandó kistérségek fejlesztési prioritásai

Forrás: MARGITICS (2010) alapján

A Klub 2 – megyei középmezőnybe és országosan is a középső harmad felső részébe tartozó – félperiférikus zempléni járásai és a Klub 3 periférikus abaúji és borsodi járásai esetén fennáll a klubkonvergencia (4.16. ábra). (Klub 3 a Cigándi és Ózdi járás kivételével megfelel a megyében periférikus járásnak minősített körnek. 1. III. fejezet). A Klub 2-ben a Tokaji és a Sárospataki járás felzárkózott a csoportban vezető pozíciójú Sátorajjáújhelyi járáshoz, míg a Szerencsi járás növekedési üteme lassult, így különvált a klub többi tagjától. A megyei átlag feletti vállalkozássűrűségű Tokaji, Sárospataki és

Sátoraljaújhelyi járások közötti klubkonvergenciát a Tokaji és Sárospataki járások működő vállalkozásainak koncentráció növekedése hajtotta, míg a Szerencsi járás lemaradásában a helyi adóbevételek csökkenése volt a meghatározó.

A Klub 3 gyorsabb növekedési ütemének köszönhetően (4.4. táblázat) jelentős mértékben felzárkózott a Klub 2-höz, amit klubátlaguk alapján számolt duál-mutatójuk is tükröz (4.16. ábra). Vagyis a periférikus járások esetén nemcsak klubkonvergencia áll fenn, hanem a megyei átlaghoz Klub 2 sebességét meghaladó mértékű konvergencia is, amely lényeges szerepet játszott a megyei szigma-konvergenciában.

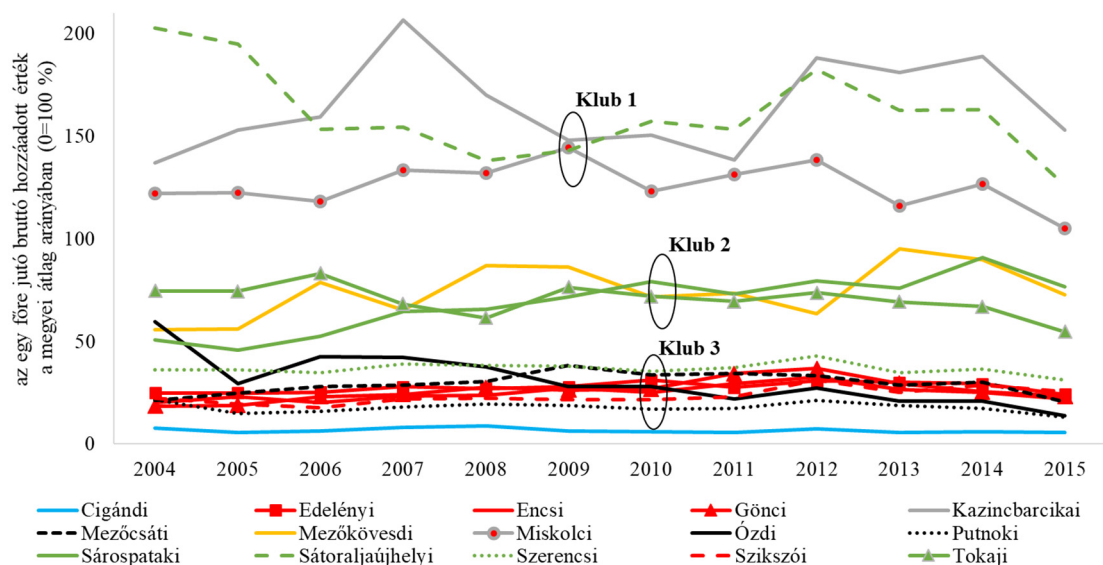

4.16. ábra: Területi egyenlőtlenségek változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye közepes (Klub2) és alacsony (Klub3) termelékenységgel jellemezhető csoportjaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

	egy főre jutó TGE klubátlag a megyei átlag arányában (%)												
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2004
Klub 2	79,3	79,3	79,6	80,5	78,5	78,1	80,7	81,5	82,2	83,5	83,7	81,9	1,03
Klub 3	52,5	51,0	51,6	52,1	51,9	53,5	54,4	55,3	57,4	58,7	59,1	58,7	1,12

4.4. táblázat: A Klub 2 és Klub 3 átlagának felzárkózási üteme a megyei átlaghoz
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték esetén a kiinduló feltételek tükrében két valódi klub jelölhető ki, amelyek csak részben fednek át az egy főre jutó TGE alapján lehatárolt klubokkal.

4.17. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye egy főre jutó bruttó hozzáadott értékének alakulása a megyei átlag százalékában 2004 és 2015 között (Tiszaújváros nélkül)

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A járásek megyei átlaghoz képesti növekedési trendjét vizsgálva (4.17. ábra) három jól elkülönülő csoport jelölhető ki, amelyek közül a klubkonvergencia értelmezéséből kiindulva csak a Klub 2 és Klub 3 alkot valódi klubot, ahol a kiinduló feltételek azonosak. Az 4.5. táblázatban a Klub 3 járáseai között azért nem szerepel az Ózdi és Szerencsi járás, mert csak az időszak folyamán kerültek a klubba, kezdeti feltételeik a klubból eltérőek voltak.

	Klub 1	Klub 2	Klub 3
egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (1000 Ft/fő)	magas	közepes	alacsony
adatsor terjedelme (megyei átlag %-ban)	202-122	74-50	25-18
járásek	Miskolci Sátoraljaújhelyi Kazincbarcikai	Mezőkövesdi Tokaji Sárospataki	Edelényi Encsi Szikszói Gönci Putnoki Mezőcsáti

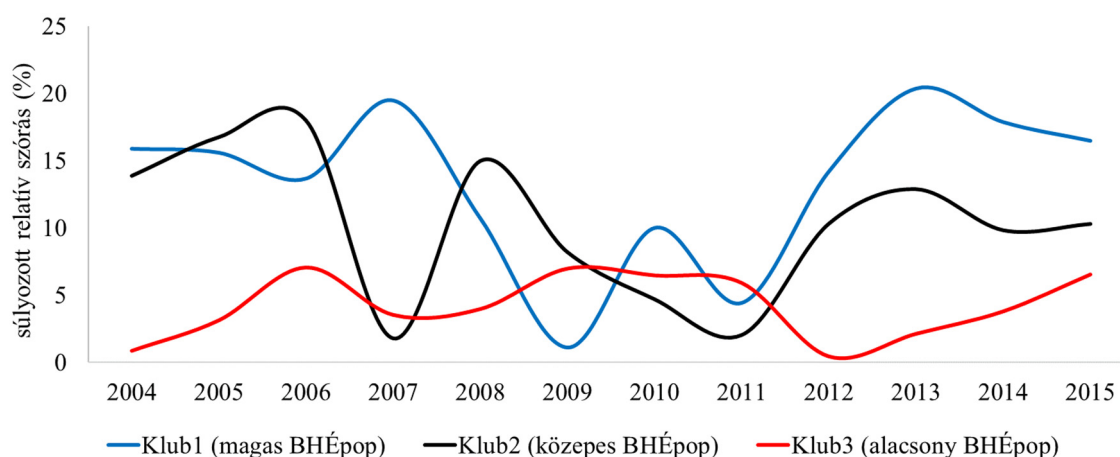
4.5. táblázat: Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján kialakított klubok összetétele

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A 4.17. ábra alapján megsejtett klubkonvergenciát a klubokon belüli súlyozott relatív szórás segítségével vizsgáltam (4.18. ábra), azonban szigma-konvergencia egyik esetben sem tapasztalható. A Klub 1 és Klub 2 esetén a válság hatására némileg

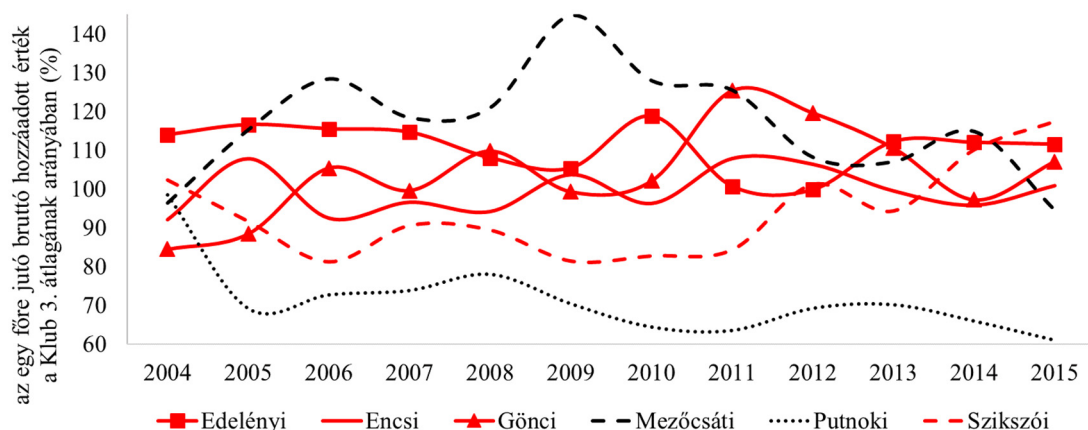
csökkentek az egyenlőtlenségek. A Klub 1 járási összetételéből adódóan azt legjobban a vegyipar és gépipar elhúzódó válsága befolyásolta (BOKIK 2010). Itt rajzoldóik ki legjobban a válság okozta sokk utáni helyreállási folyamat (3.31. ábra), mely során a Kazincbarcikai járás hozzájárulása még növekedett is a megyei bruttó hozzáadott értékhez. Az időszak végi záróértéken Klub 1 egyenlőtlensége alacsonyabb szintű volt, mint a vizsgálat kezdő időpontjában, hiszen a Miskolci járás jobban tartotta a Tiszaújvárosi járás által befolyásolt megyei átlaghoz képesti relatív pozícióját, mint a csoport másik két tagja.

4.18. ábra: Területi egyenlőtlenségek változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye magas (Klub1) közepes (Klub2) és alacsony (Klub3) egy főre jutó hozzáadott értékkel (BHÉpop) jellemezhető csoportjaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A Klub 2 belső egyenlőtlenségének időszak eleji és végi közel azonos nagysága elfedi a csoporton belüli ellentétes irányú folyamatok eredőjeként a Tokaji és Sárospataki járások klubon belüli pozíciócseréjét (4.17. ábra), vagyis jól látható a relatív pozícióváltozás sugallta járási pályávek alakulása.

A Klub 3 járásainak trendjét közelebbről megvizsgálva (4.19. ábra) azt láthatjuk, hogy a klubon belül a szigma-konvergencia elmaradását a Putnoki járás növekedési trendje okozza, míg a Mezőcsáti és Szikszói járás az időszak végére a végig hasonló trend mentén növekedő Edelényi, Encsi és Gönci járásokhoz konvergált. Vagyis ugyan szigma- és béta-konvergencia nem, de klubkonvergencia fennáll Borsod-Abaúj-Zemplén megyében néhány történelmi, a G. FEKETE (1995) által Cserhát-Hernád-Bódva vidéknek elnevezett a mai Edelényi, Szikszói, Encsi és Gönci járásoknak megfelelő periféria felzárkózása és szintén történelmi léptékben belső perifériának számító Mezőcsáti járás esetén.

4.19. ábra: Az egyes járások klubátlaghoz viszonyított növekedési trendjének alakulása egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján üteme Borsod-Abaúj-Zemplén megye alacsony bruttó hozzáadott értékű klubjában (Klub3) 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

IV.2.2.3. A járási reálkonvergencia tükröződése a relatív pozíció változásában

Az előbbiekben felvázolt folyamatok a gyorsabb növekedésű járások esetén az országos és megyei rangsorban történő előrébb lépéssel is együtt jártak. Az egy főre jutó TGE alapján kialakított országos járási versenyben a Gönci járás 18, a Szikszói 11 helyezést javított pozícióján, míg a Tiszaújvárosi (a Budakeszi járás és Budapest után) megtartotta vezető szerepét. Az országos versenyben figyelemre méltó még a Sátoraljaújhelyi (20) és a Kazincbarcikai (17) járás pozíciójavulása (4.6. táblázat).

	járás	egy főre jutó TGE az országos átlag arányában (%)		növekedési ráta 2015/2004	százalékpont vált. 2015-2004	országos rang		országos rang vált. 2015-2004	egy főre jutó TGE a megyei átlag arányában (%)		növekedési ráta 2015/2004	százalékpont vált. 2015-2004	megyei rang		megyei rang vált. 2015-2004
		2004	2015			2004	2015		2004	2015			2004	2015	
	Tiszaújvárosi	145,8	156,4	1,072	10,5	3	3	0	223,1	225,3	1,010	2,3	1	1	0
	Miskolci	85,6	87,6	1,024	2,0	48	51	-3	130,9	126,3	0,965	-4,6	2	2	0
Klub 1	Kazincbarcikai	67,2	77,1	1,147	9,9	82	65	17	102,7	111,1	1,081	8,3	3	3	0
	Mezőkövesdi	62,6	67,1	1,072	4,5	91	90	1	95,7	96,7	1,010	1,0	4	4	0
Klub 2	Sátoraljaújhelyi	56,8	66,4	1,168	9,6	112	92	20	86,9	95,7	1,101	8,7	5	5	0
	Sárospataki	56,1	62,3	1,110	6,2	114	111	3	85,9	89,8	1,045	3,9	6	7	-1
	Tokaji	55,0	63,0	1,145	8,0	117	107	10	84,1	90,8	1,079	6,6	7	6	1
	Szerencsi	51,1	52,3	1,024	1,2	131	143	-12	78,1	75,4	0,965	-2,8	8	8	0
	Ózdi	47,5	50,1	1,056	2,7	144	149	-5	72,6	72,2	0,995	-0,3	9	9	0
Klub 3	Mezőcsáti	39,5	42,3	1,071	2,8	160	167	-7	60,5	61,0	1,009	0,5	10	13	-3
	Szikszói	37,3	47,8	1,280	10,4	165	154	11	57,1	68,8	1,206	11,8	11	10	1
	Encsi	36,7	40,9	1,112	4,1	167	170	-3	56,2	58,9	1,048	2,7	12	14	-2
	Putnoki	36,7	39,9	1,086	3,2	168	173	-5	56,2	57,5	1,024	1,3	13	15	-2
	Edelényi	36,6	42,5	1,159	5,8	170	166	4	56,0	61,2	1,092	5,1	14	12	2
	Gönci	33,5	47,3	1,414	13,9	174	156	18	51,2	68,2	1,333	17,0	15	11	4
	Cigándi	24,2	29,4	1,216	5,2	175	175	0	37,0	42,4	1,145	5,4	16	16	0

4.6. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásainak növekedési üteme és relatív pozíciója az egy főre jutó TGE alapján országos és megyei összehasonlításban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A megye 16 járása közül a mezőny első felébe tartozó 8 járás esetén pusztán egy esetben történt átrendeződés – a Sárospataki járást megelőzte a Tokaji –, viszont a mezőny második felében jelentős változások történtek a járási rangsorban, amelynek nyertesei a Gönci (15-ről a 11-dik helyre) járás mellett az Edelényi (14-ről a 12-dik helyre), és a Szikszói (11-ről a 10-dik helyre) járások voltak. Vagyis az időszak alatt a leghátrányosabb helyzetű, periférikus járások között az országos növekedési átlagot jelentős mértékben meghaladó – a Cigándi járás kivételével – javítottak pozíciójukon. A Cigándi járás a leggyorsabban növekvő járások közé tartozott, ami hozzájárult ahhoz, hogy közeledett az országos és megyei átlaghoz, azonban lemaradása a megyei rangsorban az utolsó előtti Putnoki járástól még mindig jelentős maradt (15 százalékpontos). A hasonló növekedési rátájú járások kiinduló feltételei között az egy főre jutó TGE alapján meglehetősen nagy különbségek voltak, ami végső pozíciójukat is bizonyos mértékben determinálta.

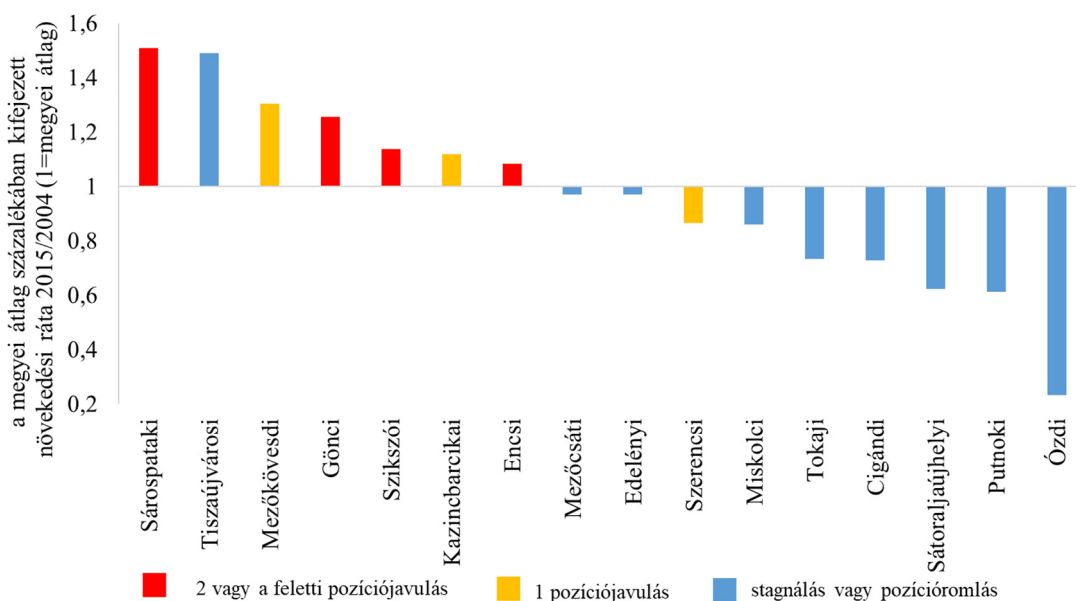
Az Gönci járás nemcsak az egy főre jutó TGE, de az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján is javított járási pozícióján (4.7. táblázat), amely a járás gazdasági erősödését tükrözi. Az időszak legnagyobb vesztese az Ózdi járás, amely pozíciója az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján 8 helyezéssel romlott, ami sokkal inkább tükrözi a járásban lezajlott gazdasági folyamatokat, mint a becsült TGE. Az Ózdi járásban a bruttó hozzáadott érték 2015-re a 2004. évi 60 százalékára csökkent, miközben nőtt az ennek előállításában résztvevő kettős könyvvitelű vállalkozások száma, igaz annak mértéke elmaradt a megyei átlagtól. A járás gazdasági erejét és karakterét a járásszékhely Ózd határozza meg. Az egykori kohászvárosban jelentős külföldi működőtőke jelent meg a kilencvenes évek végén. Az Ózdi Acélművek (ÓAM) Kft.-t felvásárolta a Max Aicher GmbH & Co. nevű német cég, amely zöldmezős beruházásként miniacélművet helyezett üzembe, és 2015-ben a megye TOP100-as listáján a 18. helyen szerepelt (BOKIK 2016).

Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján 2004-ben kirajzolódott megyei sorrend lényegesen átrendeződött 2015-re. A Gönci járás mellett a Sárospataki, Encsi és Szikszói járások pozíciója is javult. A Gönci járás a 15-dikről a 11. helyre lépett előre, amellyel az időszak legnagyobb nyertese volt. A vezető járások pozíciója lényegében nem változott (Tiszaújvárosi, Sátoraljaújhelyi, Kazincbarcikai és Miskolci), viszont a megyei növekedési ütemet meghaladó járások (4.20. ábra) közül – ha kis mértékben is, de – mindegyik javítani tudott pozícióján.

Járás	Egy főre jutó BHÉ 2004	Relatív pozíció 2004	Egy főre jutó BHÉ 2015	Relatív pozíció 2015	Relatív pozíció javulás
Tiszaújvárosi	1871,6	1	7523,1	1	0
Sátoraljaújhelyi	950,7	2	1594,7	3	-1
Kazincbarcikai	642,4	3	1936,5	2	1
Miskolci	573,2	4	1330,4	4	0
Tokaji	349,7	5	692,7	7	-2
Ózdi	280,3	6	175,9	14	-8
Mezőkövesdi	261,3	7	918,7	6	1
Sárospataki	238,2	8	968,7	5	3
Szerencsi	170,1	9	396,7	8	1
Edelényi	117,	10	305,8	10	0
Sziksói	105,	11	322,	9	2
Putnoki	101,1	12	167,1	15	-3
Mezőcsáti	98,9	13	259,3	13	0
Encsi	94,6	14	276,6	12	2
Gönci	86,7	15	293,7	11	4
Cigándi	36,6	16	72,	16	0
megyei átlag	469,3	n.r.	1266,4	n.r.	n.r.

4.7. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásainak rangsora az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján 2004 és 2015
(n.r.: nem releváns)

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

4.20. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásainak a megyei átlaghoz viszonyított növekedési üteme az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján 2004 és 2015

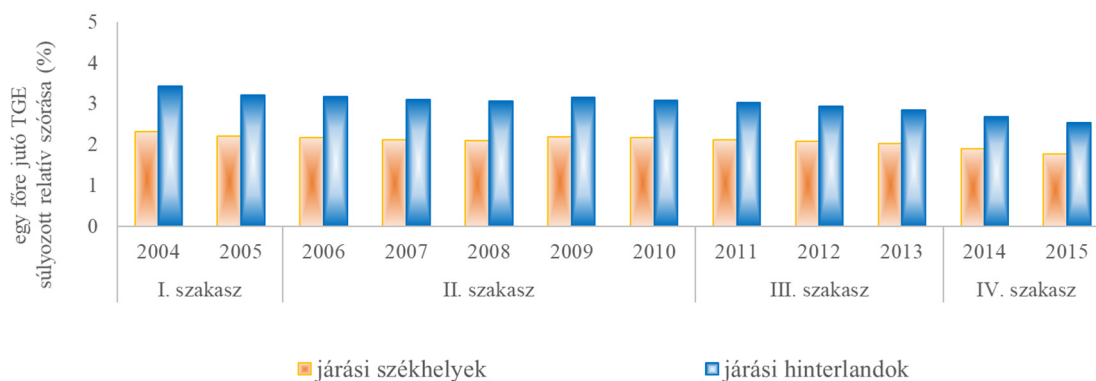
(a színek a megyei rangsor szerinti pozícióváltozást, míg az oszlopok a növekedési rátát mutatják)

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A megyei növekedési ütemet csupán hét járás haladta meg (4.19. ábra), amelyek közül a Tiszaújvárosi és Kazincbarcikai járás nemzetgazdasági szempontból is meghatározó járások, a Sárospataki és Mezőkövesdi az országos mezőnyben is inkább a közepes gazdasági erővel rendelkező járásaink közé tartoznak, míg a Gönci, Szikszói és Encsi, a három abaúji járás Magyarország területfejlesztési szempontból leghátrányosabb helyzetű vidékei közé tartoznak.

IV.2.2. Járásszékhelyek és járási hinterlandok közötti egyenlőtlenségek változása

Az egy főre jutó TGE járásszékhelyekre és a hinterlandokra külön-külön számolt területi egyenlőtlenségeinek meglepően alacsony – az időszak folyamán a további kiegyenlítődség irányába elmozduló – értékei a megyén belüli nagyfokú polarizáltságra utalnak a járásszékhelyek és hinterlandok között (4.21. ábra).

4.21. ábra: Az egy főre jutó TGE járásszékhelyek közötti és hinterlandok közötti területi egyenlőtlenségeinek változása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A megye székhelytelepülései és hinterlandjai közötti egyenlőtlenségek lényegesen kisebbek, mint az egyes járásokon belüliek. Vagyis a járások esetén mért gazdasági fejlettségbeli különbségeket a székhelytelepülések és a hinterlandok települései közötti különbségek határozzák meg, amit a székhelyek és hinterlandok közötti duálmutató értéke is alátámaszt (4.22. ábra). A járásszékhelyek közötti egyenlőtlenségek alacsony értéke azért meglepő, mert az ország egyik legfejlettebb és legelmaradottabb járásszékhelyét is magába foglalja a vizsgált csoport, azonban a járásszékhelyek többsége a megyei átlaghoz közeli értéket vesz fel (4.23. ábra).

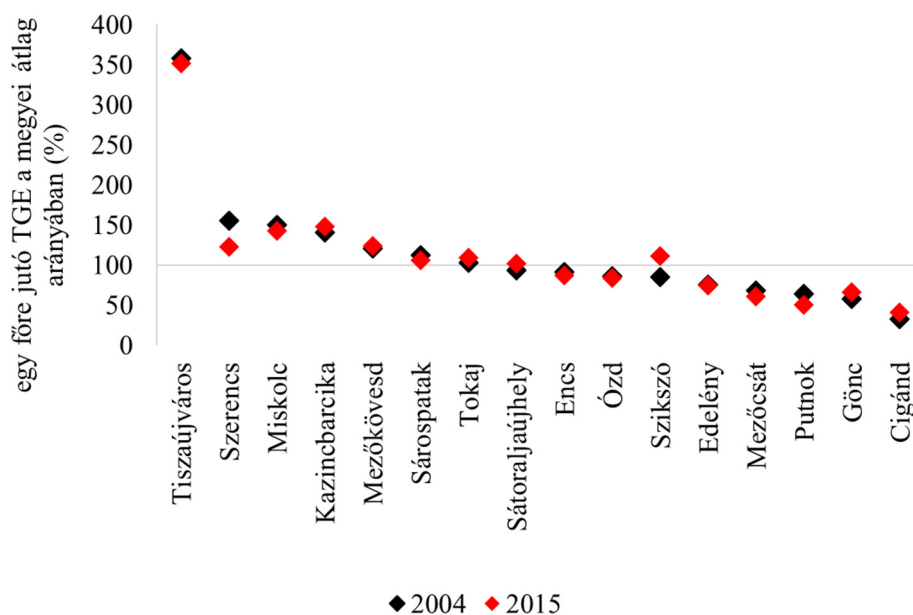
A válságot követően a járásszékhelyek és hinterlandok közötti polarizáció csökkent, amit jól mutat a járásszékhelyek és hinterlandok átlaga alapján számolt duálmutató értéke (4.22. ábra) és a járásszékhelyek és hinterlandok átlagának megyei

átlaghoz viszonyított arányának változása, amely mindkét térkategória megyei átlaghoz történő közeledéséről tanúskodik, csak míg ez a járasszékhelyek esetén csökkenést, addig a hinterlandok esetén növekedést, felzárkózást jelentett. A polarizáltság csökkenése egészen a IV. szakaszig tart, amikor a járasszékhelyek növekedésnek (főként Tiszaújváros és Miskolc révén a vegy- és gépipar felfutásának köszönhetően) indultak, miközben a kisebb mozgósítható gazdasági tőkével rendelkező, – és a legtöbb esetben a közfoglalkoztatási programok következtében nekilendülő – hinterlandok-e növekedési ütemet nem tudták tartani, így a megyei átlagtól kissé lemaradtak, vagyis a III. szakaszban még nem, viszont a IV. szakaszban a „váltómozgás-elmélet” érvényesülését látjuk.

4.22. ábra: A járasszékhelyek és járási hinterlandok polarizáltságának változása a megyei átlaghoz viszonyított egy főre jutó TGE alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között

Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

4.23. ábra: A járásszékhelyek a megyei átlaghoz viszonyított egy főre jutó TGE alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

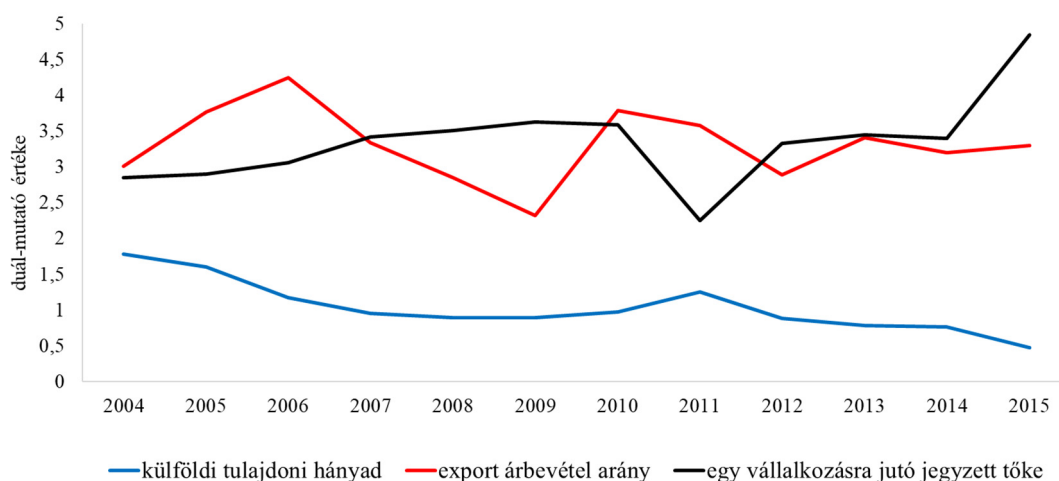
Az egyes járásszékhelyek megyei átlaghoz képesti teljesítményében azok gazdaságszerkezete tükröződik. A megye vezető ipari városai mellett azok teljesítenek a megyei átlagot meghaladó mértékben, amelyek gazdasági szerkezetében a primer szektor és az építőipar mellett egyéb ipari ágazatok is nagyobb súllyal szerepelnek és a megyei átlagot meghaladó a vállalkozássűrűség aránya (4.8. táblázat és 4.30. ábra).

járás		A+B	C+D+E	F	egyéb
Cigánd	2004	16,9	6,0	12,0	65,1
	2014	19,1	6,4	17,0	57,4
Edelény	2004	5,0	6,1	13,5	75,4
	2014	4,7	8,6	11,5	75,2
Encs	2004	9,2	6,3	9,8	74,6
	2014	9,0	7,2	11,5	72,3
Gönc	2004	22,5	9,0	2,2	66,3
	2014	22,4	8,6	6,9	62,1
Kazincbarcika	2004	0,8	7,4	7,8	84,0
	2014	0,5	7,6	6,4	85,4
Mezőcsát	2004	10,0	6,9	16,3	66,8
	2014	8,7	5,3	9,6	76,4
Mezőkövesd	2004	3,8	17,8	11,2	67,3
	2014	3,1	12,5	9,9	74,5
Miskolc	2004	0,9	7,1	7,5	84,5
	2014	1,0	6,4	7,1	85,5
Ózd	2004	1,8	9,4	7,4	81,4
	2014	2,0	8,5	6,5	83,0
Putnok	2004	8,1	8,7	8,7	74,5
	2014	8,1	5,8	7,6	78,5
Sárospatak	2004	5,2	9,1	8,5	77,2
	2014	5,5	10,1	10,0	74,4
Sátoraljaújhely	2004	4,4	7,7	4,1	83,8
	2014	2,4	7,5	6,2	83,9
Szerencs	2004	7,0	7,9	7,9	77,2
	2014	6,1	7,2	6,8	79,9
Szikszó	2004	6,1	8,4	12,4	73,1
	2014	4,4	6,3	11,1	78,1
Tiszaújváros	2004	1,4	9,4	9,3	79,8
	2014	1,6	9,9	8,5	80,0
Tokaj	2004	4,5	9,0	5,2	81,3
	2014	3,7	9,2	5,5	81,6

4.8. táblázat: Járasszékhelyek működő vállalkozásainak ágazatonkénti megoszlása
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

A vizsgált időszakban a járások gazdasági centrumai és hinterlandjaik közötti polarizáció a külföldi tulajdoni hányad esetén csökkent – sőt 2015-re előjele megfordult –, míg az export árbevétel esetén enyhén növekedett, de inkább stagnált (4.24. ábra).

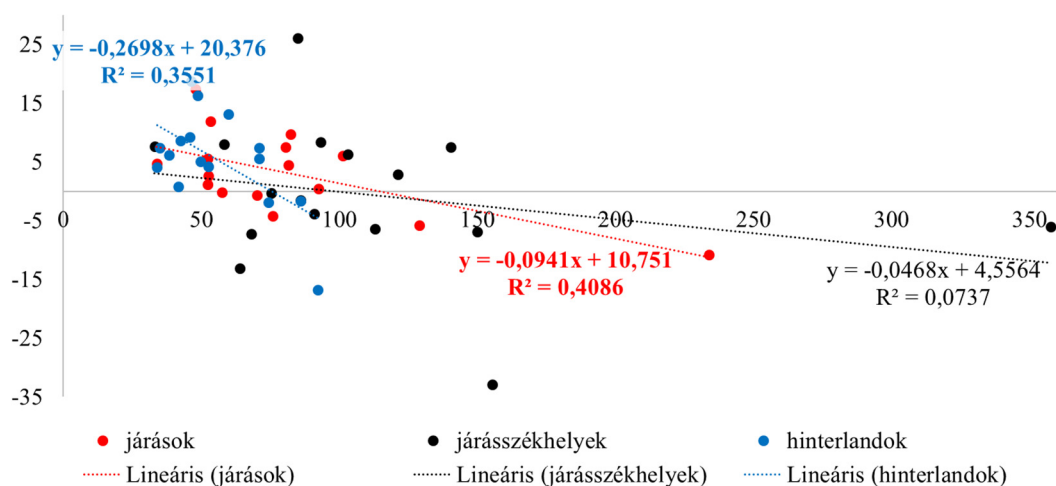

4.24. ábra: Az export arány, külföldi tulajdon és egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke polarizációjának változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye járási gazdasági centrumai és hinterlandjaik között 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

Az export árbevétel arányának növekedése mind a centrumokban, mind a hinterlandokon a megyei növekedési ütemnek felelt meg, illetve a hinterlandok esetén attól csak kevéssé maradt el, ebből adódóan a 2004-es háromszoros különbség az időszak végén is enyhe növekedés mellett tartotta magát (4.9. táblázat). A külföldi tulajdoni hányad esetén viszont ellentétes irányú folyamatok eredményeként az időszak végére a centrumokban a megyei átlag alá, míg a hinterlandokon azt közel kétszeresen meghaladó mértékűre nőtt aránya. Az egy vállalkozóra jutó jegyzett tőke duál-mutatója alapján mért polarizáció nőtt a vizsgált időszakban a centrumok és a hinterlandok között, így a 2004-es közel háromszoros értékről 2015-re közel ötszörösére nőtt a centrumok és hinterlandok közötti különbség.

	export árbevétel aránya			külföldi tulajdoni hányad			egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke		
	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04
centrum	25,1	48,0	1,9	47,9	16,4	0,3	25628,9	42475,4	1,7
hinterland	8,3	14,6	1,7	26,9	34,5	1,3	8985,9	8771,3	1,0
duál-mutató	3,0	3,3	1,1	1,8	0,5	0,3	2,9	4,8	1,7
B.-A.-Z.	22,6	43,8	1,9	45,4	18,2	0,4	20944,5	30726,0	1,5

4.9.táblázat: Az export arány, külföldi tulajdon és egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke duál-mutatójának változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye járási gazdasági centrumai és hinterlandjaik között 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

	járások	járásszékhelyek	hinterlandok	települések
béta értéke	-0,0941	-0,0468	-0,2698	-0,0358
korrelációs együttható	-0,64	-0,27	-0,60	-0,04

4.25. ábra: Regresszióanalízis az egy főre jutó TGE (2004) és növekedési rátája (2015/2004) alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megye különböző területi szintjein
Adatforrás: TeIR – NAV; KSH (T-STAR)

Az egy főre jutó TGE megyei átlaghoz viszonyított 2004-es aránya és növekedési rátája közötti lineáris regresszió béta-konvergenciát tükröz járási, települési, a járásszékhelyek és a járási hinterlandok szintjén egyaránt 2004 és 2015 között (4.25. ábra). A járások és járási hinterlandok esetén a korreláció mértéke a kiinduló állapot és a növekedési ráta között közepes ellentétes irányú kapcsolatot mutat, ami összecseng a hinterlandok szigma-konvergenciája kapcsán tett megállapításunkkal, hogy a járások esetén tapasztalható konvergenciában a hinterlandok megerősödése játszott szerepet.

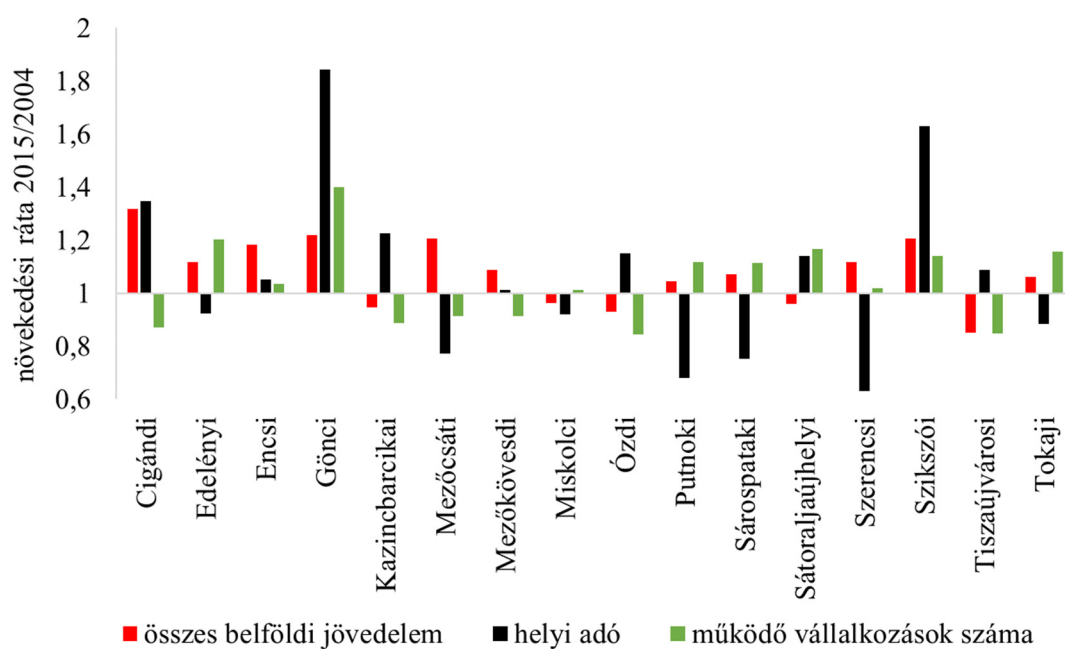
IV.2.3. A TGE egyes tényezőinek szerepe a reálkonvergencia folyamatokban

A GDP esetén a belső egyenlőtlenségek hátterének feltárásához a TGE becsléséhez használt jelzőszámok koncentráció változását kell tanulmányozni, hiszen az egy főre jutó TGE változása tulajdonképpen a becsléshez felhasznált összes belföldi jövedelem, működő vállalkozások száma és a helyi adóbevétel koncentrációjának változását tükrözi.

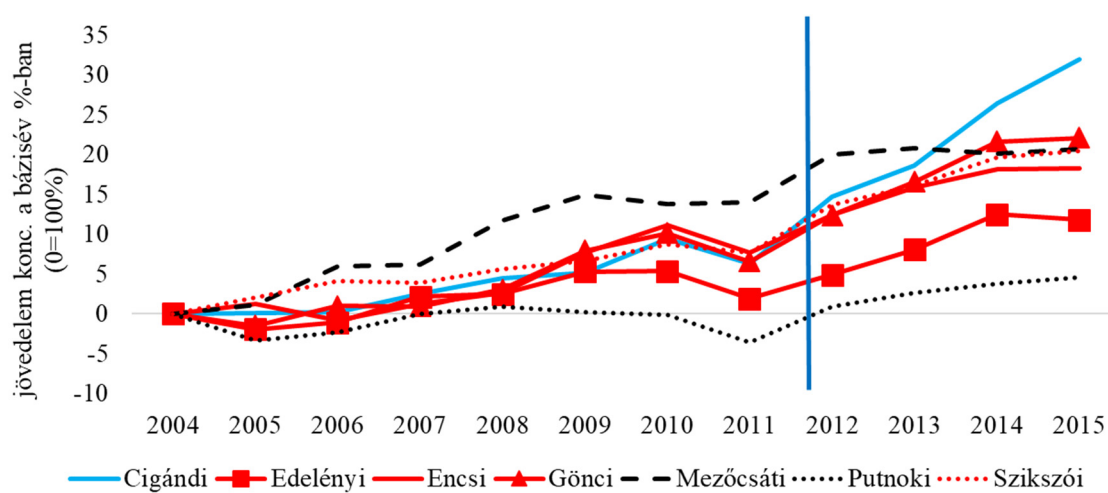
Az időszakban az egy főre jutó TGE alapján az alacsony lakónépességű és gazdasági fejlettségű Gönci, Szikszói, Cigándi, Edelényi és Encsi járás növekedett a leggyorsabban (4.6. táblázat), ami az általuk koncentrált TGE növekedésében is megnyilvánult (4.9. ábra). A megye gazdaságilag három legerősebb járásából a

Miskolciban és Tiszaújvárosiban csökkent, míg a Kazincbarcikaiban nőtt a TGE-koncentráció. (Utóbbi háttérben a helyi adók koncentrációjának növekedése áll).

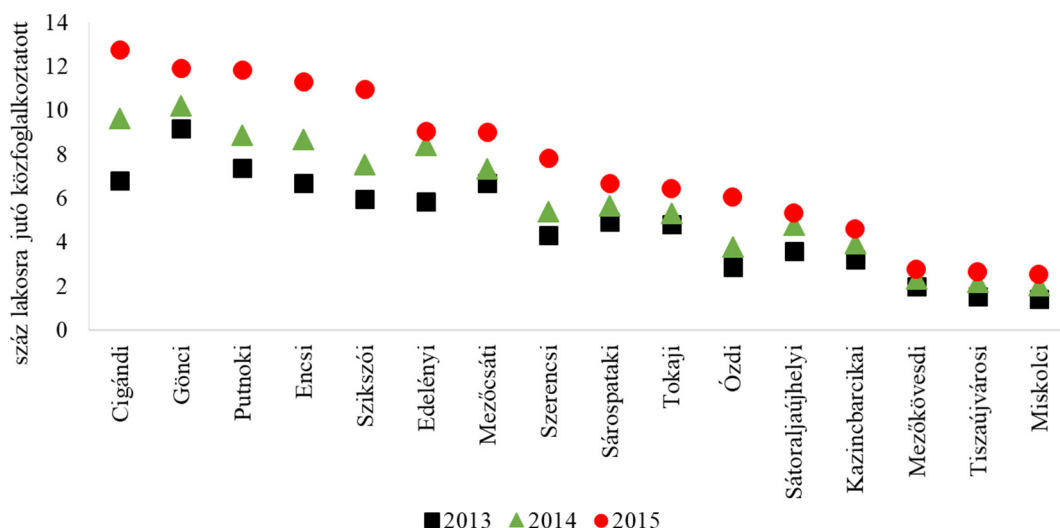
A koncentráció-növekedést elért 5 alacsonyan fejlett, periférikus járás esetén a TGE becsléshez használt indikátorok közül a Gönci, Szikszói és Encsi járásokban mindhárom mutató százalékos részaránya növekedett. Míg a Cigándi esetén csak a helyi adóbevételek és a jövedelem, addig az Edelényiben csak a jövedelem és a működő vállalkozások számának aránya (4.26. ábra) nőtt. A legnagyobb növekedési rátájú Gönci és Szikszói (4.6. táblázat) járásokban elsősorban a helyi adó koncentrációjának, de a Gönci esetén a működő vállalkozások számának növekedése is jelentős volt. Az alacsonyan fejlett járások (Cigándi, Edelényi, Encsi, Gönci, Mezőcsáti, Putnoki, Szikszói) mindegyikéről elmondható, hogy kisebb, vagy nagyobb mértékben növekedett az általuk koncentrált jövedelem mennyisége. A jövedelem-koncentráció időbeli változását megvizsgálva e járásokban (4.27. ábra) 2011 tekinthető fordulópontnak, amikor a korábbi közmunkaprogramokat felváltja a közfoglalkoztatás. A közfoglalkoztatás átmeneti jellegű, határozott idejű foglalkoztatást biztosít a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülő, illetve álláskeresői vagy szociális ellátásra nem jogosult, vagy a megváltozott munkaképességű rehabilitációs ellátásban részesülő személyek számára (MK 2011). A közfoglalkoztatás lehetőséget jelent a halmozottan hátrányban lévő álláskeresőknél, vagyis kiemelt jelentősége van hazánk leghátrányosabb helyzetű térségeinek foglalkoztatásában. Így a Gönci, Szikszói, Putnoki, Mezőcsáti, Encsi, Edelényi és Cigándi járásokban – főként ahol nem jelent meg nagyobb foglalkoztató és az ipari központoktól is távolabb esnek – a közfoglalkoztatási programok voltak, amelyek a jövedelem-koncentráció növekedését lényegesen befolyásolták, amely ugyan enyhítette a mindennapi megélhetési problémákat, de nem csökkentette, hanem egyértelműen növelte a járás és az ott élő emberek függőségét. A Bosch 2016-os bővítését követően már messzebből is toboroztak munkásokat a munkaközvetítők (pl: Encsi, Gönci járás), illetve a 2018-ban megindult autópálya építés a piacképes tudással rendelkező férfi közfoglalkoztatottak felszívta, ami az erre épült helyi gazdaságfejlesztési programok működését részben nehezíti (pl: Ináncs), vagy megfelelő színvonal mellett piaci működésre történő átállásra (pl: Hernádszentandrás BioSzentandrás program) sarkallja.

4.26. ábra: A TGE becsléshez használt egyes változók százalékos részesedésének változása a járásokban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – BM, KSH (T-STAR)

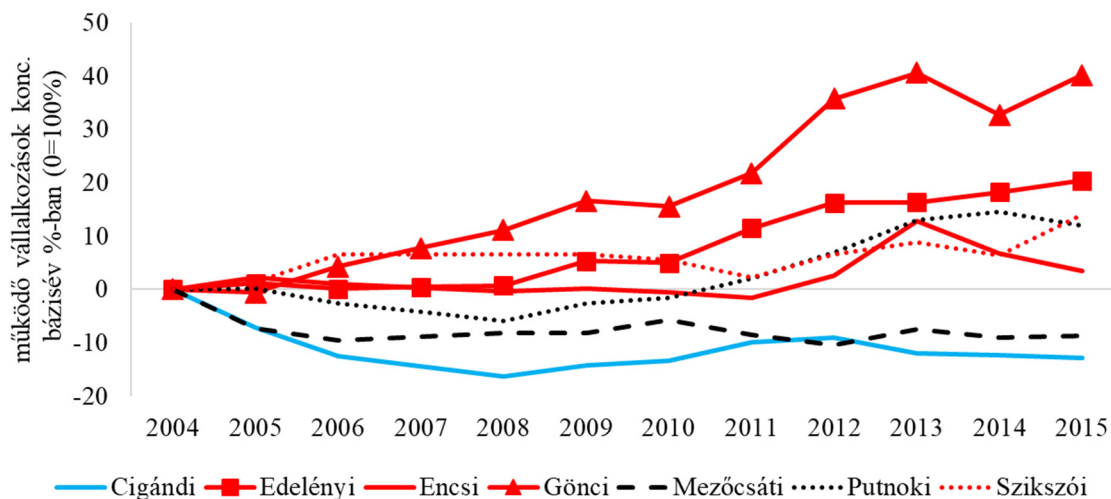

4.27. ábra: A járások által koncentrált összes belföldi jövedelem változása 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

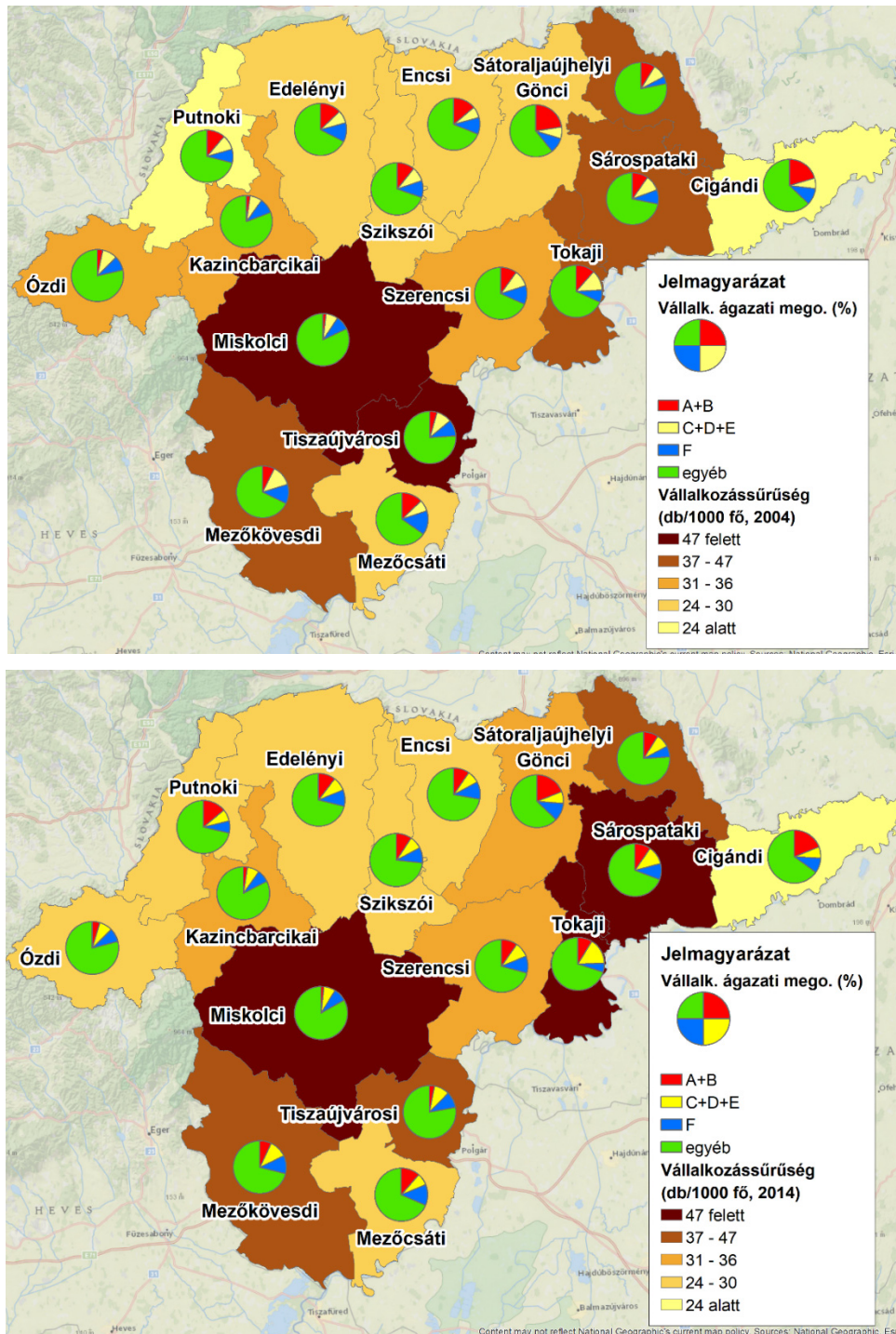
4.28. ábra: A száz főre jutó közfoglalkoztatottak havi átlagos száma Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes járásaiban 2013 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – BM, KSH (T-STAR)

A jövedelem-koncentráción kívül a Gönci, Edelényi, Szikszói, Putnoki és Encsi járásban a működő vállalkozások koncentrációja is emelkedett (4.29. ábra), amely azonban csak a Gönci, Edelényi és Putnoki járás esetén járt együtt a vállalkozássűrűség érdemi változásával (4.30. ábra), ami részben szintén hozzájárulhatott a jövedelem koncentráció növekedéséhez.

4.29. ábra: A járásként koncentrált működő vállalkozások számának változása 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

4.30. ábra: A járáások által koncentrált működő vállalkozások számának változása 2004 és 2015 között

Forrás: TeIR – KSH (T-STAR) adatai alapján saját szerkesztés

V. A FELZÁRKÓZÓ PERIFERIKUS JÁRÁSOK FÜGGŐSÉGI VISZONYAINAK VÁLTOZÁSA

Az alacsonyan fejlett, periférikus járások közül az egy főre jutó TGE alapján a Gönci, a Cigándi, a Szikszói, az Edelényi, Encsi és Putnoki járások léptek a felzárkózás útjára. Azonban míg a Gönci, a Szikszói és Encsi járás a helyi adók, a jövedelem, a működő vállalkozások száma és a bruttó hozzáadott érték alapján is tükrözi a helyi gazdasági erő növekedését, addig a többi periférikus járásban a felzárkózás csak egy-két vizsgált indikátor növekedésének a következménye (5.1. táblázat). A három, egymás szomszédságában elhelyezkedő abaúji járás közül a leglassabban fejlődő Encsi lényegében csak a koncentrált jövedelem tekintetében ért el jelentősebb növekedést, azonban az is figyelemre méltó, hogy megállt további leszakadása, amit korábbi számításaink is alátámasztanak (JENEY – VARGA 2016; NEMES ET AL. 2016; VARGA ET AL. 2018).

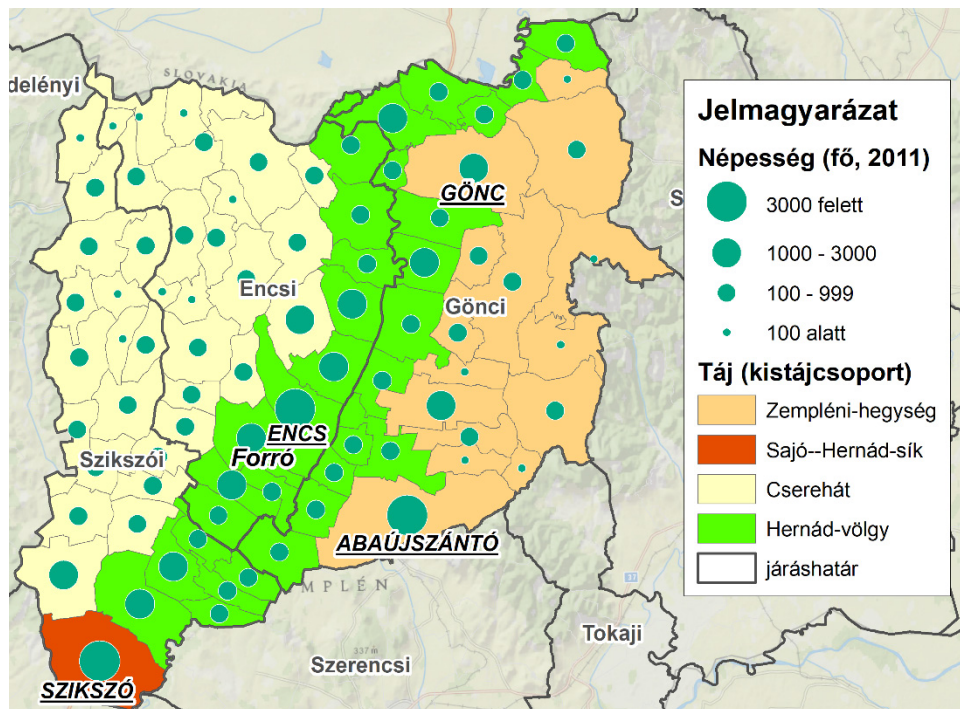
A következő fejezetekben e három, történelmi fejlődésében nagyon hasonló, azonban természeti adottságaiban (5.1. ábra), egyes területeinek elzártságában (TAGAI 2018b) markánsan különböző (5.2. ábra) abaúji járás fejlődésére koncentrálni vizsgálom a belső egyenlőtlenségek és meghatározó folyamatok alakulását, valamint a függőségi viszonyokat befolyásoló gazdasági tényezők változását.

járás	növekedési ráta 2015/2004					
	részesedés a megyeiből				egy főre jutó a megyei %-ban	
	TGE	jövedelem	működő vállalkozások	helyi adó	TGE	bruttó hozzáadott érték
Gönci	1,39	1,22	1,40	1,84	1,33	1,26
Cigándi	1,14	1,32	0,87	1,35	1,15	0,73
Szikszói	1,25	1,20	1,14	1,63	1,21	1,14
Edelényi	1,12	1,12	1,20	0,92	1,09	0,97
Encsi	1,10	1,18	1,03	1,05	1,05	1,08
Putnoki	1,01	1,05	1,12	0,68	1,02	0,61

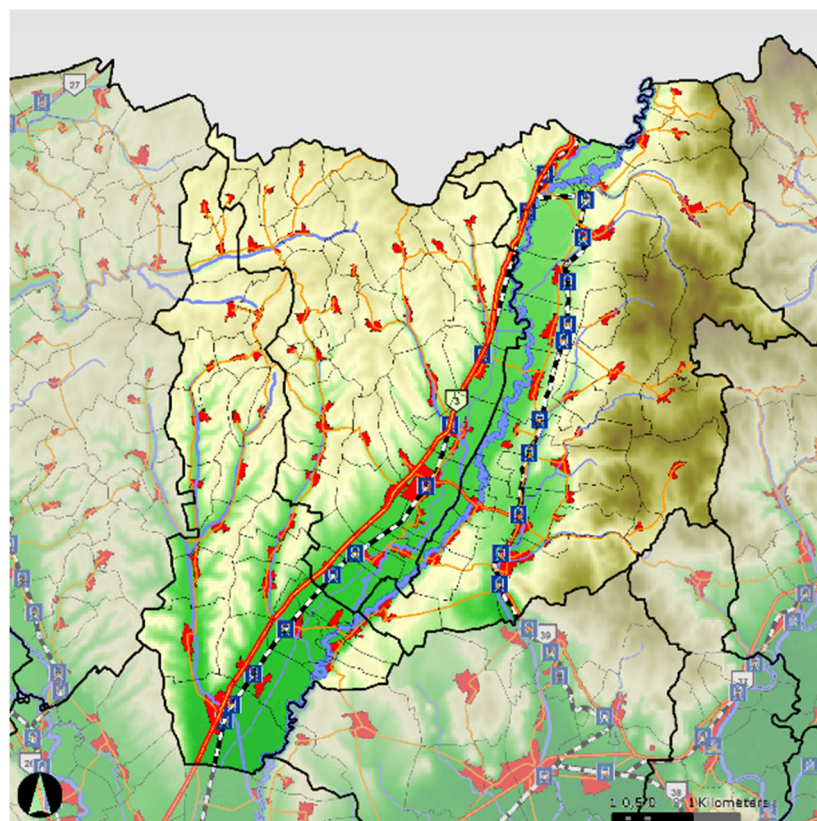
5.1. táblázat: Felzárkózó periférikus járások gazdasági mutatóinak növekedési rátája 2004 és 2015 között Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR), MÁK, NAV

5.1. ábra: Abaúji járások településeinek népessége és tájbeosztása
 Forrás: (Dövényi, 2010) és KSH – Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

5.2. ábra: Abaúji járások településeinek közlekedési hálózata
 Forrás: TeIR alapján saját szerkesztés

A három járás 83 települése közül összesen négy város: Szikszó, Encs, Gönc és Abaújszántó. A települések 66,2 százaléka (55 db) 500, 19 százaléka (16 db) 100 fő alatti volt a 2011-es népszámláláson. Az apró és törpefalvak a Cserehát északi és a Zempléni-hegység nehezen megközelíthető települése (5.1. ábra), míg a nagyobb települések a 3-as számú fő közlekedési utat és a jelenleg épülő autópályát is magába foglaló Hernád-völgyben fekszenek. Legnagyobb települése Encs (6344 fő), amelynek lakosságszáma 1980 és 2001 között folyamatosan emelkedett. A négy városon kívül még Forró (egykori központi funkciókkal bíró település: postaállomás, vámhely) lélekszáma haladja meg a 2000 főt, amely 1980 óta folyamatos növekedést mutat.

A történelmi útfüggőség talán épp e három abaúji járás fejlődésében játszotta a legnagyobb szerepet. A vizsgált terület a történelem során veszteségek sorozatát szenvedte el, amelyek lenyomatai hatással vannak a fejlettségének jelenlegi szintjére és a fejlesztési kezdeményezések várható eredményeire. A trianoni határmegvonás, a szocializmusban a kistelepülések életfeltételeit romboló központi politika, a piacgazdasági átmenet nehézségei az alapvetően aprófalvas településhálózattal, leépülő szolgáltatásokkal, kedvezőtlen társadalmi folyamatokkal (előregedő és gettósodó falvak), kedvezőtlen közlekedési feltételekkel (LIESZKOVSKY – SZABÓ 2009) rendelkező térséget és lakosságát újra és újra a kilátástalanság szélére sodorták.

A vizsgált terület Trianon előtt csupán a három részre szakadt Magyarország idején számított külső perifériának. A dualizmus korában megszilárduló közigazgatás idején a dombsági terület belső perifériának számított, hiszen Abaúj-Torna vármegye Borsoddal határos elzártabb határszéleit foglalta magába. A térség leszakadásának egy következő, súlyos mérföldkövét jelentették az I. világháborút lezáró határváltoztatások, így az addig is belső perifériának számító térség külső perifériává vált. Az új államhatár szerves települési vonzásokapcsolatokat vágott ketté. A vármegye Magyarországon maradt déli fele központhiányossá vált, nem csupán a megyeszékhelyt, Kassát veszítette el, de egyetlen város sem maradt a térségben (JENEY – VARGA 2016).

A fejlődésbeli lemaradás tovább nőtt a szocialista településhálózat-fejlesztési politika (OTK) hatására. Városodottság és ipartelepítést segítő helyi energiák híján a terület nem tartozott a fejlesztések középpontjába, sőt a környező jelentős nehézipari központok és szocialista iparvárosok (Miskolc-Diósgyőr, Kazincbarcika, Ózd) irányába erőteljes ingázás vagy végleges elvándorlás indult meg. Az 1971-ben napvilágot látott – alapvetően városfejlesztési – OTK csak az 1984-ben városi rangot kapott Encset

tekintette középfokú központnak²⁹ míg a térség később városi rangot kapott településeit alsófokú központnak minősítette (3.4. ábra). A szocialista „racionalizálási” törekvések következtében leépített funkciókat ugyan pótolhatta volna a közlekedés fejlesztése, amellyel a szolgáltatások a szomszédos központi településen akadálytalanul elérhetővé váltak volna, azonban a méretgazdaságosság elvére épülő közlekedéspolitika miatt az abaúji kistelepülések még inkább elszigetelődtek (VARGA ET AL. 2018). Az alacsony járatsűrűség és a járatok időbeli megoszlásából adódó rendkívül hátrányos forgalmi helyzet különösen a Cserehát határ menti településeit (például Krasznokvajdai mikrotérség) érintette érzékenyen (BELUSZKY 1977; LIESZKOVSKY – SZABÓ 2009). A hosszú ideig tartó korlátozások, tiltások egyes települések, jellemzően a kistelepülések krónikus elnéptelenedéséhez vezettek, 1970 és 1990 között évente átlagosan majdnem fél százalékkal fogyott a térség népességszáma (JENEY 2014).

A térség számos településének társadalmi-gazdasági lemaradása a rendszerváltoztatás után tovább folytatódott a foglalkoztatási lehetőségek beszűkülése, a falusi életmód (jövedelemszerzési lehetőségek, szolgáltatások sűrűsége és színvonala) lehetőségeinek romlása következtében. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek fejlesztését célzó – korábban már említett – 2007-ben indult komplex fejlesztési program keretében készül helyzetfeltáró munkákban tükröződik a terület társadalmi-gazdasági helyzete az európai uniós csatlakozás időszakában (DERNEI 2010; GAZSI 2010; URBÁNNÉ PÁSZTOR 2010). Mindhárom térség esetén a munkalehetőségek hiányát és a tömeges képzetlen munkaerőt, ugyanakkor a térség előregedését tartották a dokumentumok a legfőbb problémának. Helyi gazdaságfejlesztés egyik eszközeként a gyümölcsfeldolgozó, és hűtőház építése lenne kívánatos a bogyósgyümölcs kultúra és kajsziarack³⁰ termő hagyományokra alapozva (PROMEI, 2009b, 2009a, 2009c).

A gazdaságfejlesztés másik iránya az ipari kapacitások bővítése. A térségben Szikszón és Encsen a mai napig működik ipari park, míg a legközelebbi a szlovákiai Kenyhecben található. Míg az Encsi Ipari Park gyenge beszállítói és partnerségi hálózattal rendelkezik, a szikszói már komolyabb határon átnyúló és a miskolci agglomeráció ipari parkjai felé orientálódó együttműködési hálózat kialakításán dolgozott a kétezres évek közepén is. Mivel a Szikszói Ipari Park csak kisebb vállalkozások befogadására volt

---

²⁹ Szikszó 1989-ben, míg Gönc 2001-ben, Abaújszántó pedig 2004-ben kapta meg a városi rangot.

³⁰ A gönci barack esetén az eredetvédelem csak Gönci, Encsi, Szikszói és Szerencsi járás meghatározott településeire vonatkozik (goncibarack.hu).

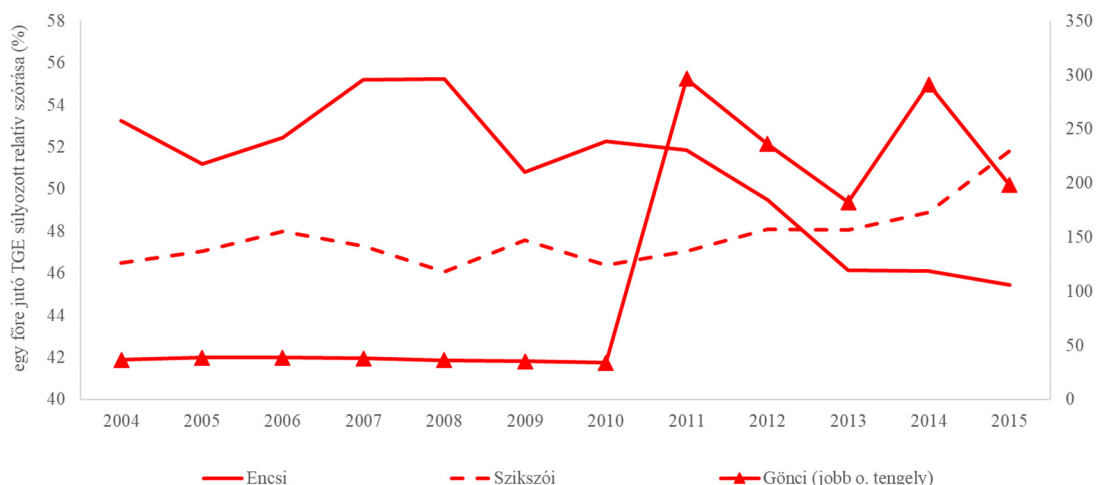
alkalmas, így a város határában egy nagyobb ipari terület kialakítását kezdték meg, ahová később, 2010-ben a Hell Energy települt le. Az európai uniós csatlakozáskor a legnagyobb foglalkoztató az Encsi kistérségben az Abaúji Bútoripari Rt. volt (310 ember). Az akkor és azóta is Encsen működő Abaúji Területfejlesztési Önkormányzati Szövetség (ATÖSz) mikro-hitelezéssel, valamint a kezdő vállalkozások indulását segítő inkubátorház működtetésével igyekszik hozzájárulni a térség gazdasági életének fejlesztéséhez, azonban tagjai csak az egykori Encsi kistérség 36 településére korlátozódnak (atosz.hu).

A térségben a munkalehetőségek hiánya erőteljes társadalmi marginalizációhoz vezetett. Bár jelenleg már gondot jelent az alacsony képzettség és munkakultúra (LIPTÁK 2010; LIPTÁK ET AL. 2019). Alapvetően a képzettebb, máshol is boldogulni tudó népesség a beszűkült megélhetési lehetőségek miatt már korábban elhagyta a térséget.

V.1. A felzárkózó perifériák belső egyenlőtlenségeinek változása

V.1.1. A TGE egyenlőtlenségének változása a felzárkózó perifériákon

A három abaúji járásban az egy főre jutó TGE súlyozott relatív szórása alapján az Encsiben csökkentek, míg a Szikszóiban és a Gönciben nőttek az egyenlőtlenségek (5.3. ábra), vagyis a növekedési folyamatra a Szikszói és Gönci járás esetén igaz a „váltómozgás-elmélet” azon állítása, hogy a felzárkózás a belső egyenlőtlenségek növekedése mellett valósul meg. A „váltómozgás-elmélet” értelmében a felzárkózási folyamat során az egyenlőtlenségek növekedése a járás gazdaságilag legerősebb, vagyis jelen esetben a járási TGE-t legnagyobb arányban koncentráló település növekedésének következménye. A három járás közül a Gönci kivételével a járásokban a járásszékhely koncentrálna a legnagyobb arányban a TGE-t (5.2. táblázat), míg a Gönciben a legnépesebb település Abaújszántó. Vagyis a TGE alapján Abaújszántó, Szikszó és Encs jelentik a járási centrumokat.

5.3. ábra: Területi egyenlőtlenség változása Abaúj egyes járásaiban az egy főre jutó TGE súlyozott relatív szórása alapján 2004-2015
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

járás	járás települései száma	település	járási TGE konc. aránya (%) 2004	rang a konc. TGE alapján 2004	TGEpop rang 2004	település	járási TGE konc. aránya (%) 2015	rang a konc. TGE alapján 2015	TGEpop rang 2015
Encsi	29	Encs	54,5	1	1	Gagyapáti	0,3	23	1
		Encs	54,5	1	1	Encs	45,3	1	3
Gönci	30	Sima	0,3	28	1	Sima	8,5	3	1
		Abaújszántó	27,4	1	3	Abaújszántó	21,7	1	9
		Gönc	15,6	2	7	Gönc	12,4	2	13
Szikszói	24	Abaújlak	1,0	14	1	Abaújlak	1,1	14	1
		Szikszó	51,9	1	2	Szikszó	53,4	1	2

5.2. táblázat: Abaúji járások centrumtelepülései és járásszékhelyei az egy főre jutó és a járásban koncentrált TGE alapján 2004 és 2015
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A három járás közül a Szikszóiban érvényesült, míg az Encsiben és Gönciben nem érvényesült a „váltómozgás-elmélet” azon állítása, hogy az egyenlőtlenségek növekedését a centrum gyorsabb növekedése okozza. Míg a hinterlandok növekedése mindhárom járásban gyorsabb volt a megyei átlagnál, addig a centrumok esetén csak Szikszóé és Abaújszántóé. Vagyis az Encsi járáson belül a területi egyenlőtlenség csökkenését Encs megyei átlag alatti és a hinterland azt meghaladó növekedése okozta, amit a duál-mutató csökkenése (0,79) is tükröz (5.3. táblázat).

járás	Növekedési ráta (TGEpop megyei átlag %-ban) 2015/2004			Egyenlőtlen ség változása (TGEpop s.rel.szór) 2015/2004	Duál- mutató (TGEpop) 2004 centrum/ hinterland	Duál- mutató (TGEpop) 2015 centrum/ hinterland	Duál- változás 2015/2004
	járás	centrum település	hinterland				
Encsi	1,05	0,96	1,21	0,85	2,61	2,06	0,79
Gönci	1,36	1,10	1,46	5,41	1,68	1,26	0,75
Szikszoói	1,22	1,31	1,16	1,11	2,22	2,50	1,12

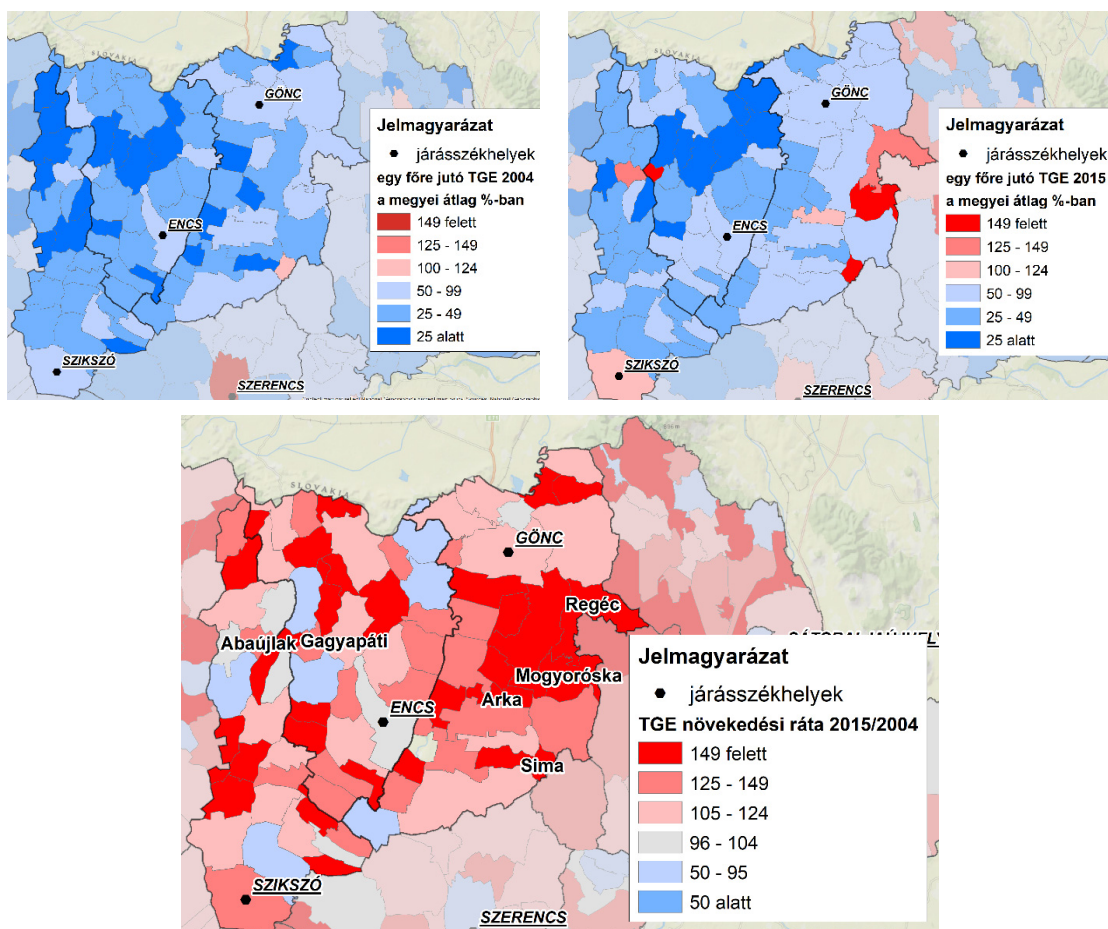
5.3. táblázat: Egy főre jutó TGE területi egyenlőtlenségének változása Abaúj egyes járásaiban 2004 és 2015 között

Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

A Szikszoói járásban az egyenlőtlenségek növekedésének hátterében Szikszo áll. A Gönci járásban az egyenlőtlenségek ötszörös növekedését azonban nem a centrum, hanem a hinterland egy-két településének kiugró mértékű növekedése idézte elő. A Gönci járásban a kiugróan magas egyenlőtlenségek hátterében a 2011-ben 21 fős üdülőfalu Sima megyei átlaghoz képesti arányának 2586-szoros növekedése állt. A Gönci hinterlandban négy 100 fő alatti település egy főre jutó TGE-je (Sima, Arka, Mogyoróska és Regéc) haladta meg a megyei átlagot, míg az Encsiben csak a szintén üdülőfalu 21 fős Gagyapáti, a Szikszoóban Abaújlak (76 fő), amelyhez még elnéptelenedése előtt hozzákapcsolták a jelenleg üdülőfaluként funkcionáló Szanticskát (5.4. ábra).

A három járás hinterlandjában a legtöbb településen jelentős mértékben nőtt az egy főre jutó TGE – 83 település közül pusztán 12 településen csökkent – a vizsgált időszakban. 2015-ben a megyei egy főre jutó TGE-t a hinterlandokban viszont csak hat település haladta meg, amelyek 100 fő alatti a turizmusból élő, vagy kifejezetten üdülő funkcióval jellemezhető törpefalvak. Vagyis a nagyobb lélekszámú települések közül csak Szikszo érte el a térségben 2015-re az egy főre jutó TGE alapján a megyei átlagot, azonban jól látható, hogy az Encsi járás erősen gettósodó településein kívül a legtöbb település helyzete javult a megyei átlaghoz képest.

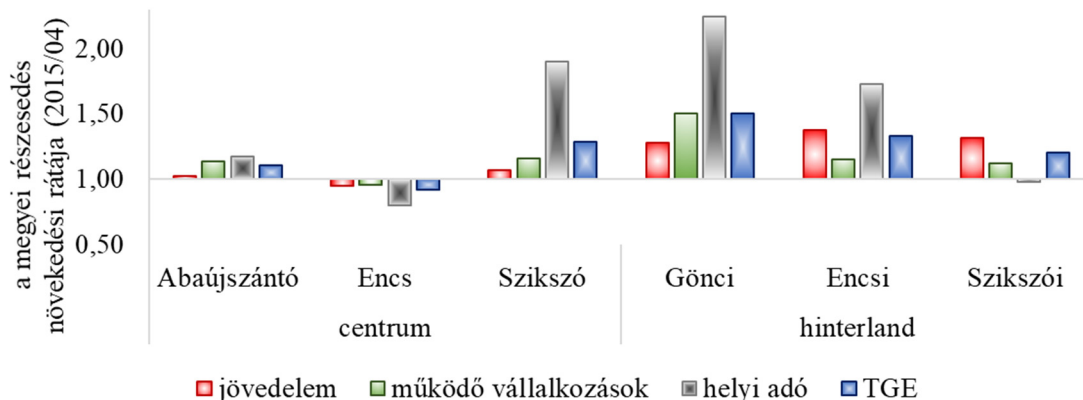

5.4. ábra: Az egy főre jutó TGE (2004, 2015) és változása Abaúj egyes járásaiban
 Forrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR) alapján saját szerkesztés

V.1.2. A TGE tényezőinek egyenlőtlenségei a felzárkózó perifériákon

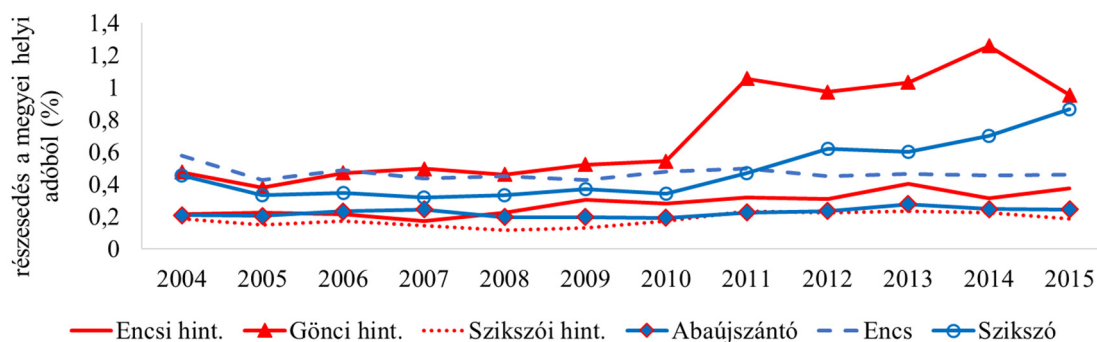
A három járás közül az egy főre jutó TGE alapján – ahogy azt a IV.2.3. fejezetben megállapítottuk – a Gönci és a Szikszói növekedése jelentősen meghaladta a megyei növekedési ütemet – több mint 20 százalékponttal –, míg az Encsi csupán 5 százalékponttal. A gyorsabb növekedésű járasok esetén a TGE becsléshez használt mindhárom tényező esetén jelentősebb növekedést tapasztalhatunk, amit az Encsi esetén inkább csak a közfoglalkoztatási programok következtében megnövekedett jövedelmi koncentráció hajtotta.

A belső egyenlőtlenségek alakulásának hátterében a TGE egyes tényezőit megvizsgálva jól látható (5.5. ábra), hogy a járasokban – a legnagyobb TGE növekedést elért Gönci és Encsi hinterland, valamint Szikszó esetén is – elsősorban a helyi adó koncentrációjának növekedése állt.

5.5. ábra: Abaúj járásaiban a TGE és a becsléséhez használt egyes tényezők változásának aránya 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR)

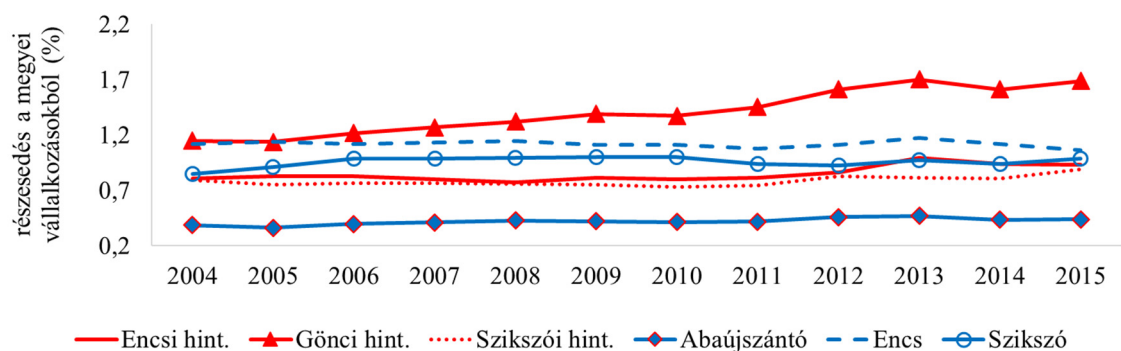
Megyei szinten a helyi adó részesedésének növekedése alapján megállapítható, hogy abból trendre vonatkozó következtetéseket nem lehet levonni, mivel változása erősen hektikus. Azonban a három járás esetén ez nem áll fenn, hiszen 2010 óta a Gönci hinterland és a Szikszói járásszékhely, míg az Encsi hinterland esetén 2007-től emelkedett meg tartósan a helyi adó koncentrációjának mértéke (5.6. ábra).

5.6. ábra: Abaúji járások részesedésének változása a megyei helyi adóból 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – MÁK

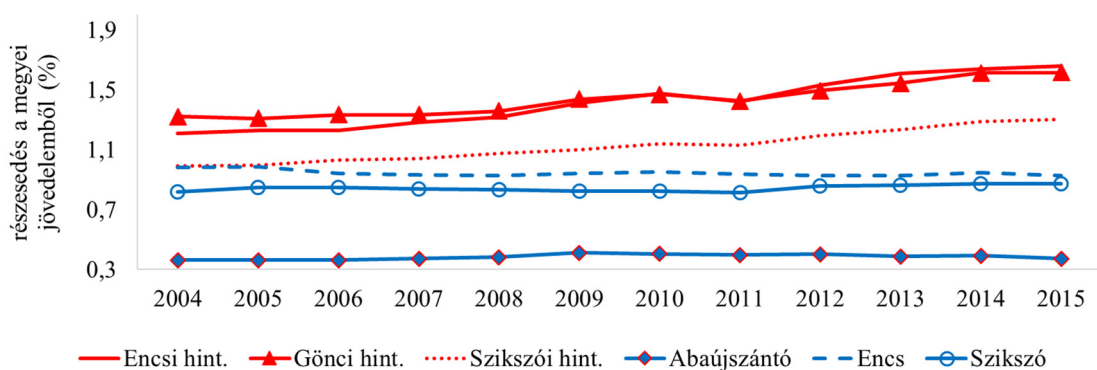
A helyi adón kívül a Szikszói járásban a működő vállalkozások koncentrációja is nagyobb mértékben nőtt a centrumban mint a hinterlandban. A működő vállalkozások részesedésének növekedése folyamatos volt 2004 és 2015 között a Gönci hinterlandban, azonban 2010-ben növekedési üteme felgyorsult (5.6. ábra).

5.7. ábra: Abaúji járások részesedésének változása a megyei működő vállalkozásokból 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

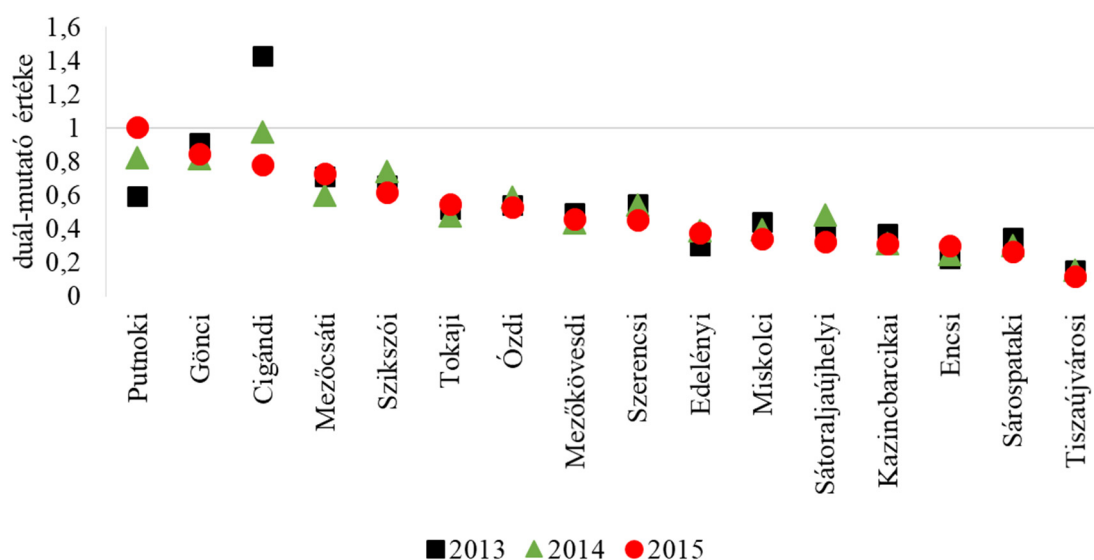
A koncentrált összes belföldi jövedelem növekedése a hinterlandok esetén volt nagyobb mértékű, amelyek enyhén folyamatosan emelkedtek a vizsgált időszakban a munkalehetőségek bővülésével párhuzamosan, azonban 2011-től a közfoglalkoztatási programok megjelenésétől felgyorsult a koncentráció növekedése (5.8. ábra). A száz főre jutó közfoglalkoztatottak számának centrumok és hinterlandok közötti duál-mutatója is jelzi, hogy a közfoglalkoztatási programok elsősorban a hinterlandok eredendően kedvezőtlenebb foglalkoztatási problémáit enyhítette. Az LHH33-ban ugyan általános jelenség volt a magas munkanélküliség. LIPTÁK (2010) azonban megállapította, hogy a csoporton belül voltak alacsonyabb mértékben érintett térségek, de a három abaúji (akkori) kistérség a legkedvezőtlenebb foglalkoztatási paraméterekkel rendelkező csoportban foglalt helyet.

5.8. ábra: Abaúji járások részesedésének változása a megyei összes belföldi jövedelemből 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – KSH (T-STAR)

A közfoglalkoztatás CZIRFUSZ (2015) által felvetett ún. térbeli politika jellege tehát abból fakad, hogy a válságok hatása térben egyenlőtlen, így azok ott fejtenek ki

magasabb hatást, ahol az elsődleges munkaerőpiac, vagy bér munka lehetősége alacsonyabb. Egyes országok a kérdésben sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek a szubszidiaritásra, ezért a helyi kormányzatokat feljogosító politikával válaszolnak a minél célzottabb és hatékonyabb fejlesztéspolitika érdekében, azonban ezek sem jelentenek valódi megoldást a neoliberais gazdaságpolitikával szemben (CRISP 2012). Egyetértek CZIRFUSZ (2015) azon érvelésével, hogy a közfoglalkoztatási programok jelen formájukban nem csökkentik a térbeli egyenlőtlenségeket, mert nem a strukturális problémákat célozzák, pusztán tüneti kezelést jelentenek, miközben újratermelik a térbeli egyenlőtlenségeket, sőt felerősítik a helyi társadalmon belüli függőségi viszonyokat.

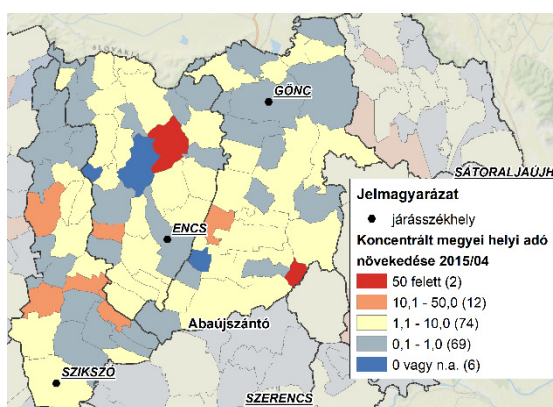
5.9. ábra: A száz főre jutó közfoglalkoztatottak centrumok és hinterlandjaik közötti duál-mutatója Borsod-Abaúj-Zemplén megye járásaiban 2013 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – BM, KSH (T-STAR)

V.1.3. A járásek egyéni fejlődési pályáit meghatározó folyamatok a TGE összetevőinek tükrében

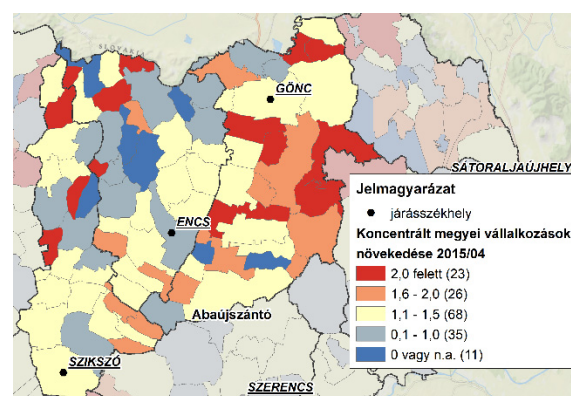
A TGE egyes összetevőinek települési szintű vizsgálatai egyértelműen kirajzolják a három felzárkózó abaúji járás egyéni fejlődési pályája mögött meghúzódó sajátosságokat.

A Szikszói járás erőteljes reálkonvergenciáját Szikszó helyi adóbevételeinek növekedése okozta, amely háttérében a Hell Energy Magyarország Kft. 2011-ben a napi egymillió doboz kapacitású fémdobozos töltőüzemének beindulása állt, amely saját termékek töltése mellett bértöltést is vállal. A gyár 2013 óta PET palackok töltésére is alkalmassá vált gyártósorral bővült, amely a termékpalletta bővülésével (XIXO termékek)

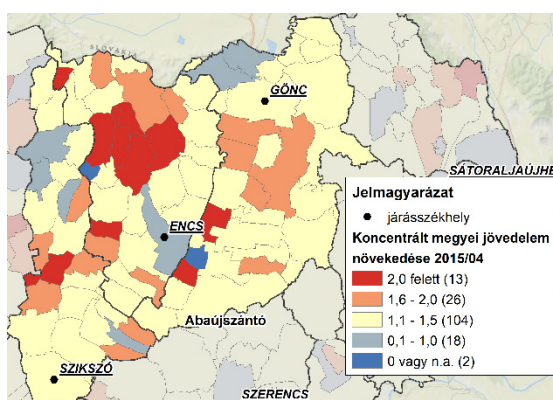
járt. A város és a Hell között 2015-ben³¹ született megállapodás értelmében a település az iparüzési adó visszaforgatásával támogatja a Hell fejlesztéseit, aminek keretében a fejlesztések megvalósulása esetén a Hell az előző évi iparüzési adó 40 százalékát visszaigényelheti. A megállapodás óta a gyár és kiszolgáló egységei folyamatosan fejlődtek, így 2017-ben saját alumínium doboz gyárat hoztak létre, és napi 4,5 millió doboz töltésével nemcsak a hazai, hanem további 50 országba szállítanak. A gyártás bővítése mellett európai színvonalú kamionmosót, éttermet és szervízállomást építettek a gyárral szemközti területen (www.hellenergy.com). Korábban a cég érdekeltségébe tartozott a Hernádnémeti székhelyű 2012-ben alapított, jelenleg kényszertörlesztés alatt álló Szikszói Naperőmű Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. is. A cég 2018-ra a nettó árbevétel és a megtermelt profit alapján Magyarország legnagyobb üdítőital gyárává lépett elő (EMIS), de meghatározó többek között Romániában, Görögországban, Horvátországban és Bulgáriában is (www.hellenergy.com).

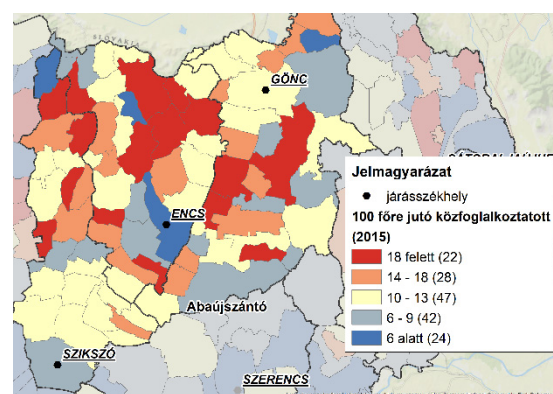
5.10. a

5.10. b

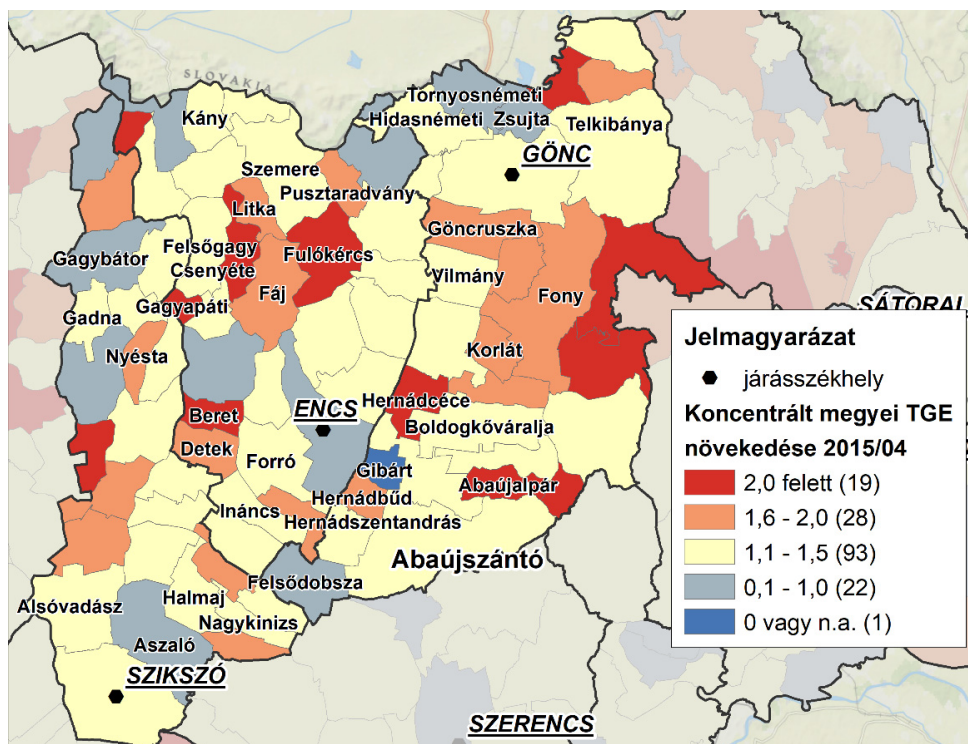

5.10. c

5.10. d

³¹ Szikszó Város Önkormányzat képviselő-testület ülésén készült 002/10/2015 jegyzőkönyv alapján: <http://www.szikszo.hu/media/files/jegyzokonyv/20150731074629-jkv20150617.pdf> [utoljára letöltve: 2019.12.01.]

5.10. e

5.10. a-e. ábra: Az egy főre jutó TGE változását befolyásoló egyes tényezők térbeli megoszlásának változása

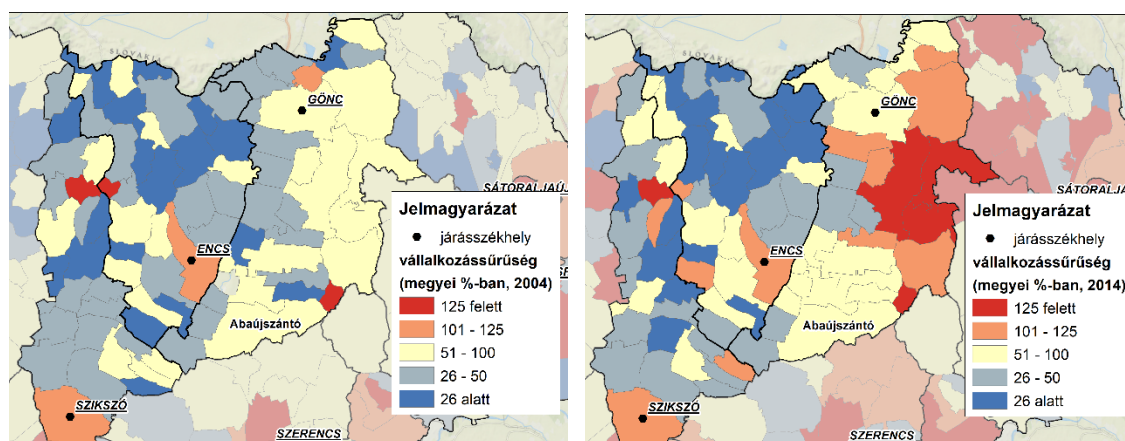
Forrás: TeIR – MÁK, KSH (T-STAR) alapján saját szerkesztés

A Szikszói járás hinterlandjának 1,16-szoros növekedési rátájához elsősorban a jövedelem (l. közfoglalkoztatás) és kisebb mértékben a vállalkozások arányának növekedése járult hozzá. Települési szintű vizsgálataim (5.10. ábra) alapján a jövedelem csak négy településen nem nőtt (Gadna, Gagybátor, Nagykinizs, Nyésta). A működő vállalkozások részesedése a megyei sokaságból a járásszékhely, Szikszó (0,9 százalék) után az 1000 fő feletti lélekszámú, a járásszékhely szomszédságában lévő Aszaló (0,1), Alsóvadász (0,1) és Halmaj (0,2) esetén haladja meg csak a 0,1 értéket.

A Gönci és Encsi járás felzárkózásában a hinterland játszott meghatározó szerepet. A Gönci járás esetén a TGE részesedés növekedése elsősorban a Zempléni-hegységhez tartozó településeken volt jelentősebb, de néhány Hernád-völgyit (pl: Hernádcéce, Göncruszka, Vilmány, Hernádbud) is érintett. A járásban az egy főre jutó TGE-ben 2010-ben tapasztalt hirtelen egyenlőtlenség növekedés hátterében Sima község helyi adóbevételének 307-szeres növekedése áll, amely a megyei helyi adóbevételeknek 0,4 százalékát koncentrálja. Az adóbevételeken belül Sima községben 2010-ben az iparüzési adó jelent meg új forrásként, amely mögött egy helyben bejelentett, de tevékenységében nem nyomozható cég áll. Így a járás felzárkózásának értékeléséhez a

működő vállalkozások és jövedelem részesedésének növekedése irányából közelítünk. A működő vállalkozások részesedése csak négy településen csökkent a járásban (Felsődobza, Gibárt, Tornyosnémeti, Zsujta). Az időszak végére a járásban a legtöbb vállalkozást Abaújszántó (a megyei 0,44 százalékát) után Gönc (0,23), Boldogkőváralja (0,14), Göncruszka (0,11) és Telkibánya (0,10) koncentrált. Az időszak folyamán Göncruszka növekedett a leggyorsabb ütemben, ahol a vállalkozások száma 3,8-szeresére nőtt az időszak folyamán (9-ről 31-re). A jövedelmek legnagyobb részarányát Abaújszántó, Gönc, Boldogkőváralja és Hidasnémeti koncentrálták, de az időszak folyamán a legnagyobb növekedést Hernádcéce, Hernádbúd, Abaújalpár, Fony, Korlát, Göncruszka és Vilmány érték el. E települések közül Göncruszkat kivéve a legmagasabb volt a közfoglalkoztatásban résztvevők aránya a járásban, míg Göncruszkan inkább a helyi gazdaságfejlesztési programnak köszönhető a jövedelmi koncentráció növekedése. Vagyis a Gönci járásban a hinterland felzárkózásában a periferikus járások esetén azonosított közfoglalkoztatás mellett a vállalkozássűrűség növekedése befolyásolta jelentős mértékben a felzárkózást (5.11. ábra).

5.11. ábra: Vállalkozássűrűség változása Abaúj járaisaiban 2004 és 2014 között
Forrás: TeIR – KSH (T-STAR) alapján saját szerkesztés

Az Encsi járás egy főre jutó TGE alapján mért enyhe felzárkózásában a hinterland játszott szerepet, azon belül elsősorban a helyi adóbevételek és a jövedelem részesedésének növekedése. A 5.10. ábra alapján jól látható, hogy a jövedelem koncentrációjának növekedése a magas munkanélküliséggel sújtott, zömében alacsonyan iskolázott, túlnyomórészt cigány többségű lakossággal rendelkező elsősorban észak-csereháti településen (Fulókércs, Csenyété, Fáj, Felsőgagy, Szemere, Pusztaradvány), és néhány dél-csereháti településen (Ináncs, Detek, Beret) jelenik meg. A települések másik csoportját képezik, ahol a jövedelmi koncentráció csak részben (Hernádszentandrás,

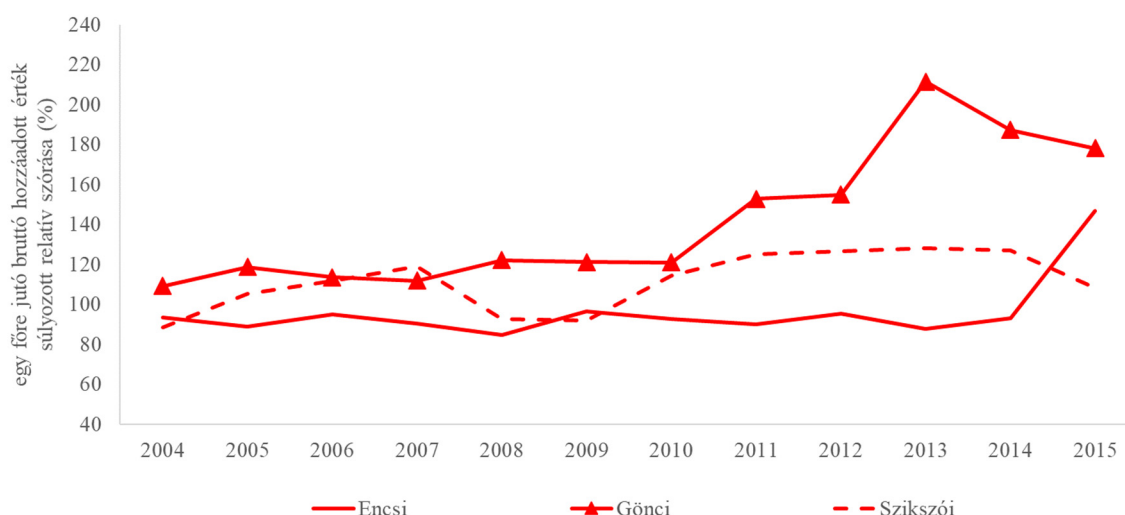
Kány), vagy egyáltalán nem kapcsolódik a közfoglalkoztatáshoz, mint az üdülőfalu Keresztéte, vagy a mezőgazdasági vállalkozási profilú Litka esetén.

A helyi adóbevételek ugyan több településen is növekedtek, de például Fulókércs 161-szeres növekedése járási szinten nem számottevő, hisz a település így is a megyei helyi adók négy ezrelékét koncentrálja csupán. A hinterland helyi adóbevételének növekedéséhez Forró bevételeinek növekedése járult hozzá, amely nélkül járási szinten csökkentek a helyi adóbevételek. Forró legjelentősebb cége a megyei TOP100-ban szereplő Abaújtej Kft. Az Abaújtej jogelődje még az 1980-as években jött létre az encsi központú téesz melléküzemágaként a miskolci tejüzem kiszolgálójaként. Azonban a téeszből kialakult Agrárcenter Zrt. mint tulajdonos tudta, hogy a háztáji tej felvásárlásán alapuló, abból késztermékeket előállító üzemnek nincs jövője, így a támogatási lehetőségeket felhasználva igényes tejfeldolgozóvá fejlesztették az üzemet („Abaújtej”), s az ehhez szükséges alapanyagot egy Tisza-parti nagygazdaságokból hozzák. Így a tejüzem „szigetvállalkozássá” vált. A beszállítók Dél-Borsodban vannak, az áruterítés Miskolcon és Gödöllőn. Később az Agrárcenter felvásárolt egy fizetéseképtelenné vált egykori téeszt nagy tehenészettel a Tisza partján, ahonnan a tejet beszállítják. Mivel kezdeti gépei a miskolci üzem leselejtezett gépállománya volt, így hamarabb fejlesztésre kényszerült mint a környékbeli versenytársak, amivel pillanatnyi előnyre is szert tett (NEMES ET AL. 2016).

Vagyis, ahogy a három abaúji példán is láttuk a perifériák felzárkózásának hátterében az európai uniós csatlakozás óta eltelt időszakban formális gazdaságuk és a közfoglalkoztatáshoz részben, vagy egészben, vagy egyáltalán nem kapcsolódó szubsztantív gazdaságuk fejlődése áll. A következőkben egyrészről áttekintjük a három járásban a formális gazdaság átalakulásának néhány strukturális jellemzőjének változását és azok térbeli differenciáit, majd néhány szubsztantív helyi gazdaságfejlesztést és hatásait a függőségi viszonyok alakulására.

V.2. Formális gazdaság jellemzőinek változása a felzárkózó perifériákon

A három abaúji járás az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján is a felzárkózó járások közé tartozott. A bruttó hozzáadott érték alapján is a legnagyobb a Gönci, míg legalacsonyabb az Encsi járás növekedési rátája volt.

5.12. ábra: Egyenlőtlenség változása az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján Abaúj járásaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A növekedés mindhárom járás esetén az egyenlőtlenségek növekedésével valósult meg (5.12. ábra), vagyis a „váltómozgás-elmélet” ezen része érvényesült, azonban míg a Szikszói járásban – csakúgy mint az egy főre jutó TGE esetén – teljes mértékben érvényesült a „váltómozgás-elmélet”, mert az egyenlőtlenségek növekedéséhez a gazdasági centrum növekedése járult hozzá, addig a Gönci és Encsi járások esetén a centrum növekedési üteme lassabb volt a megyei átlagnál, míg a hinterlandoké gyorsabb, ami tükröződik a 2004-ben még jelentős egyenlőtlenségeket tükröző duál-mutatók csökkenésében is (5.4. táblázat).

járás	Növekedési ráta (BHÉpop megyei átlag %-ban) 2015/2004			Egyenlőtlenség változása (BHÉpop s.rel.szór) 2015/2004	Duál-mutató (BHÉpop) 2004		Duál-mutató (BHÉpop) 2015	Duál-változás 2015/2004
	járás	centrum település	hinterland		centrum/hinterland	centrum/hinterland		
Encsi	1,08	0,92	1,51	1,57	4,26	2,58	0,61	
Gönci	1,26	0,81	1,62	1,63	3,81	1,93	0,50	
Szikszói	1,14	1,34	1,00	1,22	1,53	2,04	1,33	

5.4. táblázat: Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték egyenlőtlenségeinek változása Abaúj járásaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A hinterlandok megerősödése a Gönci és Encsi járásokban jól tükröződik egyrésről a járásszékhely által a járásban megtermelt bruttó hozzáadott érték

koncentráció csökkenésében, másrésről a Gönciben abban, hogy a 2004-ben még a járásban megtermelt bruttó hozzáadott érték legnagyobb hányadát koncentráló Abaújszántó helyét Göncruszka vette át (5.5. táblázat).

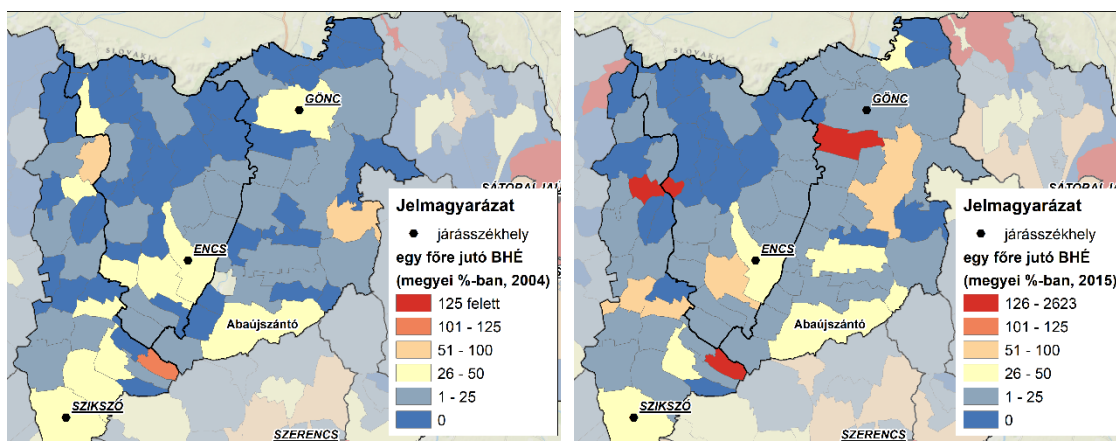
járás	járási települések száma	település	járási BHÉ konc. aránya (%) 2004	rang a konc. BHÉ alapján 2004	BHÉpop rang 2004	település	járási BHÉ konc. aránya (%) 2015	rang a konc. BHÉ alapján 2015	BHÉpop rang 2015
Encsi	29	Encs	66,2	1	1	Encs	51,3	1	1
		Encs	66,2	1	1	Encs	51,3	1	1
Gönci	30	Abaújszántó	44,5	1	1	Göncruszka	36,0	1	1
		Gönc	34,5	2	2	Gönc	8,3	3	3
Szikszói	24	Szikszó	42,5	1	1	Szikszó	48,3	1	1
		Szikszó	42,5	1	1	Szikszó	48,3	1	1

5.5. táblázat: Az abauji járások gazdasági centrumai a bruttó hozzáadott érték koncentráció alapján 2004-ben és 2015-ben

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A bruttó hozzáadott érték növekedésében egyrésről szerepet játszik, a kettős könyvvitelű vállalkozások arányának növekedése a működő vállalkozásokon belül, amely mindhárom járásban gyorsabb volt, mint a megyei növekedési átlag (5.6. táblázat), és 2014-ben a Gönci és Szikszói járásban lényegesen meghaladta a megyei átlagot.

A három járás településeinek jelentős része (5.13. ábra) közeledett a megyei átlaghoz, amely csak részben magyarázható azzal, hogy az időszak folyamán egyre többen kerültek be ebbe az adózási körbe.

5.13. ábra: Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték a megyei átlagához viszonyítva 2004-ben és 2015-ben Abauj járásaiban

Forrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR) alapján saját szerkesztés

A Gönci járásban 2010 után az egyenlőtlenségek hirtelen növekedésének hátterében Göncruszka (*1. később V.3. fejezet*) áll, míg az Encsi járásban Gagyapáti, ahol gyermekek részére biokölesgolyókat gyártó, beszállítói szempontból szigetvállalkozás, a Bionly (korábban Bioballs) székhelye található, de a térségben jelentős foglalkoztatónak számít. A vállalkozás egy német bébiételeket gyártó cég beszállítójaként működik, amely szigorú előírásai nem teszik lehetővé a hazai beszállítói hálózat kiépítését. Jelenleg két telephellyel (Baktakék, Szikszó) rendelkezik. A környékről elszármazott és visszatelepült tulajdonos viszont a helyi egyházzal és fejlesztő szervezetekkel CSR tevékenységbe kezdett, és egy szociális szövetkezet formájában igyekszik az alacsonyan képzett munkaerő életkörülményeinek javítására.

5.14. ábra: A Bionly egyik üzemének csomagoló gépe
Forrás: a szerző saját felvételei

Ugyan az aprófalvas, periférikus térségek gazdaságában jelentős szerepe lehet a nem a TAO hatálya alá tartozó gazdálkodóknak, illetve a háztartások gazdasági tevékenységének, azonban azt gondolom, hogy a TAO vállalkozások számának növekedése még inkább erős indikátora lehet a gazdasági erő növekedésének egy olyan térségben, ahol a 2007-es LHH tervdokumentumok helyzetfeltárásai a kényszervállalkozások túlsúlyáról számoltak be (PROMEI 2009b, 2009a, 2009c).

A vállalkozássűrűség azonban lényeges mértékben elmaradt a megyei átlagtól (5.11. ábra) és növekedést csak a Gönci járásban mutatott. Nemcsak a vállalkozássűrűség, de a társas vállalkozások aránya is elmaradt a megyei átlagtól 2004-ben. Vagyis a vállalkozási aktivitás a Gönci járás javulása ellenére sem változott lényegesen a térségben.

járás	társas vállalkozások aránya (%)			mikrovállalkozások társas vállalkozásokon belüli aránya (%)			TAO vállalkozások aránya (%)			vállalkozássűrűség (db/1000 fő)		
	2004	2014	2014/2004	2004	2014	2014/2004	2004	2014	2014/2004	2004	2014	2014/2004
Encsi	29,6	42,8	1,4	83,0	90,1	1,1	35,6	55,7	1,6	26,5	26,1	1,0
Gönci	28,8	50,2	1,7	83,3	88,2	1,1	36,8	61,3	1,7	24,1	30,2	1,3
Szikszoí	34,9	46,1	1,3	86,9	87,9	1,0	39,6	58,1	1,5	27,5	27,8	1,0
B.-A.-Z.	36,2	50,0	1,4	87,4	91,4	1,0	41,0	56,5	1,4	42,8	41,4	1,0

5.6. táblázat: A vállalkozási szerkezet és a vállalkozássűrűség változása
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A társas vállalkozások aránya a Szikszoí járásban volt a legmagasabb 2004-ben, csupán 1,3 százalékponttal maradt el a megyei átlagtól, míg a Gönci járás 7,4 százalékponttal. Az időszak végére viszont a Gönci járásban a társas vállalkozások aránya nemcsak az Encsi és Szikszoí, hanem még a megyei átlagot is meghaladta, ami a gazdasági szereplők erősödésére utal és a függőség csökkenésének irányába mutat (5.6. táblázat). A három járásban a társas vállalkozások között 2004-ben és 2014-ben is alacsonyabb volt az 1-9 fős mikrovállalkozások aránya, mint a megyei átlag. Vagyis a három járás vállalkozássűrűsége alacsony, viszont a meglévő vállalkozások a megyei átlaghoz képest stabilabbnak tekinthetők a kettős könyvvitелű vállalkozások és a magasabb létszámkategóriájú társas vállalkozások megyei átlagot meghaladó aránya következtében.

A gazdasági centrumok és hinterlandok közötti polarizáltság a vállalkozássűrűség esetén a Gönci járásban csökkent, míg a Szikszoiban nőtt – utóbbihoz a székhely növekedése járult hozzá (43,7-ről 47,2-re). Az Encsiben nem változott érdemben sem a centrum, sem a hinterland esetén. A legnagyobb polarizáltságot az Encsi és a Szikszoí járás tükrözi (5.7. táblázat). A Gönci járásban a centrum, Abaújszántó növekedését (36,9-ről 40,3-ra) kompenzálta a hinterland nagyobb mértékű növekedése (21,2-ről 28,0-ra), ami végső soron a polarizáltság csökkenését eredményezte.

járás	társas vállalkozások aránya (%)			TAO vállalkozások aránya (%)			vállalkozássűrűség (db/1000 fő)		
	2004	2014	2014/2004	2004	2014	2014/2004	2004	2014	2014/2004
Encsi	1,13	1,06	0,94	1,21	0,70	0,58	3,0	2,9	1,0
Gönci	1,10	1,09	0,99	1,05	0,97	0,92	1,7	1,4	0,8
Szikszoói	0,94	0,91	0,97	1,06	0,96	0,90	2,2	2,5	1,1
B.-A.-Z.	1,30	1,16	0,89	1,28	1,03	0,81	2,0	1,8	0,9

5.7. táblázat: A gazdasági centrumok és hinterlandok polarizáltságának változása a duál-mutató alapján

Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

A kettős könyvvitelű vállalkozások arányának kezdetben sem jelentős polarizáltsága minden járásban előjelet váltott, vagyis az időszak végére a hinterlandban a stabilabb vállalkozások nagyobb arányban fordultak elő a vállalkozásokon belül, mint a centrumokban. Az Encsi járás különösen érdekes a kettős könyvvitelű vállalkozások arányának szempontjából, hiszen miközben 2004-ben a járások között az Encsi mutatta a legnagyobb polarizáltságot e tekintetben, addig 2014-re szintén e járás mutatja a legnagyobb polarizáltságot csak épp ellentétes előjellel. A jelenség hátterében az áll, hogy míg az időszak folyamán a centrumban alig nőtt a kettős könyvvitelű vállalkozások száma (137-ről 149-re), addig a hinterlandon számuk megkétszereződött (82-ről 180-ra nőtt). A hinterlandban a kettős könyvvitelű vállalkozások számának növekedése hasonló mértékű volt a Gönci járásban is (114-ről 245-re), de a járásban Abaújszántó esetén is másfélszeres növekedéssel számolhattunk (47-ről 75-re) így a polarizáció mértéke csökkent. Ugyan a Szikszoói hinterlandban is nagyobb mértékben nőtt a kettős könyvvitelű vállalkozások aránya (97-ről 138-ra), mint a centrumban (111-ről 154-re), de a kettő közti különbség elhanyagolható. A járások által koncentrált kettős könyvvitelű vállalkozások számából jól látszik a Gönci hinterland kedvezőbb gazdasági ereje már az időszak elején is, ami az időszak végére tovább erősödött.

Az időszak elején mindhárom járásban meghaladta a 10 százalékot a mezőgazdaság és erdészeti ágazat részesedése a működő vállalkozásokon belül, amely ugyan csökkent az időszak folyamán, azonban a Gönci esetén továbbra is magas maradt (5.8. táblázat). A járásokon belül ugyan mindegyikben nőtt az egyéb kategóriába tartozó szolgáltatások aránya, de az építőipar is magas arányban van jelen, míg az építőiparhoz és a mezőgazdasághoz képest az egyéb termelő ipari ágazatok aránya alacsony, ami a térség gazdasági kiszolgáltatottságát tükrözi.

járás		A+B	C+D+E	F	egyéb
Encsi	2004	13,9	6,9	10,3	68,9
	2014	9,5	7,6	10,7	72,3
Gönci	2004	22,5	7,2	9,5	60,8
	2014	19,0	7,3	10,9	62,8
Szikszói	2004	10,8	8,9	10,5	69,7
	2014	9,3	7,8	9,5	73,4
székhely		A+B	C+D+E	F	egyéb
Encs	2004	9,2	6,3	9,8	74,6
	2014	9,0	7,2	11,5	72,3
Gönc	2004	22,5	9,0	2,2	66,3
	2014	22,4	8,6	6,9	62,1
Szikszó	2004	6,1	8,4	12,4	73,1
	2014	4,4	6,3	11,1	78,1

5.8. táblázat: A gazdasági szerkezet ágazati összetételének változása
Adatforrás: TeIR – NAV, KSH (T-STAR)

	egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke (1000 Ft/db)			egy vállalkozásra jutó árbevétel (1000 Ft/db)			TAO vállalkozások (db)		
	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04
Encs	7862,26	6359,06	0,81	54793,72	82910,48	1,51	137	149	1,09
Abaújszántó	3973,85	2838,47	0,71	98227,17	139743,48	1,42	47	75	1,60
Szikszó	2721,82	6438,33	2,37	33350,96	52605,75	1,58	111	154	1,39
Encsi hinterland	7552,61	3539,96	0,47	45649,96	80783,07	1,77	82	166	2,02
Gönci hinterland	6182,55	3189,79	0,52	33508,69	135412,52	4,04	114	261	2,29
Szikszói hinterland	12186,49	5338,38	0,44	40805,49	61065,92	1,50	97	159	1,64
BAZ	20944,48	30726,03	1,47	118193,25	219110,69	1,85	13110	16262	1,24

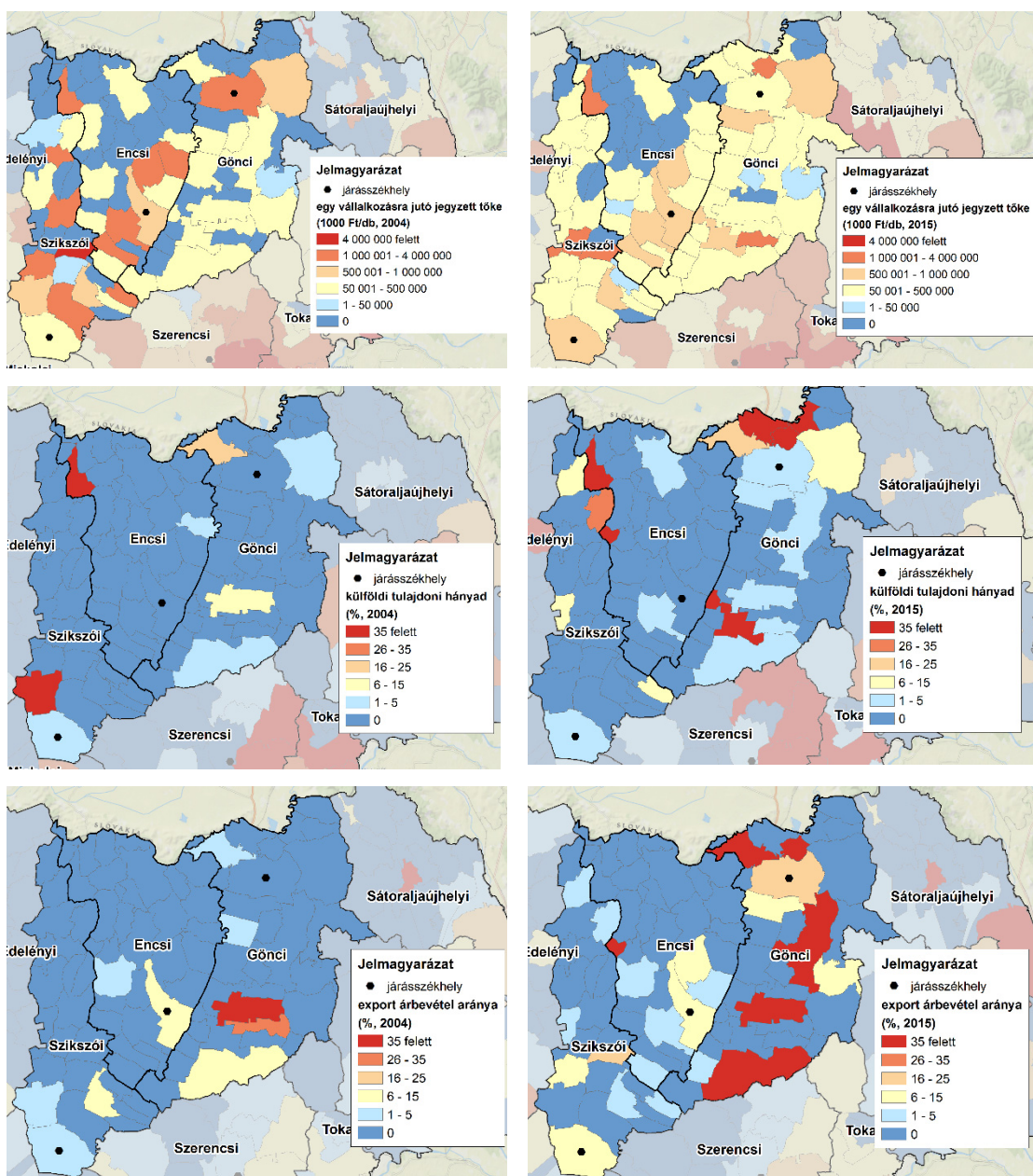
5.9. táblázat: A kettős könyvvitелő vállalkozások számának és jellemzőinek változása Abaúj
járásaiban 2004 és 2015 között
Adatforrás: TeIR – NAV

Az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke a vizsgált időszakban Szikszó kivételével egyaránt csökkent a centrumokban és a hinterlandokban, miközben a külföldi tulajdoni hányad a Gönci hinterlandban tizenháromszorosára nőtt (5.9. és 5.10. táblázat). Az export árbevétel aránya mind a centrumokban, mind a hinterlandokon növekedett, a legnagyobb növekedést a Gönci hinterlandban tapasztalunk, amelyet az Encsi követ, amely összhangban van a TAO vállalkozások növekedésének arányával. Az újonnan alakult vállalkozások jegyzett tőkéje alacsonyabb, és több településen is csökkent a jegyzett tőke nagysága (5.15.a-b. ábra) azonban a települések jelentős hányadában nőtt az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke. Vagyis a vállalkozói szektor megerősödését láthatjuk még akkor is, ha ez csak azt jelenti, hogy a hitelintézetek által megkövetelt cégforma és könyvvitel miatt transzparenssé váltak a vállalkozások, hiszen az is a stabilitásuk irányába mutat.

	külföldi tulajdoni hányad (%)			export árbevétel aránya (%)		
	2004	2015	2015/04	2004	2015	2015/04
Encs	0	0	0	8,87	5,74	0,65
Abaújszántó	2,00	1,41	0,70	12,21	35,44	2,90
Szikszó	1,00	0,35	0,35	4,05	14,37	3,55
Encsi hinterland	8,66	9,40	1,09	0,03	8,60	318,08
Gönci hinterland	1,40	18,38	13,14	8,30	11,95	1,44
Szikszói hinterland	4,13	0,94	0,23	2,88	3,64	1,26
<i>BAZ</i>	<i>45,37</i>	<i>18,19</i>	<i>0,40</i>	<i>22,61</i>	<i>43,79</i>	<i>1,94</i>

5.10. táblázat: Az abaúji járások külpiaci nyitottságának és beágyazottságának változása 2004 és 2015 között a kettős könyvvitелű vállalkozások adatai alapján
Adatforrás: TeIR – NAV

A külföldi tulajdoni hányad 2015-re több településen jelent meg, azonban van ahol csökkent a vizsgált időszakban (5.15.c-d. ábra). A legnagyobb növekedést realizált Gönci járásban elsősorban a határmenti településeken, a Hegyközben és a Zemplén déli részén. Az Encsi hinterlandban a külföldi működőtőke arányának enyhe növekedésének háttérében a fentebb már ismertetett Gagyapáti áll. Az export árbevétel arányának változása a Gönci járásban jól leköveti a külföldi működőtőke arányának változását. A járásban 2004-ben Boldogkőváralja a pálinka értékesítése révén mutatott magasabb export árbevétel arányt. Az export értékesítés aránya a már többször emlegetett Göncruszán is jelentős mértékben nőtt a helyi méz exportjának köszönhetően. Az Encsi járásban az export értékesítés csak Gagyapáti esetén követi a külföldi tulajdoni hányad megjelenését, míg a szintén jelentős külföldi tulajdoni hányaddal jellemezhető északon a határ közelében elhelyezkedő Krasznokvajda esetén nem. Utóbbi háttérében az áll, hogy a faluban telephellyel rendelkező intenzív technológiával almást üzemeltető cég ugyan külföldi érdekeltségű, de az almát belföldi értékesíti. A Szikszói járásban a járásszékhely export értékesítése azonban nem a Hellnek köszönhető, mert a cég székhelye Budapesten található.

5.15.a-f. ábra: A külföldi tulajdoni hányad, az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke és az export árbevétel arányának változása az abaúji járások településein 2004 és 2015 között
 Forrás: TeIR – NAV adatok alapján saját szerkesztés

V.3. Szubsztantív gazdaság megjelenése a felzárkózó perifériákon

Az új típusú közfoglalkoztatási programok megjelenése óta különösen, de egyes kistélepüléseken már azt megelőzően is számos az alacsonyan képzett munkaerő foglalkoztatási problémáira megoldást kereső helyi „gazdaságfejlesztési” program, társadalmi innováció³² formájában jelent meg a térségben G. FEKETE (2015). E komplex gazdaságfejlesztések elsődlegesen a szubsztantív gazdaságot jellemző szempontok (5.16. táblázat) alapján szerveződtek, ahol a fejlesztések célja a munkanélküliségből fakadó, a közösségben megindult lelki, kapcsolati és önbecsülési válságból történő kivezető út építése, a marginalizációs folyamatok megállítása volt.

szempontok	szubsztantív gazdaság	formális gazdaság
a gazdaság célja	a szükségletek kielégítése a gazdaság nem öncél	a gazdaság növekedése
a munka motivációja	motivumok, ösztönzők és célok sokrétűsége	csak a haszon és a növekedés
a munka funkciója	a munka természetes létezési mód	a munka eszköz, illetve a cél
a munka jellege	a munka társadalmi tartalmának elsődlegessége	a munka gazdasági tartalmának előtérbe helyezése
a gazdaság függetlensége	a gazdasági tevékenység nem önállósodott, társadalmi viszonyokkal átszövődik	a gazdasági tevékenység önállósodik, önálló alrendszer
termelő–fogyasztó szerepek alakulása	a termelő egyben fogyasztó is	a termelő és a fogyasztó elválik
a haszonelvűség jelenléte	a számolás és a méltányosság érzése jellemző	a számító gondolkodás és a nyereség számszerűsítése jellemző
értékrendszerek	közösségi érdek előtérben	egyéni érdek előtérben
a szolidaritás foka	a közösség felelősségvállalása az egyénért	növekvő individualizmus

5.16. táblázat: A gazdaság szerveződési módjai

Forrás: Polányi 1976 alapján Csoba 2007, p. 16, idézi G. FEKETE (2013 p.355.)

A következőkben három, a függőség fokának szempontjából különböző helyi kezdeményezést vizsgálunk meg. A három esettanulmány közötti legfőbb vetővonalat a szubsztantív és formális gazdasághoz való viszonyuk, amelyek előre meghatározott

³² Vidéki társadalmi innovációval foglalkozó kutatásunkban (NEMES – VARGA 2015) társadalmi innovációnak tekintettünk minden olyan „új, az eddigi gyakorlattól eltérő szemléletet, megközelítést, paradigmát, illetve az ezekhez kapcsolódó terméket, eljárási folyamatot, gyakorlatot, hálózatot, melyek a társadalomban felmerülő problémák és szükségletek megoldását célozzák, miközben új értékek, attitűdök, új társadalmi kapcsolatok, esetleg új struktúrák jönnek létre.” (NEMES – VARGA 2015, p.436.)

céljaikból adódnak. Mindhárom program sikeres a maga nemében, vagyis az értékelésnek nem célja, hogy egymáshoz képest minősítse és rangsorolja a programokat – amely azért sem lehetséges, mert nem azonos céllal jöttek létre –, a cél az, hogy értékelje, hogy az adott program határait a függőség szempontjából.

Ináncs – egy vertikális mintaértékű közfoglalkoztatási program

Ináncs vasúti megállóhellyel rendelkező, a 3-as számú fő közlekedési út szomszédságában fekvő 1243 fős község az Encsi járás déli részén (5.10.e. ábra). A rendszerváltoztatást követően akárcsak más környékbeli települést a munkalehetőségek hiánya és nagyfokú munkanélküliség jellemezte. A település vezetése már 1998-ban az első közfoglalkoztatási programok idején látta, hogy a látszatfoglalkoztatáson túlmutató tevékenységgel lehet csak közösségi haszonnal járó módon felhasználni a programon keresztül érkező központi forrásokat. Így már a kilencvenes évek végén vásároltak egy földterületet, ahol a helyben élő munkanélküliek mezőgazdasági munkát végeztek. A program keretében egy mezőgazdasági vertikumot alakítottak ki, amelyben a szántóföldi és fóliasátras növénytermesztéstől kezdve a tojótyúkokra alapozott térsztagyártáson át a sertéshizlalásig folytatnak gazdálkodási tevékenységet, amely betonelemgyártással egészül ki (5.16. ábra).

5.16. ábra: Életképek az ináncsi közfoglalkoztatási programról: a baromfitelep, a térsztagyártás és a betonelemgyár

Forrás: a szerző saját felvételei

A mezőgazdaságban megtermelt zöldségeket és az előállított félkész termékeket (szárasztészta, baromfi- és sertéshús) a helyi közétkeztetésbe csatornázzák be, míg a betonelemeket a település és a környező települések közterületi infrastruktúra-fejlesztései során használják fel. A program kiemelt célja volt a helyi munkanélküliek a közösség számára hasznos, értékteremtő foglalkoztatása, amely érezhető módon pozitív hatást gyakorolt a település mindennapi üzemeltetésére, és a benne dolgozók önbecsülésére

(LIPTÁK ET AL. 2019). A jól működő program így mintaként szolgált a 2011-ben bevezetett Startmunka programok egyes elemei számára. A programnak nem volt célja a piacra lépés, viszont a meglévő kereteken belül igyekezett a rendelkezésre álló eszközök és adottságok (munkanélküliek, helyi tudás, földterület, állami közfoglalkoztatási program) leghatékonyabb, innovatív módon történő, a helyi igényeket kielégítő hasznosítására. A program célja az volt, hogy a benne résztvevők ne essenek ki a mindennapi rutin, a munka világából, de a hosszú távú cél az elsődleges munkaerőpiacra történő visszakerülés lenne (MOZGA ET AL. 2018). Vagyis az ináncsi közfoglalkoztatási program az egyik legjobb példája az alapvetően nem önellátási célú, a helyi foglalkoztatási problémákra „átmeneti” megoldást kínáló ám ennél fogva a központi támogatásoktól függő túlélési stratégiára. Alapvetően a közfoglalkoztatás következtében növekvő jövedelmi koncentráció az ináncsihoz hasonló célok mentén működő, kivitelezésében olykor– korlátozó tényezők következtében (tudás, munkanélküliek „kritikus tömege”, stb.) – kevésbé sikeres program játszik szerepet. Az utóbbi időben a kedvező munkaerőpiaci helyzetnek köszönhetően (megye újraiparosodása, autópálya építés) az ináncsi program is munkaerőhiánnyal küzd, azonban a nehézségeket a munkafolyamatok gépesítésével igyekeznek áthidalni, ami biztosítja a folyamatos működést és esetleges recesszió esetén a felszabadult munkaerő újbóli felszívását.

Hernádszentandrás – mint egy nagy család³³

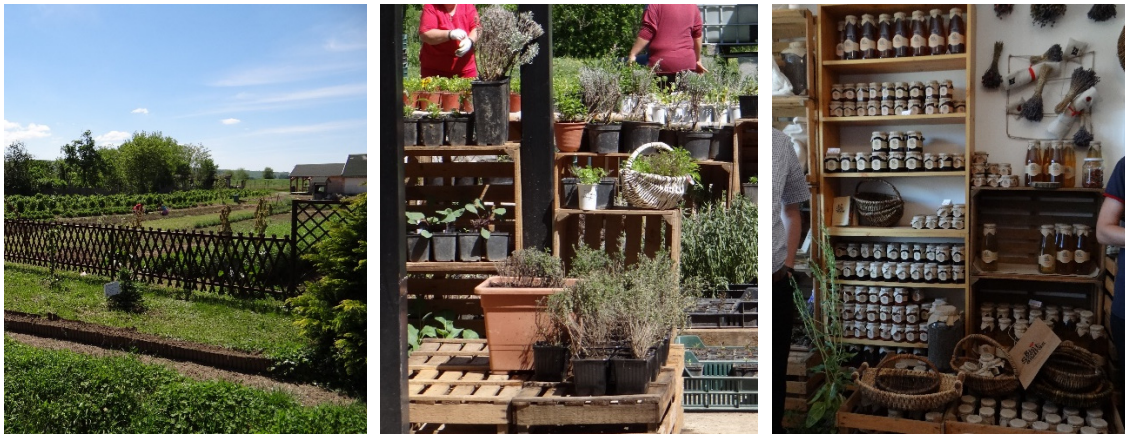
Hernádszentandrás Ináncs szomszédságában fekvő 445 lelkes aprófalu, ahol a munkanélküliség enyhítésére egy – már a kezdetektől fogva a későbbi piacra lépési szándékkal induló – társadalmi innovációt hívott életre a falu polgármestere.

A falu Miskolctól és Kassától is 40 km-re fekszik a Cserehát szélén, a Hernád völgyében. A faluban valaha erős volt a zöldségtermesztés hagyománya, amihez az öntéstalaj, a folyó (öntözés), a két nagyváros piacainak közelsége, a jó közlekedés (vasút, főút) mind kiváló adottságokat biztosítottak. A rendszerváltás után, a termelőszövetkezetek és a miskolci nehézipar leépülését követő, hosszú távon megmaradó munkanélküliség mindenre rányomta a bélyegét. A helyben maradó képzett fiatalok aránya egyre kisebb, a roma lakosságé egyre nagyobb lett, a közhangulat kiábrándulttá és letargikussá vált. A kertek nagy részét felfverte a gaz, a mezőgazdálkodás

---

³³ A hernádszentandrási esettanulmányt a szerző korábban NEMES – VARGA (2014) tanulmányban adta közre. Az eredeti szöveg részben módosításra, kiegészítésre került.

kultúrája, tudása csaknem kihalt a helyi lakosság körében. Az egyetemi végzettségű (politológus) polgármester 2006-os megválasztása után szakított az általános (segítséget, megoldást kívülről váró) környékbeli gyakorlattal, és a kezébe vette az irányítást. A kertművelés helyi hagyományaira, a jó természeti adottságokra és a falu közepén kihasználatlanul álló nagy önkormányzati földterületre alapozva belevágott egy közösségi alapon működtetett biokertészet létrehozásába (5.17. ábra). Azóta a program nagy utat járt be: 2013-ban Bécs városával megosztva Európai Territoria Innovációs Díjat kapott. Az első lépést egy 2009 decemberében induló, 18 hónapos TÁMOP támogatás jelentette, ami 28,6 millió forintot biztosított az induláshoz. Ezt a sikeres pályázatot továbbiak követték. A „BioSzentandrás” foglalkoztatási programként indult. Bárki bekapcsolódhatott, aki vállalta, hogy hétfőenként részt vesz a képzésen, rendszeresen műveli a saját kertjét, és dolgozik a közösségi mintakertben. A bio-csapatban férfiak és nők, romák és nem romák, munkanélküliek és foglalkoztatottak, összesen 25-en dolgoztak önkéntesen, illetve a megtermelt zöldségekből rájuk eső rész fejében. A jól átgondolt stratégia mentén építkező BioSzentandrás mára 2,5 hektáron és 9 fóliasátorban gazdálkodik, amelyek egy részét biokazánnal fűtik.

5.17. ábra: Életképek a BioSzentandrás programról: a kert, a fűszernövények és a termékbolt
Forrás: a szerző saját felvételei

BioKonyhát üzemeltet, a zöldségek mellett levendulát, fűszernövényeket, bogyósgyümölcsöket termel, elnyerte a biominősítést, csomagoló és feldolgozó üzemet működtet. A megtermelt áruk egy részét kezdetben a dolgozó családok, illetve a közétkeztetésen keresztül a többnyire szegény sorsú helyi gyerekek fogyasztották el. A maradékot a vállalkozás webshopjában, miskolci bioboltokban, illetve egy híres encsi étterem révén értékesítették. Folyamatosan bővítik a termékpalettát. Bemutatókat,

főzőversenyeket szerveznek, kiállításokon, fesztiválokon jelennek meg. A program előrehaladtával a sokasodó sajtószerelések és a polgármester szerteágazó kapcsolatai révén folyamatosan szélesedett a támogatók és szimpatizánsok köre. A program közvetett, de ugyancsak nagyon látványos eredménye a falukép megváltozása, a magánházaknál lévő kertek megművelése, az udvarok tisztán tartása. A BioSzentandrás célja egy olyan, a természeti és társadalmi adottságokat kihasználó gazdálkodási modell létrehozása volt, ami a térségben a hagyományos paraszti gazdálkodás elemeit ötvözi a legújabb technológiával, munkaszervezési és marketing irányzatokkal. A program részben túlmutat a gazdálkodáson, hiszen a faluban kiemelt az ifjúság egészséges és tudatos életmód iránti érzékenyítése.

A legnagyobb kihívását a finanszírozási lehetőségek szakaszossága jelentette. Az utóbbi két évben igyekeznek áttérni a piaci alapú termelésre, azonban a program így elveszítette eredeti funkcióját, a hátrányos helyzetű emberek foglalkoztatását. Egyelőre a biokertészet mellett egy kevésbé igényes kultúrát is fenntartanak, ahol nem piaci, hanem a szociális szempontok kerülnek előtérbe.

Göncruszka – közösségi méhészetre alapozott helyi gazdaságfejlesztés

A Gönci járásban, a Hernád völgyében közel 700 fős Göncruszka már többször előkerült a Gönci járási folyamatok egyik meghatározó településeként. A járásszékhellyel, Gönccel szomszédos – azzal 1977 és 1997 között egy közigazgatási egységet képező – település egyike a munkanélküliség és az alacsony oktatási színvonal következtében szelektív elvándorlás sújtotta falvainak. Az egykor a vizsolyi ispánsághoz tartozó német település 2010 utáni fellendülése Sohajda Levente és Samu Zsuzsanna református lelkészpár méhészkedésre alapozott közösségfejlesztő munkájának köszönhető (KERESZTÉNY 2011). A környékről származó házaspár egy svájci ösztöndíj után költözött haza, miután elhatározták, hogy itt szeretnének letelepedni és a külföldön megszerzett misszionáriusi tapasztalatokat a hazai hátrányos helyzetű gyerekek életésélyeinek, a vidék élhetőségének és a falusi közösségek vitalitásának javítására szeretnék felhasználni, azonban kezdeti anyagi mozgásterük szűkös volt. Ez a helyzet változott meg, amikor Levente édesapja halála után megörökölte 26 családból álló méhészetét, amelyet méhészeti tudás hiányában a református közösségnek ajándékozott (GÁSPÁR ET AL. 2018). Bár a környéken régen nagy hagyománya volt a méhészkedésnek, azonban a közösségben senki nem értett a mesterséghez, így közös erővel tanulták meg. A teendőket önkéntes munkában látják el, körülbelül 45-en dolgoznak a méhészetben

(5.18. ábra). Az eladott mézből származó bevétel azon részéből, amelyet nem forgattak vissza a méhészetbe, felújították és újraindították a helyi iskolát, megszervezték az idősgondozást, ösztöndíjat biztosítanak a fiataloknak és templomfelújítást finanszíroztak. Az előállított bioméz kisebb részét Magyarországon, míg nagyobb részét Svájcban és az USA-ban értékesítik (FÜLÖP 2018), a mézértékesítésen kívül egyéb külföldi adományokban is részesülnek.

5.18. ábra: Életképek a göncruszkai programról: méhészkedés, a lelkész és a mézek, a gyerekek
 Forrás: Göncruszkai Református Gyülekezet (www.facebook.com/goncruszkaiagyulekezet/)

A tevékenységük eredményeként 2011-ben elindult Talentum Református Tehetséggondozó Általános Iskola és Óvoda 16 fővel kezdte meg működését, jelenleg 220 gyerekről gondoskodnak. A faluba a lelkész házaspáron kívül érkeztek Kassáról és Sárospatakról is beköltöző családok, akik becsatlakoztak a közösségi méhészetbe és ifjúsági nevelésbe, amely a szomszédos Vilmány és Hejce falvakra is kiterjed. A fiatalokat a születéstől a munkához jutásig szeretnék elkísérni, céljuk, hogy testileg és lelkileg stabil, világlátott felnőtteket neveljenek, akiket nem megóvnak a nehézségektől, hanem megtanítják őket kezelni azokat. A célok elérése érdekében külföldre szerveznek tanulmányutakat, tanulmányi versenyekre készítik fel diákjaikat, ahol azok sikeresen szerepelnek. A Talentum Iskolához egy tangazdaság is tartozik, ahol lovakkal foglalkoznak, illetve sertést, tehenet, kecskét, nyulat és csirkét is tartanak. A tejből joghurtot és házi sajtot is készítenek, amelynek folyamatát a lelkész asszony kikísérletezi, amit megtanít a közmunkában a gazdaságba bekapcsolódó helyi lakosoknak is. Fontosnak tartják, hogy a gyerekek megismerkedjenek az állattartással és a háztáji gazdálkodással. A gyülekezet a gazdaságra építve egy helyi éttermet is szeretne létrehozni. A közösségi kezdeményezés mellett a református gyülekezettől függetlenül a faluban működik pálinkafőzde, tökmagolaj feldolgozó és a környék látnivalóira alapozott turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások (vendégház).

Göncruszán a környékbeli hátrányos helyzetű gyerekek felkarolása volt az elsődleges cél, amelyhez a forrást nem a szokásos központi forrásokon keresztül szerezte meg, hanem egy a közösség által önkéntesen fenntartott gazdaságból, így működése sokkal függetlenebb, mint kezdetben a támogatástól támogatásig élő, és két támogatási időszak között, valahogy túlélő Hernádszentandrásé, amely most alakítja ki formális gazdaságát. A göncruszakai program sikerét annak is köszönheti, hogy alapvetően nem foglalkoztatási program, az önkéntes munkaerő ingyen van, és a külföldi értékesítési csatornák révén magasabb profittal számolhatnak, a méz raktározási és eltarthatósági szempontból pedig sokkal előnyösebb, mint a közfoglalkoztatási programokban termelt egyéb konyhai alapanyagok, vagy félkész termékek.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A doktori értekezés eredményeként megállapítottam – a függőség mérésére használt indikátorok alapján –, hogy a vizsgált időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében *megváltoztak a gazdasági függőséget meghatározó tényezők. A tényezők változása területi szintenként és a különböző fejlettségű járásokban lényeges eltéréseket mutat.* A függőség minőségét nagymértékben meghatározza, hogy a térségben megjelenő külföldi működőtőke passzív (piacszerzési célú vagy adóparadicsom) vagy aktív beruházásként jelenik-e meg. *Míg megyei léptékben az aktív beruházások erősödésére, a periférikus járások szintjén mindkét jelenség (aktív és passzív) erősödésére látunk példát.*

A megye egészére vonatkozóan megállapítható, hogy az *újraiparosítás hajtotta felzárkózás a gépipari szereplők koncentrációjának növekedése révén munkavállalási oldalról csökkenti a függőséget, de az ágazati egyoldalúság révén növeli a megye gazdasági szerkezetének törékenységet.* A vizsgált időszakban a megyei felzárkózási folyamat nem volt egyenletes, mélypontját a 2008-as gazdasági válságot követően érte el, miután 2011-től egy lassúbb, majd 2014-től egy gyorsabb felzárkózási szakasz vette kezdetét. A kutatás során arra a megállapításra jutottam, hogy az egy főre jutó GDP alapján mért megyei reálkonvergencia mögött az időszak folyamán zajló, egyre erősödő újraiparosodás áll. A megye mint vegy- és gépipari hagyományokkal és ahhoz kapcsolódó tudásbázissal (egyetem) rendelkező kapitalista periféria az adókedvezmények és az olcsó munkaerő következtében a külföldi (amerikai, német, kínai) befektetők célpontjává vált. Azonban a néhány, főként a gép- és vegyipari ágazatra koncentrálódó gazdasági növekedés a megye függőségének növekedéséhez járul hozzá, miközben az egyre nagyobb számban megjelenő hasonló képzettségű munkaerőt igénylő munkahelyek bővülésével csökkenti a munkavállalók munkaerőpiaci bizonytalanságát egy-egy munkáltató létszámleépítése esetén.

A megyei növekedéshez a nemzetgazdasági jelentőségű, a megye centrumtérsegeinek számító Tiszaújvárosi, Miskolci és Kazincbarcikai járások járultak hozzá, amelyek a népesség 50, a TGE 66, a bruttó hozzáadott érték 75 és a vállalkozások 61 százalékát koncentrálták.

A felzárkózás során a periférikus térségek döntő részének további leszakadása megállt. A legtöbb periférikus járás az erősebb munkanélküliséggel sújtott hinterlandok közfoglalkoztatási programjai következtében állt növekedési pályára, így esetükben a függőség növekedett. Megállapítható, hogy a vizsgált időszak jelentős részében az egy

főre jutó TGE alapján mind a járások közötti (σ -konvergencia), mind a járási centrumok és hinterlandok közötti (duál-mutató) egyenlőtlenségek csökkentek. Igaz, a MOL Petrolkémiai Zrt. (volt TVK) révén megnövekedett helyi adóbevételek nyomán megélénkült a Tiszaújvárosi járás (azon belül is Tiszaújváros) gazdasági növekedése. Ez pedig hozzájárult ahhoz, hogy 2014 és 2015 között érvényesült a váltómozgás-elmélet. A megyei félperifériák és perifériák esetén erőteljes klubkonvergencia és a periférikus csereháti és hernád-völgyi járások megyei átlaghoz történő egyre erőteljesebb közeledése mutatható ki. Kevés kivételtől (Ózdi járás) eltekintve megállt a periférikus térségek leszakadása a megyében a vizsgált időszakban.

A dezaggregált GDP becsléséhez használt tényezők vizsgálata rávilágított, hogy a periférikus járások felzárkózási folyamatára jelentős hatást gyakorolt az új rendszerű közfoglalkoztatási programok beindulása. A közfoglalkoztatási programok következtében a legnagyobb munkanélküliséggel sújtott térségek (pl. Cigándi járás) megyén belüli jövedelemaránya nőtt látványosan. Mindez egyben azt is valószínűsíti, hogy azokban a járásokban (pl. Mezőcsáti járás), ahol a megyei átlagon felüli növekedés nagyobb részét a közfoglalkoztatáson alapuló jövedelem gyarapodása jelenti és amellet a későbbiekben sem jelenik meg erőteljesebben a formális gazdaság valamilyen piacképes formája, a növekedés a jövőben várhatóan lelassul vagy stagnálásba csap át.

A vizsgált időszak folyamán a Gönci járás növekedett a leggyorsabban, amellyel látványosan megerősödött (az egy főre jutó TGE alapján a megyei rangsorban 4, az országosban pedig 18 hellyel lépett előre). A járás az egy főre jutó TGE, a becsléséhez használt valamennyi változó, valamint az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján is erőteljesen növekedett. A megyében a Göncin kívül csupán az Encsi és Szikszói járásokban növekedett valamennyi (ha szerényebb mértékben is) változó a vizsgált időszakban.

A felzárkózás a megye kapitalista ranglétrán történő előre lépése és külpiazi beágyazottságának növekedése, továbbá a meglévő vállalkozások stabilabbá válása, vagyis függőségi viszonyainak átrendeződése révén valósult meg. Kimutatható, hogy a privatizáció idején a főként piacszerzési céllal megjelent külföldi befektetőket felváltják a valódi termelési tevékenységet folytató zöldmezős beruházók (pl: Bosch, Jabil, Remy stb.), vagy a meglévő nehézségekkel küzdő cégcsoportokat valóban fejleszteni kívánó multinacionális cégek (l. BorsodChem). A konvergenciában, az új munkahelyek megteremtésében, valamint a megye részleges gazdasági szerkezetváltásában játszott szerepe ismeretében meglepő módon a beáramló külföldi működőtőke nemcsak

arányaiban, de abszolút mértékében is visszaesett. Vagyis a külföldi működőtőke mennyiségének csökkenése jelen esetben nem a gazdaság függőségének mérséklődésére, hanem a megye „kapitalista ranglétrán” történő előre lépésére utal. Ez pedig azt jelenti, hogy kikerült a kizsákmányolásra sem alkalmas, pusztán piacszerzési céllal megjelenő külföldi tőke által uralt körből. A külföldi működőtőke arányainak csökkenésével párhuzamosan nőtt a vállalkozások által koncentrált gazdasági erő, az egy főre jutó jegyzett tőke, és növekedett a térség külpiaci beágyazottsága az export árbevétel arányának növekedése alapján (igaz utóbbi esetén nehezen mutatható ki, hogy ebből mekkora mértékű a vállalaton belüli mozgás).

A periferikus járásokban a reálkonvergencia esetén meg kell említeni a közfoglalkoztatási programok hajtotta felzárkózás korlátait, ami mellett a függőség új formája is megjelenik: a külföldi működőtőke arányának növekedése. A külföldi működőtőke, valódi termelő kapacitás esetén azonban jelentős előrelépés a periféria számára (pl. Hell Energy – Szikszó; Bionly – Encsi járás). Ha a külföldi működőtőke megjelenése egy adóparadicsomi léttel társul, akkor az egyes adókedvezmények ellenére is jelentős helyi adóbevételeken keresztül plusz bevételt generálva, kezdeti tőkeinjekcióként megalapozhatja a térség (település) fejlődését (pl. Komlóska), azonban passzív jövedelemként csupán növeli a függőséget.

A felzárkózó járások folyamatainak tanulmányozása során kiderült, hogy a *relatív pozíciójavulásban is megnyilvánuló periferikus járások növekedését a közfoglalkoztatási programokon túlmutató, mérhető vállalkozói aktivitás növekedés okozta*. A felzárkózó járások közül csak a minden változó tekintetében reálkonvergenciát produkáló Gönci, Szikszói és Encsi járást vizsgáltam. A három egymással szomszédos, alapvetően aprófalvas térszerkezetű, városhiányos (három járás 83 települése közül csak 4 város), egykor a történelmi Abaúj vármegye részét képező, mind a külső térben, mind a belső térben hátrányos helyzetű járások. A három járás közül az egy főre jutó TGE alapján a Gönci és a Szikszói növekedése jelentősen, több mint 20 százalékponttal meghaladta a megyei növekedési ütemet, míg az Encsi csupán 5 százalékponttal. A gyorsabb gazdasági növekedésű Gönci és Szikszói járás esetén a TGE becsléshez használt mindhárom tényező esetén jelentősebb növekedést tapasztalhatunk, míg az Encsi esetén a növekedést inkább csak a közfoglalkoztatási programok következtében megnövekedett jövedelmi koncentráció hajtotta.

A felzárkózási folyamat során a belső egyenlőtlenségek alakulásában a helyi adóbevételek területi egyenlőtlensége a meghatározó. A három járás közül a Szikszóiban

és Gönciben nőttek, míg az Encsiben csökkentek a belső egyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek növekedésének hátterében a Szikszói járás esetén a gazdasági centrum – egyben járásszékhely – Szikszó helyi adóbevételének gyarapodása érhető, ahol a Hell Energy folyamatos bővülései és fejlesztései jelentik a növekedés motorját.

A Gönci járásban a polarizáció mögött a hinterland, legfőképpen az aprófalú Sima helyi adóbevételének növekedése állt. Azonban a Gönci járás hinterlandjában nem pontszerű a növekedés, hanem a Zempléni-hegység és a Hernád-völgy több települését is érinti a helyi adóbevétel, a vállalkozói aktivitás és ezzel párhuzamosan a bruttó hozzáadott érték bővülése. A bruttó hozzáadott érték növekedésében a legfigyelemreméltóbb Göncruszka 16 ezerszeres (!) megugrása, ami a helyi agrárvállalkozóknak és egy közösségi méhészetnek köszönhető.

Az Encsi járásban az egyenlőtlenségek csökkenésében a hinterland helyi adóbevételeinek és jövedelmi koncentrációjának növekedése játszik kulcsszerepet. A helyi adóbevételek bővülése jelentős részben a Forrón működő Abaújtej erősödéséhez köthető, míg a jövedelem-koncentráció növekedése a helyi közfoglalkoztatási programokhoz (pl. Ináncs vagy Hernádszentandrás).

Továbbá arra a megállapításra jutottam, hogy a függőség hosszú távú csökkentése a formális és szubsztantív gazdaság kombinációjaként lehetséges a társadalmi – gazdasági szempontból elmaradott, leghátrányosabb helyzetű térségekben, valamint az adóbevételek fenntartható gazdaságfejlesztési projektekbe történő visszaforgatása révén. A közfoglalkoztatási programok tüneti kezelést ugyan jelentenek, de ha nem épülnek bele a szubsztantív gazdaságon túlmutató elemek, akkor csak újratermelik a függőséget. Azonban az olyan halmozott hátrányokat elhordozó periferikus térségek esetén, mint amilyen Abaúj is, a gazdasági fejlesztés sikerének kulcsa a szubsztantív és formális gazdaság megfelelő arányának elegye (pl. Göncruszka), alkalmazkodva a helyi munkaerő kínálatához, ami jelentős állami támogatás mellett, vagy már felfutott vállalkozások CSR tevékenysége (pl. Bionly) nyomán képes csak megvalósulni.

Az aktív külföldi működőtőke megjelenése a függőséget ugyan bizonyos tekintetben újratermeli, de a halmozottan hátrányos helyzetű járásokban lényegesen javítja a munkaerőpiaci kilátásokat és a térségben gyarapítja a tőkét, javítja a munkakultúrát, esetlegesen növeli a beszállítói hálózatot. A passzív külföldi működőtőke esetén (l. adóparadicsomok) e pozitív hatások nem jelentkeznek. A térségben a külföldi működőtőke mindkét megjelenési formájára látunk példát.

A doktori disszertációm módszertani újszerűségét adta az a komplex elemzési szemlélet és módszertan, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági felzárkózási folyamatának különböző területi szintű, függőségi szempontú kvantitatív értékelését a statisztikai eredményeken túlmutató, a jelenségek háttérének a lokalitások szintjéig történő dekonstruálásán keresztül végeztem el, amely nem megszokott a kvantitatív területi elemzések esetén.

VII. SUMMARY

There is an extensive web of interdependencies in the world economy. In most cases, these mutual relations are asymmetrical, resulting in a less favourable bargaining position for the economies with less capital. In order to reach a more symmetric relationship, however, sometimes an increase in dependency is unavoidable. In these situations, real and structural convergence plays a crucial role in reducing asymmetry in relations of dependence for national economies and regions.

From a socio-economical perspective, Borsod-Abaúj-Zemplén is one of the most underprivileged counties in Hungary. At the turn of the millennium, based on the GDP per capita, it ranked seventeenth among the Hungarian counties. By 2017, however, it rose to the tenth position. In my research I am seeking the answer for the following questions: (1) what is in the background of the county's real convergence progress, (2) did the county's inner economic inequalities change in the process of closing this gap and (3) what structural changes accompanied this process, and—more precisely—how did the factors change determining on the long-run the economic dependency of the county and the developing periphery districts within the county. In this research real convergence is measured by the GDP and the gross value added (GVA) per capita while structural convergence is measured by the openness to and embeddedness into the international market, by the composition of the economic sectors and by the changing characteristics of enterprises.

This research draws the conclusion that the growing re-industrialisation is behind the real convergence of Borsod-Abaúj-Zemplén county. The districts of Tiszaújváros, Miskolc, and Kazincbarcika as cores contributed significantly to the county's economic growth. Based on the GDP per capita, economic inequalities were reduced not only among districts (sigma-convergence), but between district seats and hinterlands as well (dual index). The acceleration of this convergence, however, ultimately contributed to the growth of economic inequalities. The start of the new public work scheme (PWS) had a remarkable effect on the convergence process of the peripheral districts, but in the long run, it significantly increased the dependency of these regions, as it was not accompanied by elements of the formal economy. The decrease of foreign capital is surprising, especially considering that the convergence was driven by the inflow of foreign capital, and that foreign capital played a role in creating workplaces and partly change of the county's economic structure. This does not suggest the reduction of economic dependency, but the county's advancement on the "capitalist echelon" because besides the secession of capital (aiming purely to gain markets), mainly productive investments appeared. Parallel with the decline in the proportion of foreign capital, the area's international embeddedness increased, based on increase of the proportion of the export revenue. In sum, these point toward the reduction of dependency.

VIII. IRODALOM

- ÁSZ (2004). *Privarizáció Magyarországon I. kötet*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet
- BAKOS I. (2006). A kohászati válság okai és regionális hatásai a borsodi iparvidéken. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3(1), 12–23.
- BALOGH P. (2012). *Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságszociológiai elemzése* [Doktori disszertáció, kézirat]. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitikai Intézet
- BARANCSUK Á. – GYAPAY B. – SZALKAI G. (2013). Az alsó középszintű térfelosztás elméleti és gyakorlati lehetőségei. *Területi Statisztika*, 53(2), 107–129.
- BARANYI B. (2004). Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom*, 18(2), 1–21.
<https://doi.org/10.17649/TET.18.2.942>
- BARRO, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
- BARRO, R. J., – SALA-I-MARTIN, X. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), 223–251. <https://doi.org/10.1086/261816>
- BARTA B. (2016). *Bútoripari vállalkozások elemzése, különös tekintettel a hozzáadott értékre* [Doktori disszertáció, kézirat, Nyugat-magyarországi Egyetem].
<https://doi.org/10.13147/nyme.2016.014>
- BARTA GY. – CZIRFUSZ M. – KUKELY GY. (2008). Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 22(4), 1–20.
<https://doi.org/10.17649/TET.22.4.1196>
- BAUMOL, W. J. (1986). Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show. *The American Economic Review*, 76(5), 1072–1085.
- BELUSZKY P. (1977). Krasznokvajda – Egy alsófokú központ gondjai a Csereháton. *Földrajzi Értesítő*, 26(3–4), 349–386.
- BELUSZKY P. (1993). „Tradicionális” területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948-1992). In KOVÁCS K. (Szerk.), *Település, gazdaság, igazgatás a térben*. MTA RKK. 49–65.
- BELUSZKY P. (1999). *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs
- BENEDEK J. (2002). A földrajz térszemléletének hullámai. *Tér és Társadalom*, 16(2), 21–39. <https://doi.org/10.17649/TET.16.2.847>

- BENEDEK J. – KOCZISZKY GY. (2015). Paths of Convergence and Polarization in the Visegrad-countries. In THILO, L. – HENN, S. – SGIBNEV, W. – EHRLICH, K. (Szerk.), *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization – Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond* Palgrave MacMillan. 217–235.
- BENEDEK J. – MOLDOVAN A. (2015). Economic convergence and polarisation: towards a multi-dimensional approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 187–203. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.64.3.3>
- BERGER V. (2018). *Térré szőtt társadalmiság*. L'Harmattan – Könyvpont. Budapest
- BERKI M. (2014). *Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten – A poszt szocialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásban* [Doktori disszertáció, kézirat]. Eötvös Loránd Tudományegyetem, TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz-Meteorológia Program.
- BERKI M. (2017). A földrajzi lépték változó értelmezése és a cselekvőhálózat-elmélet. *Földrajzi Közlemények*, 141(3), 203–215.
- BIHALL T. – SZILÁGYINÉ BAÁN A. (2005). Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdaságának helyzete az EU-csatlakozás után másfél évvel. Esélyek, lehetőségek, kockázatok. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 2(2), 45–64.
- BOD P. Á. (2019). A magyar gazdaságpolitika 1989 és 2019 között. *Gazdaság és Pénzügy*, 6(1), 16–38. <https://doi.org/10.33926/GP.2019.1.2>
- BODNÁRNÉ MOLDOVÁN É. – SOMORJAI L. – TÓTH P. (2004). Borsod-Abaúj-Zemplén megye története. In Somorjai L. (Szerk.), *Borsod-Abaúj-Zemplén megye hon- és népismerete* (pp. 35–126). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BAZM_Sk_41/?pg=0&layout=1
- BOKIK. (2006). *TOP 100 - 2006: A 100 legjelentősebb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű vállalkozás*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Észak Magyarország - APEH. Miskolc
- BOKIK. (2010). *TOP 100 - 2010: A 100 legjelentősebb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű vállalkozás*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Észak Magyarország - Nemzeti Adó és Vámhivatal. Miskolc
- BOKIK. (2011). *TOP 100 - 2011: A 100 legjelentősebb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű vállalkozás*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Észak Magyarország - Nemzeti Adó és Vámhivatal. Miskolc

- BOKIK. (2016). *TOP 100 - 2016: A 100 legjelentősebb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei székhelyű vállalkozás*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara - Észak Magyarország - Nemzeti Adó és Vámhivatal. Miskolc
- BOROS L. – PÁL V. (2011). A gazdasági válság hatásai és a rá adott válaszok különböző földrajzi léptékeken. *Földrajzi Közlemények*, 135(1), 17–32.
- CASELLI, F. – ESQUIVEL, G. – LEFORT, F. (1996). Reopening the convergence debate: A new look at cross-country growth empirics. *Journal of Economic Growth*, 1(3), 363–389.
- CRISP, R. (2012). Conceptualising Local Approaches to Tackling Worklessness: The New Deal for Communities Programme as Neoliberal ‘Flanking Strategy’? *Space and Polity*, 16(2), 233–251. <https://doi.org/10.1080/13562576.2012.725583>
- CSATÁRI B. (1999). *A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata (összefoglaló zárójelentés)*.
- CZALLER L. (2016). Agglomeráció, regionális növekedés és konvergencia. *Területi Statisztika*, 56(3), 275–300. <https://doi.org/10.15196/TS560302>
- CZIRFUSZ M. (2012). A munkaerő-kölcsönzés Magyarországon és a lépték fogalma. In NYÁRI D. (Szerk.), *Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete*. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék. 121–129.
- CZIRFUSZ M. (2015). A közfoglalkoztatás térbeli egyenlőtlenségei. In FAZEKAS K. – VARGA J. (Szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2014*. MTA KRTK. 126–139.
- CZIRFUSZ M. – JELINEK C. – BERKI M. (2018). Marxista nézetek a térről és a térbeliségről. In FARAGÓ L. (Szerk.), *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 143–164.
- CZOMBA S. (2008). *Iparfejlesztési tendenciák Borsod – Abaúj – Zemplén megyében a rendszerváltozás előtti és utáni évtizedben* [Doktori disszertáció, kézirat]. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, GTK.
- DABASI-HALÁSZ Z. – HEGYI-KÉRI Á. (é.n.). *A dezindusztrializáció fizikai és társadalmi következményeinek összefüggése*. 15.
- DABASI-HALÁSZ Z. – HEGYI-KÉRI Á. (2015). „Fel/eltörékvő” generáció migrációja Miskolcon. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12(1), 17–26.

- DALL'ERBA, S. – HEWINGS, G. J. D. (2003). *European Regional Development Policies: The Trade-off Between Efficiency-Equity Revisited* (Discussion Paper REAL 03-T-02). University of Illinois at Urbana-Champaign.
- DAVID, P. A. (1985). Clio and the Economics of QWERTY. *The American Economic Review*, 75(2), 332–337.
- DE DOMINICIS, L. (2014). Inequality and Growth in European Regions: Towards a Place-based Approach. *Spatial Economic Analysis*, 9(2), 120–141. <https://doi.org/10.1080/17421772.2014.891157>
- DERNEI B. (2010). Abaúj-Hegyközi kistérség. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, VII.(2), 65–67.
- DOBÁNY Z. (2010a). *A Cserehát történeti földrajza (18-20. század)*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvafő
- DOBÁNY Z. (2010b). *A Sajó-Bódva köze történeti földrajza*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvafő
- DOBÁNY Z. (2010c). *Történeti földrajzi tanulmányok a Hernád-völgy területéről (18-20. század)*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága. Jósvafő
- DÖVÉNYI Z. (Szerk.). (2010). *Magyarország kistájainak katasztere* (2.). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- DUSEK T. (2012). Az abszolút és relacionális térszemlélet közötti hamis dichotómia. *Tér és Társadalom*, 26(2), 96–100. <https://doi.org/10.17649/TET.26.2.2077>
- DUSEK T. – KOTOSZ B. (2016). *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó.
- ELEKES A. (2011). Kohézió és/vagy növekedés? - A konvergencia és a növekedés regionális dimenziói Magyarországon. *Pénzügyi Szemle*, LVI(1), 107–123.
- ERDŐSI F. (2014). A térértelmezés néhány problémája, szempontjainak sokfélesége. *Tér és Társadalom*, 28(1), 5–24. <https://doi.org/10.17649/TET.28.1.2580>
- FABÓK M. – BERKI M. (2018). Új materialista relacionális térelméletek: a reprezentáción túl, a szövevények hálójában. In FARAGÓ L. (Szerk.), *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó. 325–348.
- FALUVÉGI A. (1995). Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei. *Statisztikai Szemle*, 1995(7), 571–590.
- FALUVÉGI A. – TIPOLD F. (2007). A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. *Területi Statisztika*, 47(6), 523–540.
- FARAGÓ L. (1991). Posztmodern: a modernizáció kritikája avagy új kihívás. *Tér és Társadalom*, 5(4), 1–16. <https://doi.org/10.17649/TET.5.4.223>

- FARAGÓ L. (2012). Térértelmezések. *Tér és Társadalom*, 26(1), 5–25.
<https://doi.org/10.17649/TET.26.1.2007>
- FARAGÓ L. (2013). Térelméleti alapvetések konstruktivista ismeretelméleti megközelítésben. *Tér és Társadalom*, 27(4), 3–29.
<https://doi.org/10.17649/TET.27.4.2528>
- FARAGÓ L. (2016). *Téri lét - Társadalomtér-elméleti alapvetések* [Akadémiai doktori értekezés, kézirat]. http://real-d.mtak.hu/982/7/dc_1341_16_doktori_mu.pdf
- FARAGÓ L. (2018a). Bevezető. In FARAGÓ L. (Szerk.), *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó. 7–27.
- FARAGÓ L. (Szerk.). (2018b). *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó.
- FARAGÓ L. (2018c). “Posztista” terek. In FARAGÓ L. (Szerk.), *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó. 235–245.
- FARKAS, M. B. (2018). *A társadalmi-gazdasági fejlődés elméleti és módszertani kérdései a 20. század második felében* [Doktori disszertáció, kézirat]. Eötvös Loránd Tudományegyetem, TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz-Meteorológia Program.
- FERKELT B. (2005a). Konvergencia az eurózónában a közös pénz bevezetése előtt és után. *EU Working Papers*, 4, 3–13.
- FERKELT B. (2005b). A monetáris integráció regionális hatásai. *Tér és Társadalom*, 19(3–4), 171–185. <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1025>
- FÜLÖP E. (Szerk.). (2018). Szorgos méhek, még szorgosabb közösség: gyülekezeti méhészet Göncruszkan. *Kislábnyom Hírlevél*, 2018(105).
<http://kislábnyom.hu/szorgos-mehék-még-szorgosabb-kozosseg-gyulekezeti-meheszet-goncruszkán>
- G. FEKETE, É. (1995). *A térség, mely élni akar*. MTA RKK. Miskolc
- G. FEKETE, É. (2006). Hátrányos helyzetből előnyök? - Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. *Földrajzi Közlemények*, 130(1–2), 55–66.
- G. FEKETE, É. (2008). A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In LENGYEL I. – LUKOVICS M. (Szerk.), *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress. 130–152.
- G. FEKETE, É. (2013). Az aprófalvak gazdasági megújulásának lehetőségei. In KOVÁCS K. – VÁRADI M. M. (Szerk.), *Hátrányban vidéken* Argumentum Kiadó. 352–363.

- G. FEKETE, É. (2015). *Társadalmi innovációk a felzárkózás szolgálatában - Dél-Cserehát - Nyitás a jövőre*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- GÁSPÁR A. (2016). *Reál-konvergenciafolyamatok mérése és értelmezése a közgazdaságtudományban* [Doktori disszertáció, kézirat]. Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Doktori Iskola.
- GÁSPÁR A. – UDVARI B. (2011). A Lomói Egyezmények felzárkózásra gyakorolt hatása. *Statisztikai Szemle*, 89(4), 28.
- GÁSPÁR B. – GUSZTOS É. – DEZSŐ A. (Szerk.). (2018). *Együtt egymásért - A társadalmi kohézió erősítése az egyházak és civil szervezetek közösségfejlesztő tevékenységének bővítésével*. Magyarországi Református Egyház – Országos Református Cigánymisszió.
- GÁSPÁR T. (2013). A társadalmi-gazdasági fejlettség mérési rendszerei. *Statisztikai Szemle*, 91(1), 77–92.
- GAZSI P. (2010). Encsi kistérség. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, VII.(2), 73–75.
- GYURIS F. (2011). A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete. *Tér és Társadalom*, 25(2), 3–28. <https://doi.org/10.17649/TET.25.2.1811>
- GYURIS F. (2014). Az egyenlőtlen földrajzi fejlődés koncepciója. *Földrajzi Közlemények*, 138(4), 293–305.
- GYURIS F. (2015). Harvey és az egyenlőtlen földrajzi fejlődés: Kritika és néhány gyakorlati megfontolás. *Földrajzi Közlemények*, 139(2), 108–117.
- HAGGETT P. (2006). *Geográfia - Globális szintézis*. Typotex.
- HALÁSZ L. (2018). *Városfejlődési pályák és válságkezelési alternatívák. Miskolc, Ózd és Kazincbarcika rendszerváltozás utáni társadalmi, gazdasági és térszerkezeti átalakulása* [Doktori disszertáció, kézirat]. ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz - Meteorológia Program.
- HARCSA I. (2015a). A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései — kritikai értékelés és kutatási eredmények I. *Statisztikai Szemle*, 93(5), 460–486.
- HARCSA I. (2015b). A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései — kritikai értékelés és kutatási eredmények II. *Statisztikai Szemle*, 93(6), 521–551.
- HARVEY, D. (2009). Az „új” imperializmus: felhalmozás kisemmizés által. *Fordulat*, 2009(7), 78–106.

- HEGYI-KÉRI Á. – HORVÁTH K. (2017). Vándorlási helyzetkép 2016-ban egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei településről. *Tér és Társadalom*, 31(4), 214–230. <https://doi.org/10.17649/TET.31.4.2891>
- HÉTFA – REVITA – PANNON ELEMZŐ – BUDAPEST INTÉZET. (2013). *A fejlesztési források szerepe a leszakadó térségek dinamizálásában* [Értékelési jelentés]. p.141.
- HORVÁTH E. (2007). A földrajzi centrum és periféria lehetséges lehatárolásai. *Tér És Társadalom*, 21(1), 159–170.
- ICEG, E., & VILÁGGAZDASÁG. (2004). *A csatlakozó államok konvergencia-indexe* (2004/1; p. 20). ICEG Európai Központ. http://iceg-memo.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/konvergencia04_1.pdf
- ICEG, E., & VILÁGGAZDASÁG. (2005). *Az új tagállamok konvergencia-indexe* (2005/1; p. 16). ICEG Európai Központ. http://www.iceg-memo.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/konvergencia05_1.pdf
- ILLÉS I. (2006). Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3(1), 100–117.
- JENEY L. (2014). Geographic Differences in the Long-term Demographic Processes of the Settlements of the North Hungarian Border Region. *Cross-Border Review*, 1(1), 37–53.
- JENEY L. – VARGA Á. (2016). A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. *Területi Statisztika*, 56(2), 183–208. <https://doi.org/10.15196/TS560205>
- JÓZSA V. (2014). A Robert Bosch csoport miskolci letelepedése és beágyazódásának folyamata. *Tér és Társadalom*, 28(2), 199–213. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2616>
- JUHÁSZ P. (1988). A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. Emberképünk tizenöt évvel ezelőtt. *Tér és Társadalom*, 2(2), 3–18. <https://doi.org/10.17649/TET.2.2.68>
- KALOCSAI, K. (2003). *Borsod-Abaúj-Zemplén megye - válságkezelési esettanulmány*. Miskolci Egyetem.
- KANALAS I. – KISS A. (Szerk.). (2006). *A periféraképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.
- KÁPOLNAI I. (1996). Borsod-Abaúj-Zemplén megye kialakulása, területi és közigazgatási változásai. In TURKOVICS B. (Szerk.), *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára, 9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye* (pp. 17–47). KSH.

- KATONA T. (2014). A területi felzárkózás dilemmái. In Lukovics M. – Zuti B. (Szerk.), *A területi fejlődés dilemmái*. SZTE Gazdaságtudományi Kar. 15–26.
- KERESZTÉNY G. (2011). Szorgos gyülekezet. *Szabad Föld*.
<https://szabadfold.hu/lakohelyem/szorgos-gyulekezet-234082/>
- KERTÉSZ K. (2003). *Felzárkóznak-e a kevésbé fejlett országok az Európai Unióban...?* (Vélemény No. 5; p. 12). ICEG Európai Központ.
- KERTÉSZ K. (2004). A nemzeti és a regionális felzárkózás váltómozgása az EU-országokban és Magyarországon. *Külgazdaság, XLVIII.*(2004. február), 65–76.
- KERTÉSZ K. (2014). A nemzetgazdasági és a regionális konvergencia mérése az EU-ban. *Közgazdasági Szemle, LXI.*(2014. december), 1447–1462.
- KISS J. P. (2003). A kistérségek 2000. évi GDP-jének becslése. In NEMES NAGY J. (Szerk.), *Kistérségi mozaik*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék - MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. 39–54.
- KOCZISZKY GY. (2001). Gondolatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági helyzetéről az ezredfordulón. In KOCZISZKY GY. – LÓRÁNTNÉ OROSZ E. (Szerk.), *Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón* 5–9.
- KOTOSZ B. (2016). A konvergencia területisége és lokális szintű mérése: elméleti áttekintés. *Területi Statisztika*, 56(2), 139–157.
<https://doi.org/10.15196/TS560203>
- KOVÁCS T. (Szerk.). (1987). *A gazdaságilag elmaradott térségek társadalmi-gazdasági jellemzői 1985*. Központi Statisztikai Hivatal.
- KRUGMAN, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- KSH (1980). *Országos és megyei összefoglaló adatok 1970-1978 IV. kötet: Településhálózat*. Központi Statisztikai Hivatal.
- KULLMANN Á. (2008). A leghátrányosabb helyzetű kistérségek programjainak dilemmái. *Falu Város Régió*, 3, 69–73.
- KULLMANN Á. – JANZA F. – HERCZEG B. (2010). A leghátrányosabb helyzetű kistérségek célzott támogatásának kísérlete, és első tapasztalatai Észak-Magyarországon. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 3–20.
- KUNCZ I. (2017). *Növekedésméletek*. BCE, Közgazdaságtudományi Kar, Makroökonómia Tanszék.

- LADÁNYI J. (2008). *Belső migrációs tendenciák Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában* [Kutatási Zárójelentés, kézirat].
<http://real.mtak.hu/id/eprint/1949>
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (2005). Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In LADÁNYI J. (Szerk.), *Szociális és etnikai konfliktusok* (pp. 223–240). Új Mandátum Könyvkiadó.
- LANG, T. (2015). Socio-economic and political responses to regional polarisation and socio-spatial peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 171–186.
- LANG, T. – GÖRMAR, F. (Szerk.). (2019). *Regional and local development in times of polarisation, Re-thinking spatial policies in Europe*. Palgrave-Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-981-13-1190-1>
- LANG, T. – HENN, S. – SGIBNEV, W. – EHRLICH, K. (Szerk.). (2015). *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization*. Palgrave-Macmillan.
- LENGYEL I. (2010). A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek avagy csalfa délibábok? *Tér és Társadalom*, 24(3), 11–40.
<https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1326>
- LIESZKOVSKY J. P. – SZABÓ SZ. (2009). A Krasznokvajdai mikrotérség lakosságának közlekedési szokásai. *Tér és Társadalom*, 23(4), 117–135.
<https://doi.org/10.17649/TET.23.4.1279>
- LIPTÁK K. (2010). Hat ábra - hat megállapítás - az Észak-magyarországi régió leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségeinek munkaerőpiaci helyzete. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 58–64.
- LIPTÁK K. – SZENDI D. – MUSINSZKI Z. (2019). Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúji térségben. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, XVI.(2), 22–30.
- LŐCSEI H. (2004). *A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája*. MTA KRTK, KTI.
<http://econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0424.pdf>
- LŐCSEI H. – NEMES NAGY J. (2003). *A Balatoni Régió gazdasági súlya és belső térszerkezete*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék - MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. 129–144.
- LŐCSEI H. – SZALKAI G. (2008). Helyzeti és fejlettségi centrum–periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 48(3), 305–314.

- MAJOR K. (2001). *A nemzetközi jövedelemegyenlőtlenség dinamikája* [Doktori disszertáció, kézirat]. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Közgazdasági PhD Program.
- MAJOR K. – NEMES NAGY J. (1999). Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle*, 6, 397–421.
- MANKIW, N. G. – ROMER, D. – WEIL, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
- MARGITICS GY. (2010). Észak-Magyarországi LHH-s tapasztalatok - regionális ügynökségi nézőpontból. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 7(2), 52–57.
- MK [Magyar Közlöny]. (2007). *A kistérségek – fejlettség alapján – emelkedő sorrendbe állított listája*. 12.
- MK, [Magyar Közlöny]. (2011). A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról. *Magyar Közlöny*, 2011(85), 25172–25188.
- MK, [Magyar Közlöny]. (2015). A Kormány 106/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet módosításáról
1990. évi C. törvény a helyi adókról, (1990).
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000100.tv>
- MOLNÁR E. – DÉZSI GY. – LENGYEL I. M. – KOZMA G. (2018). Vidéki nagyvárosaink gazdaságának összehasonlító elemzése. *Területi Statisztika*, 58(6), 610–637.
<https://doi.org/10.15196/TS580604>
- MOZGA G. – GHIRA, Z. A. – CSIA M. (2018). Közfoglalkoztatási programok, mint a hátrányos helyzetű falvak fejlődési tényezői - Ináncs és Hernádszentandrás példáján keresztül. *Falu Város Régió*, 2018(1), 181–187.
- NAGY A. (2011). A kedvezményezett térségek besorolásának alakulása, a lehatárolások módszertanának sajátosságai. *Területi Statisztika*, 51(2), 148–160.
- NAGY A. (2012). *A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában* [Doktori disszertáció, kézirat]. ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz - Meteorológia Program.
- NAGY E. (2014). Függőség és egyenlőtlen fejlődés a vidéki terekben - az élelmiszer-ágazat változó erőviszonyai és lokális beágyazottsága. In NAGY E. – NAGY G. (Szerk.), *Polarizáció-Függőség-Krízis - Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK. 77–88.

- NAGY E. (2015). Discussing inequalities from the periphery. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 167–170.
- NAGY E. – NAGY G. (2008). A városok gazdasági potenciálja. *Falu, Város, Régió*, 15(3), 32–42.
- NAGY E. – TIMÁR J. – NAGY G. – VELKEY G. (2015). A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, 29.(1.), 35–52.
- NAGY G. (2006). A gazdasági teljesítmény térségi vizsgálata (néhány gazdasági mutató alapján). In KANALAS I. – KISS A. (Szerk.), *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK ATI. 67–72.
- NAGY G. (2007). Divergencia vagy konvergencia - az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel. *Tér és Társadalom*, 21(1), 35–51.
- NAGY G. (2019). Ellátás és ellátatlanság – köz- és piaci szolgáltatások területi-települési egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 143(2), 122–143. <https://doi.org/10.32643/fk.143.2.3>
- NAUMANN, M., – FISCHER-TAHIR, A. (Szerk.). (2013). *Peripheralization: The Making of Spatial Dependencies and Social Injustice*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-19018-1>
- NEMES G. – JENEY L. – VARGA Á. – JUHÁSZ P. – KOROMPAI A. (2016). *Megvalósult és elmaradt szinergiák a fejlesztéspolitikában – Uniós és hazai támogatások kölcsönhatásai földrajzi keretben (Szinergiák)* (p. 27) [OTKA Kutatási zárójelentés]. Budapesti Corvinus Egyetem.
- NEMES G. – VARGA Á. (2015). Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben - sikerek, problémák, dilemmák. In In: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia = „Balance and Challenges” IX. International Scientific Conference: A Gazdaságtudományi Kar megalapításának 25. évfordulója alkalmából. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. 434–444
- NEMES NAGY J. (1998). *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, p.261.
- NEMES NAGY J. (2001). Az ezredvég regionális folyamatai Magyarországon: átfogó átalakulás - egyedi fejlődési pályák. In KEUNE, M. – NEMES NAGY J. (Szerk.), *Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben* (pp. 25–34). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék.
- NEMES NAGY J. (2005). *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék.

- NEMES NAGY J. (2009). *Terek, helyek, régiók: A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó.
- NEMES NAGY J. (2012). Tereid, tereim, tereink (Reflexiók Faragó László Térértelmezések c. tanulmányához). *Tér és Társadalom*, 26(2), 89–95. <https://doi.org/10.17649/TET.26.2.2075>
- NEMES NAGY J. (2014). Térelmélet, tudománytörténet, tértudományok. *Tér és Társadalom*, 28(1), 173–178. <https://doi.org/10.17649/TET.28.1.2609>
- NEMES NAGY J. – LŐCSEI H. (2015). Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). *Területi Statisztika*, 55(2), 100–121.
- NÉMETH N. (2008). *Fejlődési tengelyek az új hazai térszerkezetben - Az autópálya-hálózat szerepe a regionális tagoltságban* [Doktori disszertáció, kézirat]. ELTE TTK, Regionális Tudományi Tanszék.
- OLÁH M. – SZABÓ P. – TÓTH B. I. (Szerk.). (2017). *A területi tőke és magyarországi dimenziói*. A Nyilvánosságért és a Civil Társadalomért Alapítvány (NYICITA).
- PÉNZES J. (2010). *Az Észak-alföldi régió periférikus térségeinek tagoló tényezői a rendszerváltás után, különös tekintettel a területi jövedelemegyenlőtlenségekre* [Doktori disszertáció, kézirat]. Debreceni Egyetem, TTK, Földtudományok Doktori Iskola.
- PÉNZES J. (2014). *Periférikus térségek lehatárolása*. Didakt Kft.
- PÉNZES J. (2015). A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55, 206–232.
- PERROUX, F. (1972). *Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- PROMEI. (2009a). *Abauj-Hegyközi kistérség LHH tervdokumentum* (p. 188). PROMEI Regionális Fejlesztési Holding Rt.
- PROMEI. (2009b). *Encsi kistérség LHH tervdokumentum* (p. 164).
- PROMEI. (2009c). *Sziksói kistérség LHH tervdokumentum* (p. 224). PROMEI Regionális Fejlesztési Holding Rt.
- QUAH, D. T. (1993). Empirical cross-section dynamics in economic growth. *European Economic Review*, 37(2), 426–434. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(93\)90031-5](https://doi.org/10.1016/0014-2921(93)90031-5)
- QUAH, D. T. (1996a). Twin Peaks: Growth and Convergence in Models of Distribution Dynamics. *The Economic Journal*, 106(437), 1045–1055. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/2235377>

- QUAH, D. T. (1996b). Empirics for economic growth and convergence. *European Economic Review*, 40(6), 1353–1375. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00051-8](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00051-8)
- ROMER, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- SOLOW, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- STIGLITZ E. J. – SEN A. – FITOUSSI J.-P. (2010). A Bizottság jelentése a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés méréséről. *Statistikai Szemle*, 88(3), 305–320.
- SZARVÁK T. (2004). A digitális szakadék, mint új periféria-képző jelenség. *Tér és Társadalom*, 18(3), 57–75. <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.958>
- SZENDI D. (2016). *Perifériák felzárkózásának esélyei, különös tekintettel Kelet-Közép-Európa két térségére* [Doktori disszertáció, kézirat]. Miskolci Egyetem, Vállalkozáselmélet és gyakorlat Doktori Iskola.
- SZENTES T. (1976). *Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világ gazdaságában*. Kossuth Kiadó.
- SZENTES T. (2011). *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó.
- SZIRMAI V. (2015). *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola.
- TAGAI G. (2018a). Az abszolút tér ideájának filozófiai gyökerei és hatása a kortárs tértudományokra. In FARAGÓ L. (Szerk.), *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Dialóg Campus Kiadó. 31–52
- TAGAI G. (2018b). Belső perifériák Európában. *Falu Város Régió*, 2018, 93–99.
- TAKÁCS P. (2017). A lakosság életmódja Cigándon a lápok lecsapolása előtt. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 5(2), 23–40.
- TÁNCZOS T. – EGRI Z. (2010). Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében. *Területi Statisztika*, 3, 279–294.
- TIMÁR J. (2016). Az egyenlőtlen térbeli fejlődés – a konceptualizálás hiánya és lehetőségei. *Tér És Társadalom*, 30(3), 106–112. <https://doi.org/10.17649/TET.30.3.2806>
- TINER L. (Szerk.). (1998). *Borsod-Abaúj-Zemplén megye kézikönyve* (Vol. 1). CEBA Kiadó.

- TÓTH Z. (2006). Az újonnan csatlakozott országok összehasonlító elemzése, különös tekintettel az államháztartási hiány alakulására. *EU Working Papers*, 9(1), 25–36.
- URBÁNNÉ PÁSZTOR E. (2010). Szikszói kistérség. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, VII.(2), 86–88.
- VALENTINYI Á. (1995). Endogén növekedésméletek. *Közgazdasági Szemle*, XLII(6), 582–594.
- VÁRADI M. M. (2015). Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom*, 29(1), 69–96. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2678>
- VARGA Á. (2019). Borsod-Abaúj-Zemplén megye jövedelemszerzési célú belföldi ingázási mintázatainak feltárása térinformatikai eszközökkel. In V. É. Molnár (Ed.), *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában X.: Theory meets practice in GIS* (pp. 349–354). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VARGA Á. – JENEY L. – KARÁCSONYI D. (2018). A periferizáció dimenziói fejlesztéspolitikai szempontból az Encsi járás példáján keresztül. *Falu, Város, Régió*, 1.
- VARRÓ K. (2018). Divergens térfelfogások a tértudományokban – hogyan tovább? *Tér és Társadalom*, 32(2), 21–40. <https://doi.org/10.17649/TET.32.2.3021>
- VERES L. (1986). Történelmi-társadalmi viszonyok. In L. Gyenes (Ed.), *Borsod-Abaúj-Zemplén* (pp. 31–59). Kossuth Könyvkiadó.
- ZENTAI L. (Szerk.). (2000). *Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914*. Talma Könyvkiadó.
- ZSOMB. (2015). A jólét mérése hátrányos helyzetű régiókban. *Területi Statisztika*, 55(3), 273–287.

Internetes források:

- **KSH - weboldal1:** GDP, GAV és GNI meghatározása és számolása <http://www.ksh.hu/docs/hun/modszgyors/gdpmodsz15.html>
- **jelenlet.maltai.hu**
- **www.varossanyilvanitas.hu**
- **napi.hu** (2011): Felszámolás alá került az AES Borsodi Energetikai Kft. [Letöltve: 2019.12.08.:https://www.napi.hu/belfold/felszamolas_ala_kerult_az_aes_borsodi_energetikai_kft.506148.html]

- **www.portfolio.hu** (2018): Újabb megyeszékhelyeket karolhat fel az autóipar.
[Utoljára letöltve: 2019.12.08.:
<https://www.portfolio.hu/premium/20180302/ujabb-megyeszekhelyet-karolhat-fel-az-autoipar-278163>]
- **goncibarack.hu**
- **atosz.hu**
- **www.hellenergy.com**

Adatforrások:

KSH: <http://www.ksh.hu/teruleti> – Központi Statisztikai Hivatal – Területi statisztika

TeIR: <https://www.teir.hu/> – Interaktív elemző

TeIR – MÁK: TeIR Interaktív elemző alkalmazásban a Magyar Államkincstár

TeIR – NAV: TeIR Interaktív elemző alkalmazásban a Nemzeti Adó- és Vámhivatal

EMIS: Emerging Markets Information Service, Budapesti Corvinus Egyetem Könyvtárán keresztül

ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához*

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Varga Ágnes

MTMT-azonosító: 10020621

A doktori értekezés címe és alcíme: *Perifériák függőségi viszonyainak változó gazdasági tényezői Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*

DOI-azonosító⁴⁶: 10.15476/ELTE.2019.287

A doktori iskola neve: Földtudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Földrajz-Meteorológia Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. habil. Győri Róbert, PhD.

A témavezető munkahelye: ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom a Természettudományi kar Dékáni Hivatal Doktori, Habilitációs és Nemzetközi Ügyek Csoportjának ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2019.12.13.

.....
a doktori értekezés szerzőjének aláírása

*ELTE SZMSZ SZMR 12. sz. melléklet